

Vysoká škola ekonomická v Praze
Národohospodářská fakulta

**CHUDOBA A PŘEDLUŽENOST
ČESKÝCH DOMÁCNOSTÍ**

Diplomová práce

Autor: Markéta Mastná

Hlavní specializace: Hospodářská politika

Vedoucí práce: doc. Ing. Magdalena Kotýnková, CSc.

Rok: 2010

Prohlašuji na svou čest, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedené literatury.

Bc. Markéta Mastná

V Praze, dne 25. června 2010

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala doc. Ing. Magdaleně Kotýnkové, CSc. za cenné rady, podnětné připomínky a odborné vedení při zpracování diplomové práce. Poděkování patří i paní Ing. Drahomíře Dubské, CSc. za odborné materiály poskytnuté pro analytickou část této práce.

Abstrakt a klíčová slova

Diplomová práce řeší problematiku chudoby v souvislosti s předlužováním českých domácností. Chudoba je charakterizována jako výrazný společenský handicap vedoucí až k sociálnímu vyloučení. Předlužení označuje finanční situaci, kdy domácnosti nemohou dostát svým finančním závazkům, a proto se týká zvláště domácností s nízkými příjmy. V české společnosti se začal tento jev rozšiřovat až po roce 2000. Téma diplomové práce je zaměřeno na zhodnocení vývoje předlužení českých domácností formou analýzy na základě konkrétních dat a údajů, rozsahu tohoto problému a na odhad jeho dalšího vývoje. Analyzuje ohroženost domácností úpadkem do dluhové pasti. Zabývá se ekonomickými dopady státní zadluženosti v kontextu se zadlužením českých domácností. Pozornost je věnována rostoucí nezaměstnanosti jako jedné z nejvýraznějších příčin vedoucích do stavu chudoby a následně k nežádoucímu zadlužení, čímž ukazuje zjevnou souvislost mezi nezaměstnaností a předlužením. V souvislosti s těmito jevy je v diplomové práci kladem důraz na individuální odpovědnost a celoživotní vzdělávání jako prevence a řešení nezaměstnanosti a předlužení. Fenomén předlužení českých domácností je chápán jako varovný signál současné doby.

Klíčová slova: chudoba, sociální vyloučení, úspory, úvěry domácnostem, zadluženost, předluženost, dluhová past, nezaměstnanost, finanční gramotnost, úpadkové právo, právní regulace, exekuce, osobní bankrot

Abstract and Key Words

The diploma work deals with the problem of poverty following from overdebtedness of Czech households. Poverty is defined as a strong social handicap leading up to a social exclusion. Overdebtedness means such a financial situation when households are not able to fulfill their financial obligations and thus it concerns especially households with low incomes. In the Czech Republic this fact has been distinguished since the year 2000. The topic of the diploma work points at the development of overdebtedness of Czech households and its evaluation, the size of this problem and the estimation of its further development. It analyses the threat to households leading to a debt trap. It deals with economic impact of state debtedness in connection with that of Czech households. Some attention is paid to the increasing unemployment as one of the strongest causes leading to a state of poverty and consequently to undesirable debtedness showing the evident link between unemployment and

overdebtedness. At the same time, the emphasis is put onto individual responsibility and lifelong education as the prevention and solution to unemployment and doubtedness. The phenomenon of overdebtedness of Czech households is understood as a warning signal of the present.

Key Words: Poverty, social exclusion, savings, loans to households, debtedness, overdebtedness, debt trap, unemployment, financial awareness, bankruptcy law, legal regulation , execution, personal bankrupt

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Chudoba	10
2.1 Vstup do problematiky chudoby	10
2.2 Definice chudoby	10
2.3 Chudoba a nezaměstnanost – vzájemně se ovlivňující faktory	12
3. Rok 2010 – Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení v České republice	13
4. Dluhy a zadluženost	19
4.1 Dluhy a zadluženost jako fenomén ekonomické krize	19
4.2 Ekonomické dopady státního zadlužení	24
4.3 Zadlužení domácností v kontextu zadlužení státu	27
5. Zadlužení a následné předlužení českých domácností.....	31
5.1 Příčiny vedoucí k předlužení českých domácností	34
5.1.1 Nezaměstnanost	36
5.1.2 Špatné hospodaření s rozpočtem domácností	39
5.1.3 Zadluženost domácností ve finančních institucích	39
6. Rizika dluhové pasti	42
6.1 Jsou české domácnosti schopny žít na dluh a přitom si udržet rovnováhu rodinných rozpočtů?	42
6.2 Propadají se české domácnosti do dluhové pasti?	45
7. Preventivní opatření proti předluženosti	59
7.1 Finanční gramotnost	60
7.1.1 Systém budování finančního vzdělávání jako cesta vedoucí k prevenci předluženosti občanů	65
8. Již existující stav předlužení českých domácností.....	73
8.1 Osobní bankrot	74
8.1.1 Život v osobním bankrotu – těžce vykoupená úleva pro dlužníky	77
8.1.2 Pohled na institut oddlužení z druhé strany	79
8.2 Možné perspektivy domácností s dluhovým zatížením	80
9. Závěr.....	83
Příloha č. 1	86
Příloha č. 2	88
Příloha č. 3	91
Literatura a zdroje	92

Údaje a data uváděná v diplomové práci jsou aktuální k datu: duben/2010

1. Úvod

Ne všude a ne každému se daří držet finance pod kontrolou a vzniklé situace se pak řeší přijímáním různých opatření. Mezi nejčastější opatření se řadí úvěry. Tempo zadlužení v poslední době začalo rapidně narůstat snad u všech subjektů. Ať už se jedná o stát, kraje, města či samotné domácnosti. Nad mnoha českými domácnostmi visí hrozba exekucí, neboť objem jejich úvěrů již překročil únosnou mez a často zbývá už jen krůček k tomu, jak se dostat do věřitelské, soudní a exekuční mlýnice. Rostoucí zadluženost českého státu, domácností a občana představuje politický, ekonomický a sociální problém, jehož řešení bude znamenat pro naši společnost „běh na dlouhou trať“.

Cílem práce je zkoumat, objasnit a analyzovat důvody a příčiny předluženosti českých domácností, analyzovat rizika dluhové pasti, do níž se domácnosti propadají, a navrhnout řešení pro její předcházení.

Základní otázky, na které jsou v diplomové práci hledány odpovědi, zní:

- Jsou české domácnosti schopny žít na dluh a přitom si udržet finanční rovnováhu rodinných rozpočtů?
- Je finanční gramotnost českých domácností dostatečná?
- Lze nalézt cestu, která povede k prevenci předluženosti občanů?

Jedná se o tři zásadní otázky, na které diplomová práce přináší odpovědi. Zadlužení rodin se stává klíčovým tématem současnosti, neboť lze předpokládat, že problémy spojené se zadlužováním domácností spolu se současným nárůstem nezaměstnanosti, která je spojena v řadě domácností se ztrátou příjmů, mohou v budoucnosti přejít až do kritické situace vyznačující se vysokým nárůstem exekučních výměrů. Na kolik vážná to situace je, se nyní jen těžko odhaduje, jedná se stále o velkou neznámou. A s takovou situací nebyly ani česká společnost ani česká ekonomika ještě nikdy konfrontovány. Velmi podstatné je však vyřešení otázky, zda se české domácnosti zadlužují na základě pouhé intuice nebo na základě opravdu racionální a pevné úvahy.

Diplomová práce je členěna na jednotlivé kapitoly, v nichž se dotýkám určité oblasti řešeného problému. Celý obsah diplomové práce je koncipován do třech samostatných bloků:

1. Teoretická část – zahrnující kapitolu 2., se zabývá problematikou chudoby z obecného pohledu. Absolvuje malou exkurzi do nedávné historie až po současné vnímání tohoto společenského jevu. Definuje stav chudoby jako výrazný společenský handicap vedoucí až k sociálnímu vyloučení. Zařazuje nezaměstnanost mezi hlavní determinanty chudoby. Dalším faktem je zjištění, že neuvážené a špatné hospodaření s rozpočtem se podílí

velkou měrou na chudobě – je jedním z důvodů vedoucích k předluženosti českých domácností. Ve 3. kapitole práce věnuje velkou pozornost aktivitám obsaženým v programu Roku 2010 v souvislosti s jeho vyhlášením jako národního programu Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení. Popisuje přístupy k řešení problému zadlužení v EU a jejich aplikace v ČR. Cílem a posláním Evropského roku 2010 je zapojit do procesu celou občanskou společnost a přispět k lepšímu povědomí o existenci chudoby a sociálního vyloučení. Zdůrazňuje informační a osvětovou kampaň podpořenou vybranými projekty, které jsou prioritami Evropského roku 2010.

2. Analytická část aplikuje teoretické poznatky na konkrétní realitu, provádí ekonomickou analýzu a interpretuje její výsledky v kapitolách 4., 5. a 6. Analyzuje konkrétní skutečnosti stavu státního rozpočtu a jeho vývoje v posledních sedmnácti letech včetně vztahu k HDP. Zamýšlí se nad ekonomickými dopady státního zadlužení v kontextu se zadlužením a následným předlužením českých domácností. Na konkrétních číslech a údajích zachycuje vývoj zadlužování českých domácností a podává tak obraz o rostoucím trendu v oblasti přijímaných úvěrů. Porovnává vztah mezi vývojem vkladů a úvěrů českých domácností na charakteristice období 90. let minulého století a měnícího se vývoje v posledním desetiletí. Specifikuje příčiny vedoucí do stavu předlužení českých domácností a zaměřuje se na jeden z nejvýraznějších důvodů předluženosti, kterým se stává nezaměstnanost. Provedená analýza odpovídá na otázky, zda jsou české domácnosti schopny žít na dluh a přitom si udržet rovnováhu rodinných rozpočtů a zda se již české domácnosti propadají do dluhové pasti. V neposlední řadě specifikuje i rizika dluhové pasti.

3. Poslední blok prezentovaný kapitolami 7. a 8. uzavírá část věnovaná preventivním opatřením. Hledá možnosti a východiska domácností, které se dostanou do stavu předlužení. Dotýká se i úpadkového práva jako součásti problematiky zadlužených českých domácností. Odpovídá na otázky, zda české domácnosti disponují dostatečnou finanční gramotností a zda nastavená cesta v oblasti finančního vzdělávání jako prevence proti předluženosti vede správným směrem. Využívá výsledků výzkumu provedeného společností STEM/MARK, který zmapoval základní úroveň finanční gramotnosti českých občanů. Jako dokreslující informace jsou v příloze uvedeny vydané standardy finanční gramotnosti pro základní a střední vzdělávání. V tabulkách je zachycen rostoucí trend neplatičů dluhů, což se promítá do nařízených exekucí, osobních bankrotů i vyhlášených konkurzů.

V práci jsou využity výsledky již provedených výzkumů, studií a analýz odborníků, které prováděly šetření zaměřená na danou problematiku. V práci využívám i poznatků, které

jsem načerpala na seminářích a konferencích pořádaných na uvedené téma, jichž jsem se osobně zúčastnila. Dalším zdrojem poznání je dostupná literatura i moje osobní zkušenosti.

2. Chudoba

2.1 Vstup do problematiky chudoby

Problém chudoby provází a sužuje lidskou existenci prakticky od jejího vzniku. Vyřešit a zvládnout alespoň přijatelným způsobem problém chudoby je nadmíru závažný a složitý úkol hospodářské i sociální politiky každé společnosti. Jedná se o jev, který bude naši civilizaci provázet neustále. V reálném socialismu byl problém chudoby více či méně tabuizovaným pojmem, o chudobě nebyla oficiálně připouštěna žádná diskuse. Dřívější režim vykazoval zanedbatelný výskyt chudých, přestože existovali. Veřejně se o tomto problému začalo mluvit teprve v nedávné době. Chudoba před rokem 1989 byla zapříčiněna měnícím se životním cyklem rodiny. Mezi rodiny s nízkými příjmy patřily především ty rodiny, ve kterých byl nepříznivý poměr počtu závislých osob (nezaopatřených dětí) na počtu výdělečně činných. Nízké příjmy domácností byly důsledkem spíše měnícího se životního cyklu rodiny než důsledkem zaměstnaneckého statusu výdělečně činných osob.

Po roce 1989 se determinanty chudoby pozvolna přesouvají z oblasti rodinné struktury do oblasti trhu práce. S růstem nezaměstnanosti se objevují regionální i další zárodky chudoby. Současně s tím se chudoba stává problémem sociálně-politickým i ekonomickým. S probíhající transformací české společnosti vystupují do popředí, do té doby málo diskutované, současně i vzájemně se podmiňující fenomény jako dva protipóly – nové bohatství a nová chudoba, které v příjmově rovnostářské a nivelizované společnosti ztrácely svůj obsah.

Ve vyspělé tržní společnosti chudoba a bohatství spolu úzce souvisí. Oba doplňující se jevy mají významné vazby na přerozdělovací procesy ve společnosti. Mnozí ekonomové se domnívali a předpokládali, že stále vyšší ekonomický růst a větší přerozdělování příjmů povede v konečné fázi až k úplnému odstranění chudoby. Průběh doby však tyto předpoklady nepotvrdil, ve skutečnosti k žádnému odstranění chudoby nedošlo, chudoba existuje nadále, i se všemi riziky, která s sebou přináší. Zároveň chudoba představuje nejstarší a současně i nejodolnější sociálně politický problém, jeden z nejobtížněji řešitelných.

2.2 Definice chudoby

Charakter sociální politiky určitého státu je vymezen vztahem společnosti k chudobě, nástroji, které využívá k jejímu řešení, i výši finančních prostředků určených k omezení

chudoby. Aby mohla být rizika chudoby eliminována, rozhodující hledisko zde sehrává definice chudoby a vymezení nástrojů pro její měření. Porozumět chudobě předpokládá v první řadě chudé identifikovat, a proto je nutné stanovit hranici chudoby, jejímž překročením se občané, případně domácnosti, dostávají do zóny chudých. Nejzávažnější problém však nastává v objektivním stanovení hranice chudoby, neboť neexistuje jednoznačná vědecká definice chudoby ani způsob jejího měření. Termín chudoba označuje sociální status člověka vyznačující se hmotným nedostatkem, či hmotnou deprivací. V knize prof. Krebse a kolektivu spoluautorů je chudoba obecně definována a charakterizována následovně: „Je to stav, který je důsledkem nerovného přístupu k rozdělovanému bohatství společnosti, k jejím materiálním zdrojům, kdy životní podmínky a uspokojení základních potřeb není v potřebné míře zabezpečeno dostatečnými zdroji (příjmy, statky) a kdy tyto příjmy nelze z nějakých objektivních příčin (kterými může být např. stáří, invalidita, péče o dítě a jiné) zvýšit a kdy občan nedisponuje ani jinými zdroji či majetkem, který by mu umožnil získat prostředky ve výši, uznanou společností jako minimální.“¹

Chudoba tedy znamená, že příjmy určité skupiny obyvatel nepostačují k uspokojování jejich základních životních potřeb. Lidé nemohou vést důstojný život a rovněž si nemohou zajistit základní životní standard, který je běžný pro danou společnost.²

Lidé žijící v chudobě se obvykle dále potýkají s problémy jako je hmotná nouze, deprivace či sociální vyloučení jedinců nebo celých sociálních skupin od materiálních zdrojů. Lidé postižení chudobou jsou deprivováni především materiálně, což znamená, že žijí bez toho, co je nezbytné a co jako takové je společensky uznáno jako minimální. Hlavní důvod absence jejich specifikace spočívá v tom, že se jedná o sociální fenomén s výrazným politickým zabarvením.

Když pomineme chudobu absolutní, spojenou s fyzickým přežitím – ta vyspělým zemím nehrozí, svou hrozbu však stále představuje existující chudoba relativní. Ta je dána propastí od průměrného společenského standardu. Takto zařazené osoby (domácnosti) jsou vyloučeny a je jim znemožněno účastnit se běžného společenského života, což jim způsobuje jistý společenský handicap. Odborná diskuse o chudobě se stává podkladem pro úvahy o míře celospolečenské solidarity.

¹ Krebs, V a kol.: Sociální politika, 3. přepracované vydání, str. 107

² Jeníček, V.: Globalizace světové ekonomiky

2.3 Chudoba a nezaměstnanost – vzájemně se ovlivňující faktory

Nejčastěji uváděnou příčinou stavu chudoby je nedostatečná výše příjmů. Ta klesá pod úroveň obvyklých příjmů ostatních osob či domácností. Takto postižení lidé strádají nejen z titulu hmotného zajištění, ale i po stránce psychické.

Pokles příjmů je velmi často spojen s dlouhodobou nezaměstnaností³, mnohdy znamená cestu k nežádoucímu zadlužení a následnému předlužení. S její rostoucí mírou se zvyšuje riziko, že postihne i živitele domácností. Nezaměstnanost patří mezi faktory, které mají výrazný podíl na rozdělení domácností na chudé a ty ostatní.

Nezaměstnanost a příjmová chudoba spolu velmi úzce souvisí. Pro velkou část lidí je zaměstnání jediným zdrojem příjmů, a tak pro ně nezaměstnanost může představovat až katastrofické následky. Nezaměstnaní jsou z hlediska sociálního vyloučení, jehož jednou z příčin se může stát předlužení domácnosti, doslova ohroženým druhem. Člověk, který ztratí zaměstnání, se stává velmi často trvalou zátěží sociálního systému. Finanční dávky v podobě mandatorních výdajů zatěžují ekonomiku každého státu a v době krize se stávají stále větší přítěží, jež má lví podíl i na propadu státního rozpočtu. Nezaměstnanost je zbytečným zatěžováním pro celou ekonomiku.

Důležitým zjištěním je fakt, že na chudobě se nepodílí pouze nízká příjmová stránka, ale často i špatné a neuvážené hospodaření s dostupným finančním rozpočtem jedince či domácnosti. Nerozumné hospodaření s příjmy je jedním z klíčových důvodů, který může vést k předlužení českých domácností.

³ podle metodiky EUROSTAT nezaměstnanost přesahující 12 měsíců

3. Rok 2010 – Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení v České republice

Motto: „Českým příspěvkem k Evropskému roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení by mohlo a mělo být 10 miliónů finančně gramotných občanů České republiky.“⁴

Rok 2010 byl vyhlášen Evropskou unií Evropským rokem boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení. Je to důkazem toho, že problém chudoby a sociálního vyloučení se stává tématem, které si rozhodně vyžaduje pozornost. Rozhodnutí bylo učiněno na základě alarmujících výstupů z výzkumných šetření, z nichž vyplývá, že chudobou a sociálním vyloučením je v Evropské unii ohroženo 16 % obyvatel a 63 % dotázaných z nových členských zemí uvedlo, že lidé v jejich okolí žijí v chudobě.⁵ To potvrzuje skutečnost, že chudoba ve všech podobách, doprovázena sociálním vyloučením, se nevyhýbá ani členským zemím EU a je třeba k jejímu potlačení zaujmout zodpovědný postoj. Členské státy EU byly vyzvány k učinění potřebných kroků k potlačení chudoby do roku 2010. Převádět společné cíle EU do národních a regionálních politik a naopak pomáhají v praxi realizovat tzv. Národní akční plány sociálního začleňování (NAPSI).⁶

Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) předložilo na jednání Vlády ČR 20.7. 2009 materiál „Národní program Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení“⁷, který navazuje na usnesení vlády č. 101 z 19.1. 2009. Tímto byl schválen postup zabezpečení Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení – tzv. „Evropský rok 2010 v České republice“.

„Prostřednictvím aktivit Evropského roku bychom chtěli podpořit co nejúčinnější propojení všech těch, kteří se chudobou a sociálním vyloučením v České republice zabývají. A přesvědčit veřejnost, že i její postoj a aktivní přístup může prospět celé společnosti i jednotlivcům.“⁸ To jsou slova ministra práce a sociálních věcí Petra Šimerky, která zazněla dne 22.1. 2010, kdy ČR jako první z členských států EU zahájila Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení na národní úrovni. Evropský rok 2010 je především informační a osvětovou kampaní, podpořenou vybranými projekty, které jsou jedním ze

⁴ Druhá mezinárodní konference k finanční gramotnosti, 27.11. 2009, Benediktinské opatství v Emauzích, Vyšehradská 49, Praha 2, COFET, a.s.

⁵ www.ec.europa.eu

⁶ <http://eapncr.org/search>

⁷ <http://www.mpsv.cz/cs/7455>

⁸ Tisková zpráva, Praha 22.1. 2010, www.mpsv.cz

základních způsobů naplnění cílů a priorit Evropského roku 2010. Dále byly ministrem představeny hlavní projekty, které kampaň v Česku přinese.

Národní program Evropského roku 2010 přizpůsobený specifikům českého prostředí připravilo MPSV v souladu s rámcovou politikou EU. Dokument EU sleduje čtyři základní cíle:

- 1) Uznání práva lidí žijících v chudobě na důstojný život.
- 2) Zdůraznění odpovědnosti každého jedince za boj proti chudobě.
- 3) Podporu soudržnější společnosti.
- 4) Opětovné potvrzení politického závazku EU bojovat proti chudobě a sociálnímu vyloučení.

Ke splnění těchto cílů stanovených na úrovni EU jsou naplánovány v Národním programu Evropského roku 2010 aktivity k jednotlivým prioritám. Priority byly navrženy a vybrány komisí pro sociální začleňování na základě analýzy nejpalčivějších současných problémů spojených s chudobou v České republice.

Priorita 1 – Prevence sociálního vyloučení v důsledku předluženosti

Priorita 2 – Přístup na trh práce osobám vzdáleným tomuto trhu – koncept aktivního začleňování

Priorita 3 – Aktivizace územní veřejné správy při tvorbě a hodnocení regionálních a místních akčních plánů boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení

Priorita 4 – Zvýšení úrovně vzdělanosti a tím konkurenceschopnosti chudých a vyloučených lidí na trhu práce

Priorita 5 – Podpora přiměřeného bydlení sociálně vyloučených skupin a řešení bezdomovectví

Prioritou č. 1 se v českých podmínkách stala prevence sociálního vyloučení v důsledku předluženosti, neboť zadlužení českých domácností neustále roste, mnohé z nich se dostávají do finanční situace, kdy již mají problémy své dluhy splatit. Jde o trend, který se stává varovným signálem pro českou ekonomiku. Ve srovnání s vývojem zadluženosti v zahraničí – ve vyspělých ekonomikách, však Česká republika nijak výrazně nevybočuje. Jde však o závažné téma i na úrovni EU a předlužení jednotlivců i domácností je vnímáno jako stále rostoucí problém ve většině členských států.

Problémem se nestává půjčování si peněz. To naopak podporuje spotřebu a tím se podílí na růstu ekonomiky. Varující je ale to, že míra zadlužení je relativně vysoká a část domácností má dluhy vyšší než příjmy, které tyto domácnosti mají k dispozici. Nastává pak fáze, kdy dlužníci nejsou schopni své závazky splácet, dostávají se do dluhové spirály,

posléze do dluhové pasti, a takové případy rostou geometrickou řadou. Tehdy se půjčování peněz stává rizikovým společenským jevem a předlužení začíná negativně ovlivňovat nejen předlužené domácnosti, ale i celou společnost.

Na charakter předluženosti lze pohlížet z několika úhlů - jaké životní potřeby jsou ohroženy v případě, kdy domácnost není schopna splácet, případně jaká je jejich závažnost. Nejzávažnějším se stává nedostatek financí na zaplacení jídla a oblečení, dále bydlení, komerčních půjček a dluhů, které souvisejí s nezaplaceným výživným, případně pokutami. Problém zajistit jídlo a oblečení není v České republice tak rozšířený, spíše ho lze označit za výjimečný. Podstatně větší počet rodin se potýká s nemožností svým příjmem pokrýt dostupné bydlení, tj. nájemné a energie a služby související s bydlením. V posledních letech se množí případy neschopnosti plnit závazky vyplývající z úvěrů a hypoték na bydlení, zvláště v souvislosti se ztrátou zaměstnání některého člena domácnosti.

Závažným problémem je, že společenský vývoj v oblasti poskytování finančních produktů spotřebitelům předběhl právní regulaci a vzdělávací osvětu. Na tomto faktu se shodují evropští odborníci z oblasti financí, práva, sociologie i další. Na trh tak přicházejí spotřebitelé s nízkými či zcela chybějícími znalostmi finanční gramotnosti. Stávají se snadnými oběťmi predátorských podnikatelských praktik, ale i vlastních neuvážených rozhodnutí, neboť nejsou dostatečně chráněni stávajícím právním systémem. Pokud však situace dospěje do stádia, kdy se takto začne chovat významná část společnosti, stává se individuální neschopnost problémem, který destabilizuje sociální systém. Občané a domácnosti postižené předlužením, jejichž počet vzrůstá v důsledku narůstajícího počtu nezaměstnaných, se v příštích letech určitě nestanou přínosem pro českou ekonomiku, nýbrž se zákonitě projeví negativním dopadem na systém sociálního zabezpečení. Stanou se zbytečnou zátěží celé ekonomiky. V podobě mandatorních výdajů tíží ekonomiku každého státu a v době krize se stávají stále větší přítěží, která táhne státní rozpočet ke dnu.

Na základě priorit Národního programu Evropského roku 2010 podpořilo MPSV v rámci dotačního programu k Evropskému roku 2010 dvanáct projektů v celkové hodnotě 9,5 miliónů Kč, které budou během letošního roku realizovány jako jedny z hlavních aktivit Evropského roku v ČR.⁹ **Větší část z podpořených projektů, v celkové hodnotě přes 5 mil. Kč, se soustředí na rozvoj ekonomické gramotnosti a na prevenci předlužení** – problém, který v současné ekonomické situaci zasahuje mnohem širší skupiny obyvatel. Tři projekty mají přispět ke zlepšení přístupu na trh práce osobám vzdáleným tomuto trhu. Zbytek

⁹ Tisková zpráva, Praha 22.1. 2010, www.mpsv.cz

finančních prostředků bude poskytnut na aktivizaci veřejné správy a na zvýšení úrovně vzdělanosti a konkurenceschopnosti vyloučených osob, přiměřeného bydlení sociálně vyloučených skupin a řešení bezdomovectví.

Z výše uvedených preferencí projektů a jejich zastoupení je zřejmé, která oblast podpory bude pro Českou republiku v rámci Evropského roku 2010 hrát klíčovou roli. Přestože projekty realizované v rámci Evropského roku 2010 v ČR zahrnují široké spektrum aktivit, mezi ty stěžejní patří bezesporu preventivní opatření realizována formou ekonomického, finančního i právního vzdělávání. Finanční gramotnost je základním kamenem prevence proti předlužení občanů i domácností. Další aktivity projektů jsou zaměřeny na řešení nezaměstnanosti, především té dlouhodobé, která se též výrazně podílí na stavu předluženosti českých domácností. Charakteristika projektů připravených k realizaci zahrnuje široký okruh aktivit, které by měly pomoci v boji s problémovými stavy společnosti vedoucími až k chudobě a sociálnímu vyloučení, pomoci veřejnosti porozumět a pochopit podstatu vážnosti tématu. Náplně i cíle všech projektů obsahují záslušnou činnost vyvíjenou na poli osvěty. Ať už se jedná o pořádání seminářů, konferencí, vydávání speciálních publikací pro odborníky či veřejnost, vzdělávání v oblasti finanční gramotnosti, osvěta v hospodaření s penězi pro děti z dětských domovů i jiných zařízení, aktivizace dlouhodobě nezaměstnaných, zpracování metodiky pro pracovníky sociálních služeb a úřadů práce s ověřením v praxi, distribuce materiálů s problematikou finanční gramotnosti na všechny stupně regionálních úřadů, pořádání seminářů k získání nutných kompetencí k aktivnímu zapojení na trh práce, organizování workshopů, kulatých stolů apod. zaměřených na osvětu v oblasti chudoby a sociálního vyloučení, zvyšování funkční gramotnosti ohrožených osob, aktivní začlenění osob s duševní poruchou na trh práce, upozornit na teoretické i praktické problémy spojené s chudobou a sociálním vyloučením. Za zmínku stojí komplexní program s výstižným názvem „Prevence předlužení“ zaměřený na prevenci proti předlužení lidem ohrožených chudobou ve 13 městech ČR. Jeho součástí je dluhové poradenství, mediální kampaň v těchto městech, analýza předlužení v městě působení občanské poradny, pořádání seminářů na téma – příčiny předlužení obyvatel konkrétních měst.¹⁰

Cílem Evropského roku 2010 je i přímá spolupráce s osobami sociálně vyloučenými, které mohou upozornit na nebezpečí, jež vedou k sociálnímu propadu. To je i případ prvního českého setkání lidí, kteří měli v minulosti zkušenosti s chudobou a sociálním vyloučením, pořádaného ve dnech 15. až 16. dubna 2010 v Praze pod názvem Národní setkání lidí se

¹⁰ Tisková zpráva, Praha 22.1. 2010, www.mpsv.cz

zkušeností s chudobou a sociálním vyloučením¹¹. Náplní tohoto setkání je zjištění potřeb jedenácti cílových skupin, mezi které patří osoby bez přístřeší, osoby ohrožené sociálním vyloučením z důvodu chudoby a etnicity, imigranti a azylanti, oběti trestné činnosti či osoby ohrožené závislostí na omamných a psychotropních látkách, mladí dospělí opouštějící ústavní výchovu atd. Potřeby účastníků se budou na setkání zjišťovat různými interaktivními formami a řízenou diskuzí. Zpracované výsledky národních setkání lidí žijících v chudobě budou veřejnosti představeny 19. května 2010 a z účastníků národního setkání budou nominováni čtyři zástupci. Ti pak budou ČR reprezentovat na Evropském setkání osob zažívajících chudobu a sociální vyloučení koncem června 2010 v Bruselu. Nad akcí převzal záštitu ministr práce a sociálních věcí Petr Šimerka a podpořil ji slovy: „První české setkání lidí se zkušeností s chudobou je jednou z významných aktivit Evropského roku 2010. Prostřednictvím participativního přístupu má pomoci analyzovat příčiny a navrhnout východiska z nepříznivé situace.“

Evropská unie uvolní na aktivity Evropského roku 2010 celkem 17 miliónů EUR. Česká republika bude moci z těchto zdrojů využít v přepočtu asi 9 miliónů Kč (dle platného kurzu). Přibližně stejnou částku vyčlenilo i MPSV.

Do realizace aktivit Evropského roku 2010 je významně zapojen také neziskový sektor. Partnery MPSV jsou Evropská síť proti chudobě a sociálnímu vyloučení v České republice (EAPN ČR), projekt NAPSÍ spolu! a Poradna při finanční tísni. NAPSÍ spolu!¹² je pracovní název projektu, který v lednu 2009 spustilo pět neziskových organizací, jejichž cílem je dlouhodobý boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení v ČR. Jedná se o občanské sdružení IQ Roma servis se společností Člověk v tísni, Socioklubem, sdružením SKOK a občanským sdružením EAPN ČR, která se pokusí v průběhu dvou let zlepšit proces sociálního začleňování lidí, jenž se z různých důvodů ocitli na okraji společnosti. Organizátory prvního Národního setkání lidí žijících v chudobě jsou též partneři sdružení v projektu NAPSÍ spolu!. Prohlášení ambasadorů Evropského roku 2010 k této problematice vystihuje vše podstatné, nepotřebuje ani dalšího komentáře.

Milena Černá, EAPN ČR: „Rok 2010 je příležitostí, kdy můžeme na veřejnosti mluvit o příčinách a následcích chudoby. Přejeme si, aby ti, kdo chudobu zažívají, mohli vyjádřit svými slovy, co je pro její odstranění třeba udělat.“¹³

¹¹ www.2010againstopoverty.eu, www.ey2010.cz, www.eapncr.org

¹² Poznámka: NAPSÍ – Národní akční plán sociální inkluze v ČR

¹³ www.ey2010.cz

Katarina Klamková, IQ Roma servis: „Konečně je zde zajímavá, celonárodní a široce zastoupená příležitost, kde samotní adresáti a uživatelé sociálních a inkluzivních politik, jež se tvoří a dějí v jejich prospěch, dostanou možnost projevit své názory a prostor mluvit o svých praktických zkušenostech, a tím diskutovat a ovlivnit tak významnou strategii, jakou bude český Národní akční plán sociální inkluze, tzv. NAPSÍ pro období 2011 až 2013, jenž je mj. součástí koordinované politiky EU v této oblasti.“¹⁴

Posláním Evropského roku 2010 je zapojit celou občanskou společnost, veřejné i soukromé subjekty, sociální partnery, místní a regionální samosprávy, nevyjímaje ani ty, kdo mají s chudobou přímou či nepřímou zkušenost. Přestože jsou Češi podle nedávných informací Eurostatu chudobou ohroženi nejméně v celé EU, stále žije v Česku řada lidí, kteří v souvislosti se špatnou sociální situací potřebují pomoci. Lze si jen tedy přát, aby se naplnila slova pronesená předsedkyní EAPN ČR Milenou Černou: „Věříme, že rok 2010 přispěje k lepšímu povědomí o existenci chudoby, ke zpochybnění některých příčin, jež vedou k sociálnímu vyloučení a chudobě, a tím ke zmírnění stereotypů a stigmatizace lidí žijících v chudobě. Očekávané poselství Evropského roku 2010 veřejnosti je porozumění a úcta, důstojnost všech lidí.“¹⁵

Konkrétními skutečnostmi stavu zadlužení, následného předlužení, jak se projevují, kde mohou být příčiny, kudy vede cesta preventivních opatření a zásahů, se budou zabývat následující kapitoly diplomové práce.

¹⁴ www.ey2010.cz

¹⁵ Tisková zpráva, Praha 22.1. 2010, www.mpsv.cz

4. Dluhy a zadluženost

4.1 Dluhy a zadluženost jako fenomén ekonomické krize

Dluhy, zadluženost a předluženost – slova, která se v současném světě skloňují ve všech pádech, na všech úrovních – od jednotlivce (občana), přes domácnosti, firmy, společnosti až po jednotlivé státy. Jejich objem neustále narůstá, čímž je ohrožena sama stabilita systému.

Přestože stěžejním tématem a hlavní problematikou diplomové práce je předluženost českých domácností, nelze opomenout alespoň stručný pohled na vývoj státního dluhu. Státní finance fungují obdobně jako ty rodinné, lze v nich určitě najít vzájemnou paralelu. Je třeba si však uvědomit, že politici nerozdávají ze svého a navíc mají možnost vydávat dluhopisy apod.

Hodnota zadluženosti současného západního světa dosahuje v porovnání s minulostí enormních čísel, která zatím stále stoupají. Tohoto nebezpečí není ušetřena ani Česká republika. Nemá tajemství, že její deficit ve státním rozpočtu za rok 2009 vyšplhal až na závratných 195 miliard Kč. Ještě nikdy v novodobé historii se Česká republika v takové výši nezadlužila. A skutečné číslo může být ještě vyšší, neboť k tomu je nutné připočítat ještě dluhy krajů a obcí a pak už se obří schodek dostane k cca 220 miliardám Kč. Původně byl schodek státního rozpočtu v loňském roce plánován pouze 38 miliard. Nakonec vzrostl na pětinasobek. Veřejný dluh Česka dosahuje cca 1,3 biliónu Kč, což představuje cca 35,7 % HDP, a každou sekundu toto číslo o několik tisícikorun narůstá. Nejen kvůli ekonomické krizi, ale především díky štedrým státním výdajům.

Že se jedná o závažnou situaci, která není lhostejná nikomu, kdo to s Českou republikou myslí vážně a na jejím ekonomickém vývoji mu záleží, dokládá zajímavý návrh ekonomických redaktorů, kteří na chvíli „vzali hospodářské řízení země do svých rukou“ – viz příloha č. 1.

Když se psal rok 1995, dosahoval český státní dluh pouhých 10,5 % HDP. Kde se vzal tento závratný nárůst? A to ještě v roce 2003, kdy již dluh skočil na téměř dvojnásobek (19,1 % HDP), stále někteří politikové zdůrazňovali, že se jedná v porovnání s vyspělými zeměmi o „zanedbatelnou“ sumu (viz tabulka 1). To byl opravdu „silný“ argument pro ospravedlnění dalšího života na dluh a to, že další generaci zbude pouze zadlužená skořápka, se neřešilo. Hospodaření ČR s veřejnými financemi je v souhrnu zaznamenáno od roku 1993 – 2009 v následující tabulce, vývoj státního dluhu zachycuje graf 1.

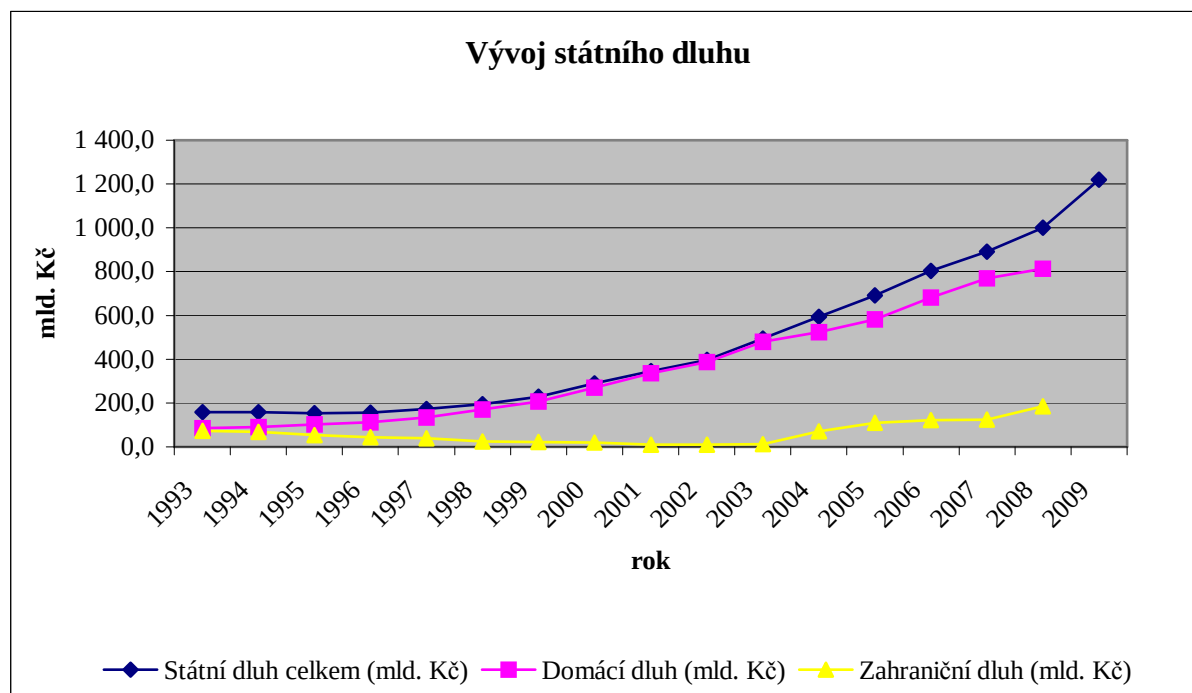
Tabulka 1: Vývoj státního dluhu a deficitu v ČR

Ukazatel / Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
HDP (mld. Kč, b. c.)	.	.	1 466,5	1 683,3	1 811,1	1 996,5	2 080,8	2 189,2
Saldo státního rozpočtu (mld. Kč)	1,1	10,4	7,2	-1,6	-15,7	-29,3	-29,6	-46,1
Saldo státního rozpočtu / HDP (%)	.	.	0,5	-0,1	-0,9	-1,5	-1,4	-2,1
Státní dluh celkem (mld. Kč)	158,8	157,3	154,4	155,2	173,1	194,7	228,4	289,3
Domácí dluh (mld. Kč)	86,4	90,2	101,2	110,9	134,8	170,0	207,1	269,6
Zahraniční dluh (mld. Kč)	72,4	67,1	53,1	44,3	38,3	24,6	21,2	19,7
Státní dluh / HDP (%)	.	.	10,5	9,2	9,6	9,8	11,0	13,2
Meziroční vývoj státního dluhu	.	-0,94%	-1,84%	0,52%	11,53%	12,48%	17,31%	26,66%

Ukazatel / Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
HDP (mld. Kč, b. c.)	2 352,2	2 464,4	2 577,1	2 814,8	2 983,9	3 222,4	3 535,5	3 689,0	3 630,4
Saldo státního rozpočtu (mld. Kč)	-67,7	-45,7	-109,1	-93,7	-56,3	-97,6	-66,4	-19,4	-192,4
Saldo státního rozpočtu / HDP (%)	-2,9	-1,9	-4,2	-3,3	-1,9	-3,0	-1,9	-0,5	-5,3
Státní dluh celkem (mld. Kč)	345,0	395,9	493,2	592,9	691,2	802,5	892,3	999,8	1 220,0
Domácí dluh (mld. Kč)	336,2	386,7	479,9	522,6	581,8	680,9	769,3	814,3	
Zahraniční dluh (mld. Kč)	8,8	9,2	13,3	70,3	109,4	121,6	123,0	185,5	
Státní dluh / HDP (%)	14,7	16,1	19,1	21,1	23,2	24,9	25,2	27,1	33,6
Meziroční vývoj státního dluhu	19,25%	14,75%	24,58%	20,21%	16,58%	16,10%	11,19%	12,05%	22,02%

Zdroj: ČSÚ a vlastní výpočty

Graf 1: Vývoj státního dluhu v ČR

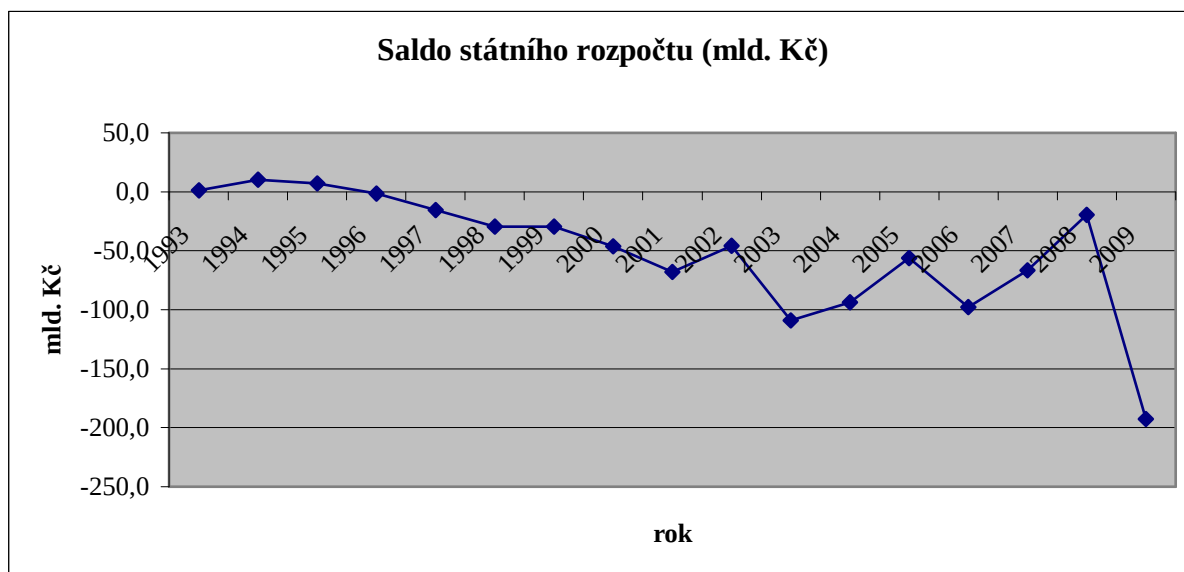

Zdroj: ČSÚ

Z čísel tabulky i grafického znázornění je zřejmé, že výrazný skok v zadluženosti nastal během posledních deseti let mezi roky 1999 až 2009 – ze sumy necelých 230 miliard vzrostl státní dluh téměř o jeden bilion, což představuje 5,4krát vyšší nárůst. Zanedbatelný není ani meziroční vývoj státního dluhu, jenž má též stoupající tendenci, nejvyšší přírůstek je zaznamenán mezi roky 2008 a 2009. Číselné hodnoty HDP ukazují též poměrně rovnoměrný nárůst mezi roky 1995 až 2005, potom následoval téměř dvojnásobný meziroční nárůst, aby v roce 2008 došlo k prudkému zpomalení růstu reálného HDP, a v roce 2009 byl již zaznamenán dokonce jeho pokles. HDP je významným ukazatelem charakterizujícím stav a vývoj českého hospodářství, kterým země v jednotlivých letech procházela. Rozsah problému je též vidět na nárůstu rozpočtového deficitu v roce 2009, kdy přesáhl 5,3 % podílu na HDP a na schváleném rozpočtu pro rok 2010 s deficitem v obdobné výši tohoto podílu.

Křivky grafu 1 nabízejí i pohled na způsob financování vzniklých dluhů. Je patrné, že stát začal hledat pomoc v cizině, neboť během posledních deseti let se zahraniční zadluženost zvýšila z necelých 25 miliard na téměř 200 miliard Kč.

Graf 2: Saldo státního rozpočtu v ČR

Zdroj: ČSÚ

Zajímavý pohled nabízí graf 2 zobrazující schodky státního rozpočtu v jednotlivých letech. Hodnoty v kladné polorovině (tzn. přebytky) jsou zaznamenány pouze ve třech letech, od roku 1996 se dostává do záporných čísel, s nejvyšším dosaženým propadem v roce 2009.

Je velkou škodou, že čísla ve výše uvedených tabulkách nemohou posloužit jako vzor pro jednotlivce či domácnosti v procesu zadlužování. Není to příklad, který by demonstroval racionálně řízené hospodaření s veřejnými financemi, o který by se mohly opřít další subjekty (obce, domácnosti či jednotlivci). Skutečnost pak vede k tomu, že finanční iracionalita jako určitý opak finanční gramotnosti stále posiluje svoji působnost. Trend soustavného růstu zadlužení, které již trvá desítky let, přispívá rozhodující měrou k tomu, že moderní a bohaté společnosti začaly chápat dluh jako standardní součást života, jako cosi normálního a naprosto běžného. Právě neskromnost vlád stojí za zevšedněním dluhu. Vedle faktu, že na růstu veřejných dluhů se zásadním způsobem podílí stát, nelze opomíjet, že svoje dluhy přidává řada dalších veřejných rozpočtů, především obecních a krajských.

Ani v roce 2010 stát nebude hospodařit o moc lépe. Odraz od ekonomického dna se prozatím nekoná. Optimistické předpovědi se nenaplnily. Svědčí o tom statistická čísla uveřejněná ze začátku letošního roku, která jistě zaskočila i mnohé ekonomy. Z pohledu nezaměstnanosti, mezd i životní úrovně může dojít ještě ke zhoršení. To potvrzuje i ekonom a děkan Národohospodářské fakulty VŠE v Praze Miroslav Ševčík z Liberálního institutu: „Fakticky o žádné oživení nepůjde. Naopak, teprve letos se podle mého názoru začnou projevovat skutečné problémy, které krize napáchala. Firmy budou mít problémy udržet

zaměstnanost a nebudou mít dost peněz. Stát neudělal žádné kroky ke zlepšení podnikatelského prostředí, a k tomu navíc zvýšil daně.“¹⁶ Podle něho zasáhli politici do ekonomiky více, než bylo potřeba, a zpomalili tak skutečné ozdravení. Je tedy evidentní, že s veřejnými financemi je nutné začít něco dělat. Život nad poměry musí skončit. Čím dříve, tím lépe.

Současný český veřejný dluh nelze již klasifikovat jako „relativně nízký“. Nízký není, přestože neexistuje žádná hranice rozumného zadlužení, do jejíhož dosažení se lze beztestně zadlužovat. Problém je umocněn ne úplně vhodným nastavením systému veřejných financí, což může vyvolávat další nestabilitu. A ani nesoulad v plánování výdajů podle příjmů, nemusí být zanedbatelným faktorem. Státní půjčky odčerpávají peníze z finančního systému a banky stahují úvěry z firem. Vysoký dluh může zdražit peníze - a to všem působícím na poli ekonomiky včetně domácností. Zadlužování státu je nutně doprovázeno omezováním investic a snižováním zaměstnanosti. Celý proces se pak odráží na zpomalování růstu a snižování výnosů z daní a zase zvyšuje požadavky na další čerpání státních půjček. Tahle spirála vede logicky do velkých finančních problémů. Proto je nejvyšší čas najít urychleně správný směr cesty z této dluhové pasti.

Není možné se donekonečna utěšovat zjištěním, že postavení států EU v oblasti zadlužení je v průměru horší než situace v České republice. To není řešením ke snižování či úplnému vymazání dluhů. Dluhy odpuštěny nebudou, ty musí někdo zaplatit. Není těžké spočítat, že na každého občana České republiky (od kojenců po důchodce) připadá v průměru přes 112 tisíc Kč¹⁷ vysoký státní dluh. Je to rekordní, závratné zadlužení v historii českého státu. Alarmující je hlavně rychlost nárůstu dluhu.

Najít řešení tohoto problému a cestu z dluhové pasti nejsou neznámé, jak prohlásil ve svém projevu Václav Klaus na Žofínském fóru: „Roli státu v naší ekonomice – a spolu s ní objem peněz vybíraný z kapes daňových poplatníků a dávaný k přerozdělování politikům, státním úředníkům a lobbistům na ně napojeným – je třeba systematicky snižovat. Stejně tak je třeba omezovat přebujelé sociální výdaje a provést důsledné reformy našeho důchodového systému i našeho zdravotnictví. Je třeba zapomenout na zvyšování daní lidem, kteří pracují a firmám, které vytvářejí pracovní příležitosti. Je třeba sáhnout na daňové úlevy pro různé vlivné zájmové skupiny, neboť neexistují žádné výlučné a privilegované skupiny, kterých by se pokles rozpočtových možností neměl dotknout. Je třeba radikálně omezit subvence pro ekonomicky neúnosné alternativní zdroje energie atd. Je třeba politické odvahy s tímto

¹⁶ MF dnes, Byznys speciál, 4.1. 2010

¹⁷ údaj platný k datu 31.12. 2009

celkem vystoupit a politickou schopnost prodat jej české veřejnosti. Jedině to je cestou z naší pasti, do které jsme se dostali.“¹⁸

4.2 Ekonomické dopady státního zadlužení

Čím větší je celkové zadlužení, tím více peněz je v ekonomice k dispozici. To jsou argumenty politiků obhajující rozpočtové schodky. Stát se zadlužuje pro blaho lidu. Vypůjčené peníze se podle nich investují do ekonomicky prospěšných projektů, tím se zvýší kupní síla domácností, což by se mělo pozitivně promítnout do hospodaření firem, zvýšení zaměstnanosti, růstu platů atd. Jimi prosazované státní zadlužení odstartuje růst ekonomiky, což umožní za několik let splatit rozpočtové schodky. Pokud by ekonomika opravdu takto fungovala, existoval by geniální nástroj na vymýcení chudoby ve všech zemích světa! Anebo vše funguje trochu jinak?!¹⁹ V konečném důsledku státního zadlužování dochází zákonitě ke zpomalování ekonomického růstu. Státní výdaje financované rozpočtovým schodkem vedou však pokaždé k omezení firemních investic, soukromé spotřeby či exportu. Vysoké státní dluhy lze obecně považovat za ekonomicky škodlivé.

Paralelou pro rodinné rozpočty by se pak mohlo stát tvrzení, že nárůst zadlužených domácností paradoxně pomáhá hospodářskému růstu. Z dlouhodobého pohledu však zadlužené domácnosti, pokud se dostanou do problémů se splácením svých dluhů, přispívají k hospodářskému propadu. Dluhy nemohou růst až do nekonečna, zadlužení se stane nebezpečné.

Není ani bez zajímavosti pohled na deficit veřejných financí zmíněný v knize Jana Kubíčka²⁰, který hledá vztah mezi veřejnými financemi a soukromým subjektem (rodinným rozpočtem) a jejich fungováním: „Pro deficit existovalo po určitou dobu jakési teoretické ospravedlnění v podobě keynesiánské teorie efektivní poptávky – podle Keynesa mohl být deficit způsoben, jak odvracet chronickou „nedostatečnost“ efektivní poptávky, jež je pro vyspělé země údajně typická. Toto ospravedlnění postupně odpadlo, jednak pro to, že agregátní poptávka není chronicky dostatečná, a jednak pro to, že vliv fiskální politiky na poptávku se ukázal jako podstatně menší, než naznačovaly jednoduché modely s tzv. výdajovými multiplikátory. Záhy se také zjistilo, že vládní dluh může vytěšňovat dluh soukromý. Celkově vládní deficity přišly i o ten malý náznak ospravedlnění, jaký na krátkou dobu měly. Přesto však veřejné finance většiny zemí jsou chronicky deficitní. Jak je to

¹⁸ <http://hn.ihned.cz/c1-41414760-zapomenme-na-zvysovani-dani>

¹⁹ S přispěním článku: Rozpočtové schodky a státní dluh – 20. lekce; <http://www.euroekonom.cz>

²⁰ Kubíček, Jan a kolektiv – Hospodářská politika, str. 57

možné? Tendence k deficitům je jasná z politického hlediska. Jak je však možné, že deficity jsou tak chronické? Cožpak neplatí, že vypůjčené peníze musí i vláda jednou vrátit? Zvláštností vládního dluhu je, že zde intuitivní analogie s rodinným rozpočtem selhává. Na vládu se můžeme dívat jako na „domácnost“, která žije nekonečně dlouho, a tak své dluhy může neustále „rolovat“, tj. splácet tím, že vydá dluhy nové. Je ale zřejmé, že ani vlády v rostoucích ekonomikách si nemohou vypůjčovat každoročně libovolnou sumu. Vládní dluh dlouhodobě nemůže růst tempem rychlejším, než je tempo růstu ekonomiky.“

Na první pohled vypadá, že státní dluh má pramálo společného s dluhy domácností, přesto jsou oba tyto problémy mnoha faktory provázány. Státní dluh vytěsňuje soukromé investice, zadlužený stát ubírá kapitál podnikatelskému sektoru. Mizí pracovní místa, dochází k propouštění, snižují se platy, roste nezaměstnanost,... Zvyšují se požadavky na veřejné výdaje, roste dluh – ve státě i domácnostech. A „začarovaný“ kruh se uzavírá.

Důkazem toho, že hospodaření státu s veřejnými financemi však nelze považovat za dobrý příklad pro žádný ekonomický subjekt, je varování řady významných podnikatelů před zadlužeností České republiky. Narůstající veřejný dluh a k tomu populistické sliby některých politiků by pro každého zodpovědného občana měly být varovným signálem před situací, do níž se dostaly již mnohé země, nejen Eurozóny, a staly se ukázkou toho, že i stát se díky nezodpovědnému hospodaření propadne do bankrotu.

Podnikatelé odmítají podobný hazard s Českou republikou a ve své výzvě „Stop zadlužování České republiky“²¹ se naléhavě obracejí na všechny občany. „Nenechme naši zemi zbankrotovat! Nepodporujte bezbřehé rozdávání státu, nevolte populistické proklamace a svůj hlas dejte tomu, kdo nás chce z dluhové pasti vyvést. Vždyť dluhy se musí platit! Vyzýváme také všechny Manažery roku, Firmy roku, Živnostníky roku a finalisty všech těchto soutěží, ale i členy Svazu průmyslu, Hospodářské komory a všechny rozumné občany, aby se k naší výzvě připojili.“ Dluhy se týkají každého z nás!

Podnikatelům se nelíbí výše veřejného dluhu, která v současnosti dosahuje 1,3 biliónů Kč. A smrticí spirála zadlužení se roztáčí stále rychleji. Na konci roku 2012 se tímto tempem vyšplhá dluh na hodnotu 1,8 biliónů Kč! Od roku 1993 Česko ze svého dluhu nesplatilo ani korunu, stěží splácí pouze úroky. Jen úroky z tohoto obrovského dluhu představují za letošní a příští dva roky částku 215 miliard Kč, ročně tedy v průměru 72 mld. Kč! Jednoduchými propočty informují veřejnost, co by se za zbytečně utracených 72 mld. dalo pořídit, jaké oblasti rozpočtu by mohly posílit, jak účelně by se daly využít.

²¹ <http://www.stop-zadluzovani.cz/>

Zadlužování je hroživá spirála: čím větší jsou dluhy, úměrně se zadlužeností roste rizikovost a narůstají úroky. I díky jim vzrostl dluh České republiky od roku 1995 téměř osmkrát (viz tabulka 1). Dluhy státu i úroky za ně uhradí daňoví poplatníci – vyššími daněmi ze mzdy nebo zisku, či v obchodech jako vyšší ceny za potraviny nebo benzín. Nezvratné důsledky zadlužování se pak projeví stěhováním firem ze země, propouštěním zaměstnanců, dalším snižováním příjmů státu, snižováním sociálních dávek a nutným zdražováním z důvodu růstu spotřebních daní a DPH. Bylo by proto naivní si namlouvat, že dluhy státu žijí vlastním životem. Stát si půjčuje od domácích či zahraničních bank případně států a dříve nebo později bude muset dluhy splatit. Stejně jako ostatní dlužníci, když si půjčí. A mnozí již mají i své zkušenosti s osobním bankrotem či exekucí, pokud své závazky neplní.

Reakce podnikatelů v podobě zveřejněné „Výzvy“ signalizuje, že situace je vážná, a pokud nebudou realizovány zásadní ekonomické reformy, bude ještě kritičtější. Zásadní opatření by se měla týkat především výdajové stránky rozpočtu, nezbytná je důchodová reforma, reforma zdravotnictví i sociálního systému, zefektivnění by mělo doznat i zadávání veřejných zakázek. Se současným zrychlujícím se tempem zadlužování se ČR může propadnout i mezi nejvíce zadlužené státy, přestože nyní patří v rámci EU mezi středně zadlužené země. Neustálé odsouvání řešení těchto problémů do budoucna s odůvodněním, že státní bankrot Česku zatím nehrozí, i nebezpečný populismus, který nedovolí ani v kritické situaci šetřit, mohou být skutečnou časovanou bombou. Ve stávajícím politickém marasmu není ani jakákoli politická dohoda o snižování státního zadlužení snad ani možná. Tento stav naprosté neochoty aktuální potíže řešit vyvolává mezi ekonomy takřka zoufalství, podnikatelé učinili na základě ekonomických analýz i možných prognóz budoucích trendů vývoje patřičné kroky svou „Výzvou“, která podporuje a iniciuje snahu vyvést Česko z dluhové pasti. Coby erudovaní odborníci si hluboce uvědomují, jaká rizika jsou se zadlužeností spojena, jaké problémy dokážou špatná rozhodnutí vyvolat. Ať již se jedná o stát, kraj, město, firmu či domácnost.

Podnikatelé, na rozdíl od politiků, však musí počítat s tím, že za špatná rozhodnutí ručí celým svým majetkem. Kdyby ve svých soukromých firmách rozhodovali tak, jak se politici chovají k veřejným financím, podnik by brzy zkrachoval. Na základě bohatých zkušeností s každodenní snahou, často i bojem za udržení firmy na patřičné úrovni prosperity prosazují a doporučují svůj názor: „Nejdříve se musí hodnota vytvořit a až poté spotřebovat – ne naopak!

Chceme-li si půjčit, musíme mít jistotu, že budeme mít na splátky i úroky. Nechceme, aby dnešní „blahobyť“ byl zaplacen bankrotem našich dětí!“²²

Jedná se o názor, který je předpokladem zdravého racionálního hospodaření, obsahuje hlubokou pravdu o tom, že spotřeba současná znamená omezení spotřeby budoucí. A proto by se měl stát krédem nejen pro zadlužené české domácnosti.

4.3 Zadlužení domácností v kontextu zadlužení státu

Zadlužení rodin se stalo běžným jevem, naprosto společensky přijímaným, což lze dát do souvislosti s faktem, že s určitým předstihem se podobně začal chovat také stát. Právě zadlužení veřejného sektoru a jeho dlouhodobé fungování na bázi schodkového financování považuje Luboš Smrčka²³ za klíčový problém a důvod změny přístupu domácností k úvěrům. Lidé v moderních a bohatých společnostech začali chápat dluh jako součást života. Růst dluhů domácností následovaly růst zadlužení státu. Pohled na vývoj dluhů českých domácností v minulých letech v kontextu se státním dluhem potvrzuje, že český stát se zadlužil jako první, český občan ho následoval. Vazba mezi státním dluhem a dluhy domácností však není jediným faktorem, který ovlivňuje nárůst zadlužení domácností. V tomto případě svou roli sehrává zejména psychologický moment. Zanedbatelný ve vztahu k zadluženým domácnostem však není ani takový „detail“, jako jsou úroky ze státního dluhu. Tyto náklady už dnes představují čtvrtý největší výdaj státního rozpočtu a v případě dalšího růstu – nehospodárnosti státu, hrozí zdražení úvěrů pro firmy i domácnosti se všemi neblahými dopady. Klíčem k tomu, aby se posílilo racionální a rozumné jednání obyvatel v oblasti osobních financí a nakládání s finančními produkty, je vytvoření takové společenské, politické i ekonomické atmosféry, která bude zadlužení považovat za neodpovědné a rizikové už ze svého principu.

V průběhu 90. let minulého století se výše přijatých půjček domácnostmi nijak dramaticky nezvyšovala, žádné výrazné zvraty se nekonal. V některých fázích zadlužení domácností dokonce i pokleslo, a to v letech 1995, 1996 a 1998. Na tomto stavu se podílel proces rozsáhlých ekonomických a sociálních změn, k nimž v devadesátých letech došlo. Byla s nimi spojena i částečná nejistota v budoucí vývoj. Další roli sehrála neochota bankovních ústavů poskytovat úvěry drobným klientům a domácnostem, v neposlední řadě i vysoké úroky nabízených úvěrů. Ke zlomu zadlužení domácností došlo na počátku nového

²² <http://www.stop-zadluzovani.cz/>

²³ Smrčka, Luboš – Problém s finanční osvětou z mírně politického úhlu

tisíciletí, kdy se nakumulovalo několik faktorů, které boom zadlužování nastartovaly. Mezi důležité startovací momenty lze zahrnout:

- pokles inflace, z toho vyplývající snížení ceny komerčních úvěrů, pro spotřebitele se staly díky klesajícím úrokovým sazbám mnohem dostupnější,
- optimistický ekonomický výhled země,
- bohatá nabídka volných finančních prostředků peněžními ústavami,
- významný, i když ne přímý faktor, který ovlivnil ochotu domácností si půjčovat, vyvolala rostoucí konkurence na finančním trhu, což se stalo hnacím motorem na cestě zjednodušení, urychlení a zlevnění procesu poskytování půjček domácnostem,
- změna spotřebitelského chování – motivem českých domácností k zadlužování je výrazná orientace a příklon ke konzumnímu životnímu stylu.

Růst zadluženosti domácností za období od roku 1993 po rok 2009 je doložen v tabulce 2.

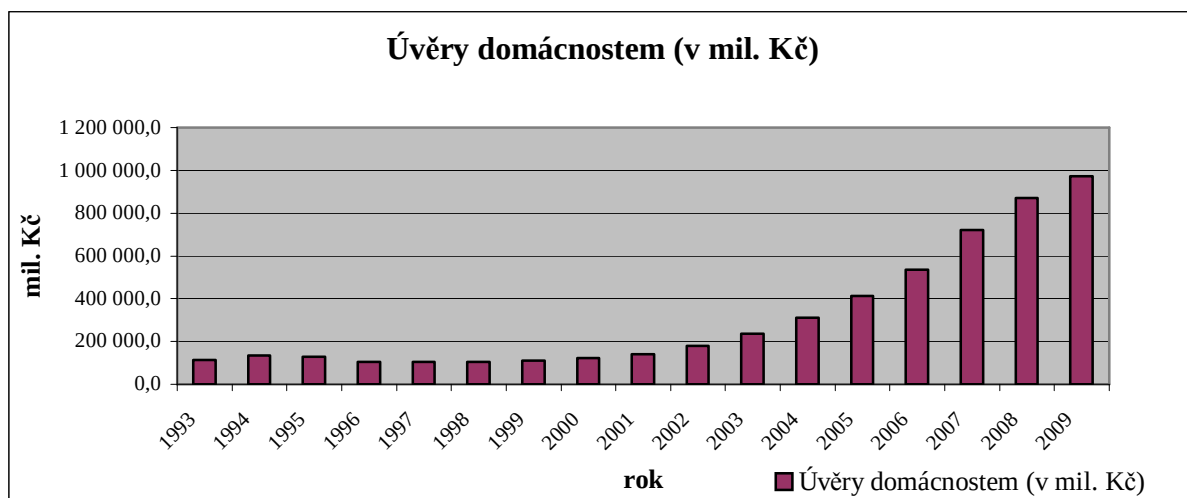
Tabulka 2: Zadluženost českých domácností

Rok	Úvěry domácnostem (v mil. Kč)	Meziroční vývoj (%)	Meziroční vývoj v absolutních číslech (v mil. Kč)	Vývoj zadluženosti vztažený k r. 1993 (%)
1993	114 759,4	.	.	100%
1994	135 582,2	18,1%	20 822,8	118,1%
1995	128 919,6	-4,9%	-6 662,6	112,3%
1996	104 779,3	-18,7%	-24 140,3	91,3%
1997	105 849,6	1,0%	1 070,3	92,2%
1998	104 500,9	-1,3%	-1 348,7	91,1%
1999	109 636,0	4,9%	5 135,1	95,5%
2000	121 455,4	10,8%	11 819,4	105,8%
2001	139 496,2	14,9%	18 040,8	121,6%
2002	180 157,0	29,1%	40 660,8	157,0%
2003	236 122,9	31,1%	55 965,9	205,8%
2004	312 646,1	32,4%	76 523,2	272,4%
2005	413 734,6	32,3%	101 088,5	360,5%
2006	535 205,5	29,4%	121 470,9	466,4%
2007	719 806,3	34,5%	184 600,8	627,2%
2008	872 281,7	21,2%	152 475,4	760,1%
2009	973 523,0	11,6%	101 241,3	848,3%

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Z výše uvedené tabulky a následujících grafů je zřejmé, že od roku 2002 do roku 2007 úvěry domácností rostly nejvyšším ročním tempem přes 30 %. Ke zmírnění dynamického růstu došlo až v roce 2008, s příchodem ekonomické krize a s tím spojeným poklesem ekonomické výkonnosti a nárůstem nezaměstnanosti. Následující grafy a výše uvedená tabulka znázorňují vývoj zadluženosti českých domácností v absolutních číslech, rostoucí trend a úvěrový zlom v roce 2000, každoroční procentuální změnu ve vztahu k roku předchozímu a procentuální nárůst vztažený k roku 1993. Výrazný je vzrůst dluhu v roce 2009 ve srovnání s rokem 1993, který dosahuje nárůst téměř o 750 %.

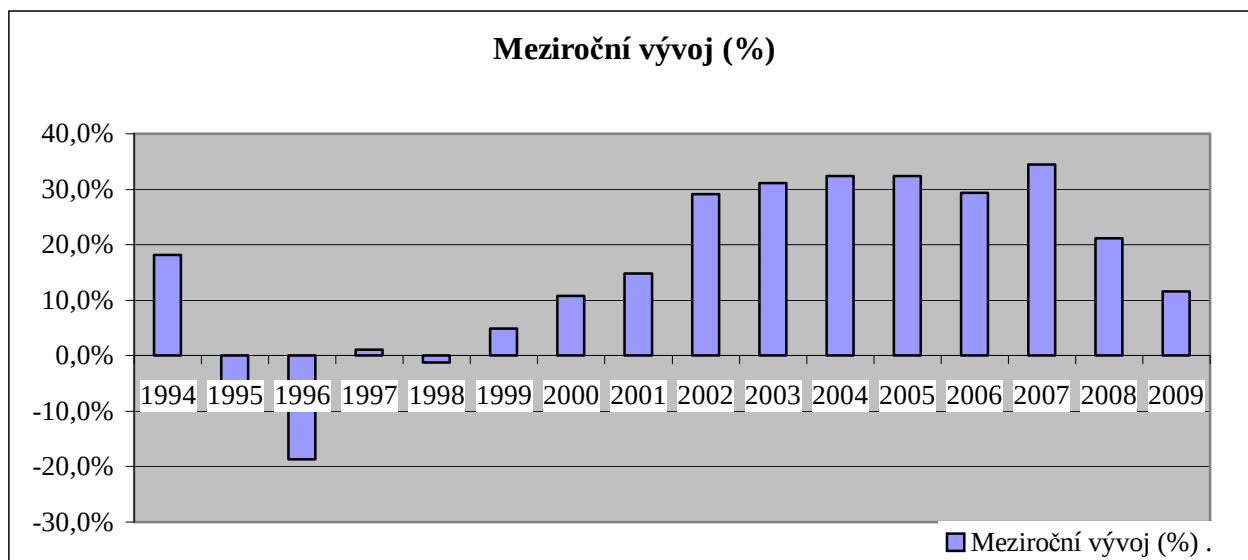
Graf 3: Úvěry domácnostem v ČR

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Níže uvedený graf zachycuje vývoj úvěrů přijatých domácnostmi z pohledu meziročních přírůstků. Lze z něho vypočítat utlumení svižného tempa zadlužování domácností až v roce 2008 a 2009, jako reakce změny chování domácností na ekonomickou situaci země.

Graf 4: Meziroční vývoj úvěrů domácností v ČR

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Od rekordního růstu zadlužení, ať již ve sféře veřejné či domácností – jako ekonomických subjektů, už zbývá jen malý krůček do stavu předlužení.

5. Zadlužení a následné předlužení českých domácností

Problém nežádoucího zadlužování a následného předlužování lidí je průvodním jevem a důsledkem moderního životního stylu. Žít na dluh a půjčovat si na cokoli, počínaje bydlením a vybavením domácnosti, přes nezbytný automobil a dovolenou a konče moderní elektronikou i dalšími nepostradatelnými a životně důležitými předměty osobní spotřeby, není v současné době zdánlivě neomezených možností ničím nereálným a výjimečným. Na tento způsob života si ve vyspělých tržních ekonomikách mnoho lidí velmi rychle zvyklo. Vidina rychlého růstu životní úrovně pomocí snadno dostupných půjček a úvěrů je na dosah a cesta k získání potřebných peněz je tak rychlá a lákavá. A právě v tomto okamžiku se mohou začít odehrávat příběhy lidí, jimž zapůjčené peníze splní mnohé touhy a přání, bez nichž by jejich život nebyl naplněn. Taky jim však můžou způsobit velké problémy, často až s tragickými následky. To vše v případě, že dlužník není schopen své závazky z nějakého důvodu splácet, a tak se vystavuje značnému riziku a finančním potížím v podobě trvalého zadlužení a případného předlužení.

Stejně jako mince má svůj rub i líc, může půjčka znamenat přínos, ale i zátěž, může být dobrým sluhou, ale i zlým pánem. Z tohoto pohledu je nutné přistupovat k osobním či domácím financím. Jednou stranou osobních financí jsou dluhy, tou druhou úspory. Mnohokrát položená otázka: Je lepší nejdříve finanční prostředky našetřit a potom investovat či díky dostupným půjčkám a úvěrům vytvořit dluh, uskutečnit obchod hned a potom splácet? Odpověď nad míru těžká a zrádná. Existuje však mnoho případů, kdy rozumně vybraná půjčka zafungovala jako „dobrý sluha“ a rodinnému rozpočtu pomohla, ba dokonce ušetřila na nájemném přijetím výhodného úvěru na pořízení vlastní nemovitosti ve spojitosti s promyšleným rozložením splátek. Pomocí v nouzi v dobrém slova smyslu se může stát na osobním účtu kontokorent či kreditní karta jako „železná“ rezerva v případě, že budou využívány s patřičnou obezřetností. Dlouhodobé čerpání jejich možností však s sebou nese taky nemalé úroky. Naopak rozumně uložené úspory umožní vytvořit finanční rezervy pro uspokojení potřeb a neočekávané události. Údaje Českého statistického úřadu a bankovní statistiky varují před klesající mírou úspor českých domácností, přestože zatím úspory v bankách převažují nad dluhy.

Vztah mezi veličinami vkladů a úvěrů domácností u bankovního sektoru demonstruje následující tabulka a grafy.

Tabulka 3: Vývoj vkladů a úvěrů českých domácností

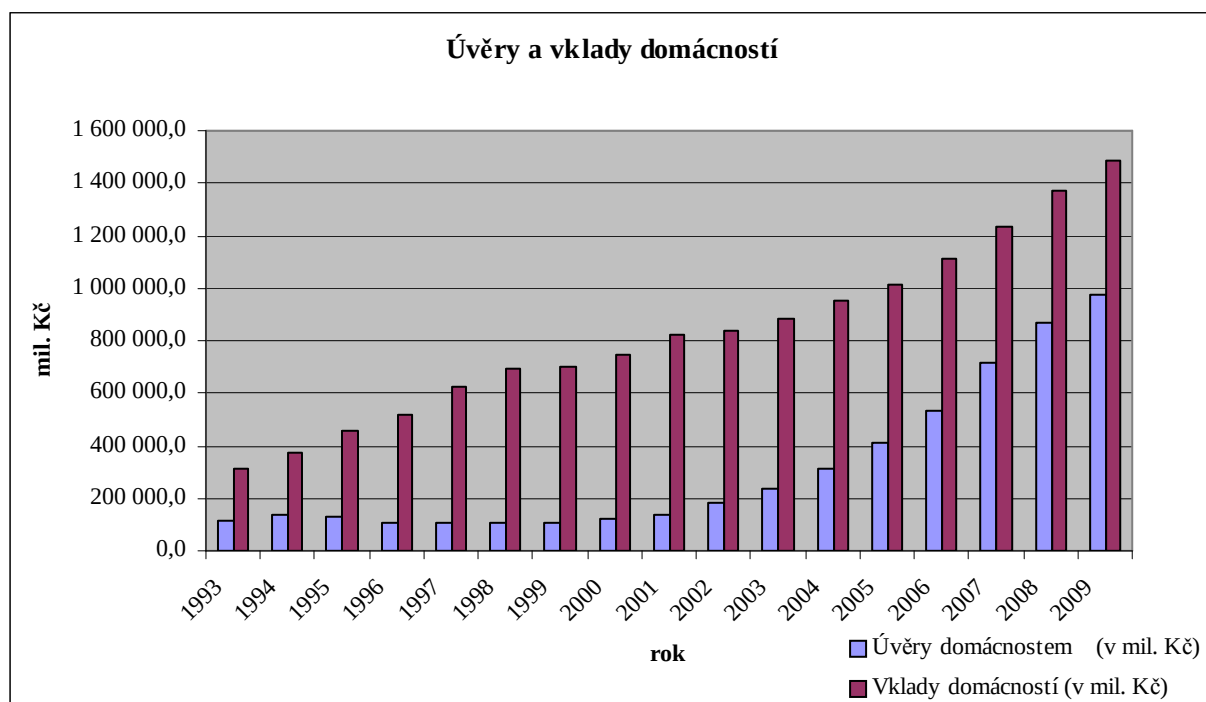
Ukazatel / Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Úvěry domácnostem (v mil. Kč)	114 759,4	135 582,2	128 919,6	104 779,3	105 849,6	104 500,9	109 636,0	121 455,4
Vklady domácností (v mil. Kč)	314 048,1	375 928,4	454 949,0	521 173,9	626 873,3	693 543,6	699 225,0	743 575,5
Úvěry / Vklady (v %)	36,5	36,1	28,3	20,1	16,9	15,1	15,7	16,3
Vklady / Úvěry	2,7	2,8	3,5	5,0	5,9	6,6	6,4	6,1

Ukazatel / Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Úvěry domácnostem (v mil. Kč)	139 496,2	180 157,0	236 122,9	312 646,1	413 734,6	535 205,5	719 806,3	872 281,7	973 523,0
Vklady domácností (v mil. Kč)	825 793,6	837 795,9	884 830,0	951 042,8	1 010 935,9	1 113 202,6	1 231 080,6	1 373 830,1	1 484 155,3
Úvěry / Vklady (v %)	16,9	21,5	26,7	32,9	40,9	48,1	58,5	63,5	65,6
Vklady / Úvěry	5,9	4,7	3,7	3,0	2,4	2,1	1,7	1,6	1,5

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Z čísel i grafického vyjádření je patrné, že vztah mezi oběma proměnnými vyjadřuje nepřímá úměra, neboli s růstem úvěrů klesá objem vkladů a naopak. Charakteristická je pro období devadesátých let výše vkladů, která několikanásobně překračovala výši úvěrů. Alarmující je však zjištění při srovnání poměrů těchto údajů za roky 1993 a 2009. Mezi roky 1997 - 2001 výše vkladů v průměru více než šestkrát převyšovala objem úvěrů. A v roce 2009 už nebyly vklady ani o polovinu vyšší než přijaté úvěry. Ještě v roce 2002 byl objem vkladů cca pětinasobný ve srovnání s půjčkami.

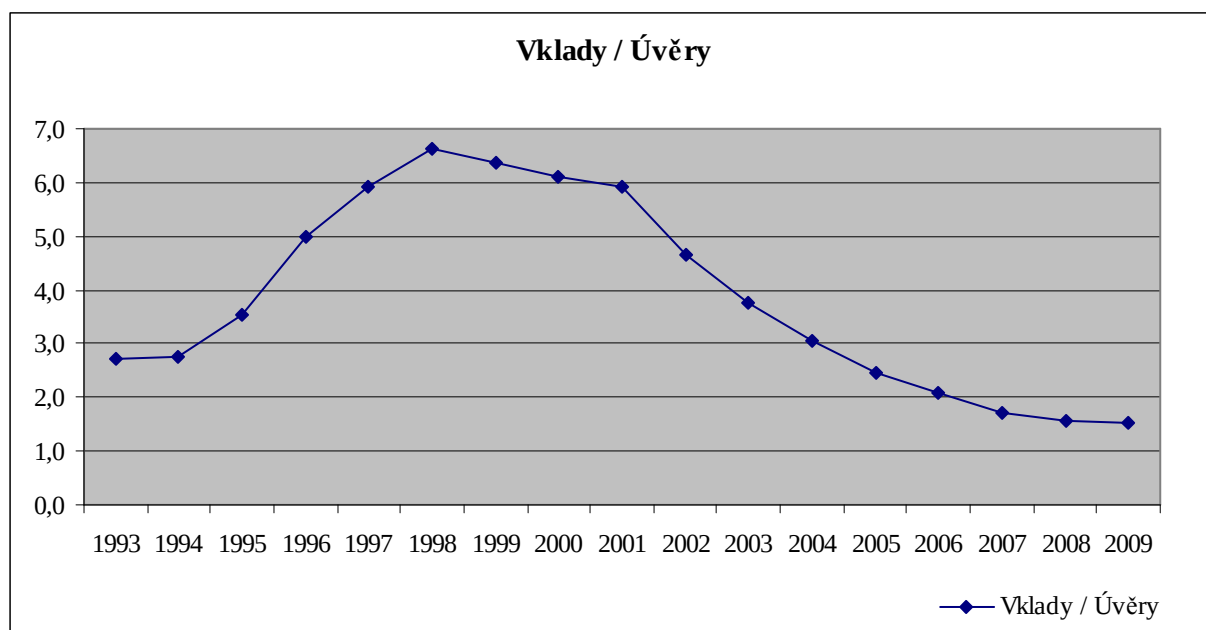
Graf 5: Úvěry a vklady domácností v ČR

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Rozdíl v jejich vzájemném poměru se však za uplynulých deset let výrazně zmenšil. Na poklesu vkladů má nepochybně značný podíl i setrvalý pokles úrokových sazeb, což je nutné též zohlednit.

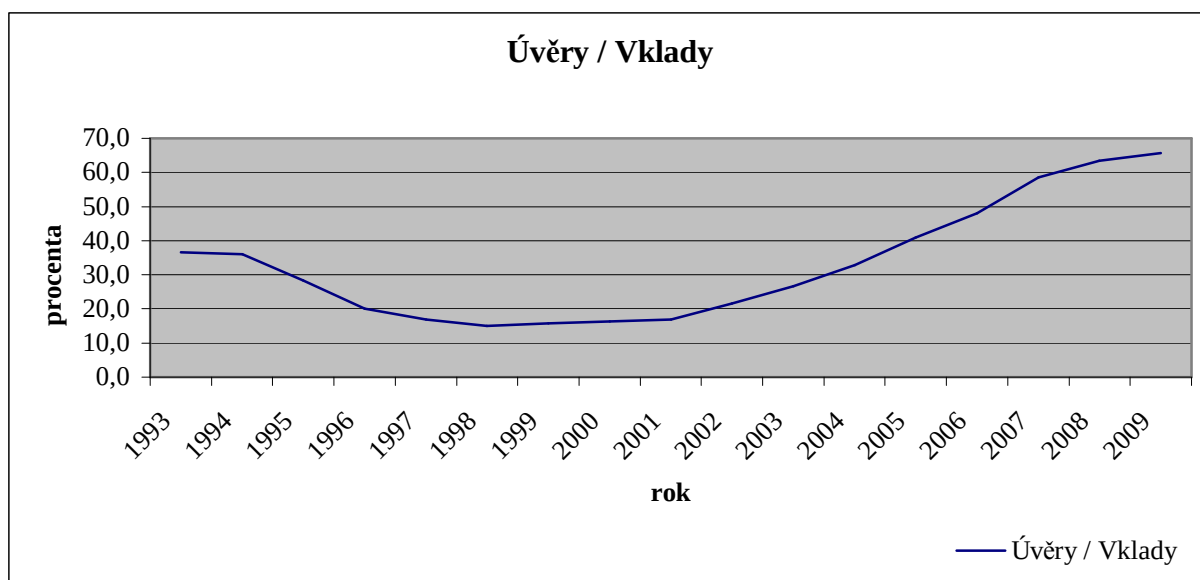
Graf 6: Poměr vkladů k úvěrům domácností v ČR

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Bez zajímavosti není ani podíl úvěrů na úsporách domácností. Ten vykazuje po roce 2000 prudce rostoucí tendenci. A to ještě v 90. letech minulého století docházelo k postupnému snižování podílu úvěrů na úsporách domácností. Důvodem byly již dříve zmíněné ekonomické jevy. Zlom nastal v roce 1998, kdy podíl úvěrů na úsporách domácností dosáhl minima ve výši 15,1 %. V následujících letech se projevoval rychlý trend růstu až do roku 2007, kdy pak v roce 2008 došlo k mírnému zpomalení pokračujícímu až do roku 2009, s dosaženou hodnotou podílu 65,6 %. Začíná se stále zřetelněji projevovat negativní mezera mezi nárůstem úspor a dluhů domácností. Její zvětšování tak stále tlačí podíl dluhů domácností na jejich úsporách směrem nahoru.

Graf 7: Podíl úvěrů na úsporách domácností v ČR

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Rizikovým jevem se stává především skutečnost, že lidé začínají ztrácet schopnost své půjčky splácet, a tak hrozí nebezpečí dluhové pasti. Do této situace se dostávají domácnosti, které nedokážou rozumně stanovit možnou výši dluhu vzhledem ke svým příjmům.

5.1 Příčiny vedoucí k předlužení českých domácností

Předlužení je jev, který je spíše spojován s nejchudšími složkami obyvatelstva, často i s etnicitou. Jen těžko se přiznává, že stále více postihuje též střední společenskou třídu, která tak rozšiřuje řady lidí závislých na sociálních dávkách.

Narůstající trend zadlužování domácností, z nichž část se dostává do stavu předlužení, není problémem jen specificky českým, jemuž musí česká společnost čelit. S obdobnou situací negativního vývoje rostoucího zadlužování se lze setkat i v dalších státech Evropské unie. Na tento sociálně ekonomický problém již zareagovala i Evropská komise hledáním a vytvořením strategie, která by našla účinnou prevenci v boji proti vzniklé situaci. Dokladem toho je studie nazvaná „Credit and social exclusion in an affluent society“²⁴ z roku 2008, vydaná Evropským ekonomickým a sociálním výborem EU, v níž je kromě jiného analyzováno dvanáct hlavních příčin předlužení domácností. Patří mezi ně:

- 1) Nezaměstnanost a zhoršující se pracovní podmínky.
- 2) Změny ve struktuře domácností, např. rozvod, úmrtí manžela či manželky, neplánované narození dítěte, nemoci či zranění apod.
- 3) Neúspěšné podnikání, neúspěch v zaměstnání, zkrachování firmy.
- 4) Reklamy a marketingové kampaně motivující lidi ke spotřebě, nabízející snadné získání úvěru, propagace hazardních her.
- 5) Vysoké úrokové sazby z úvěrů dlouhodobých půjček, jako jsou např. hypotéky.
- 6) Špatné hospodaření s rozpočtem domácnosti.
- 7) Úmyslné zatajování informací o solventnosti zákazníků žádajících o bankovní půjčku.
- 8) Nadměrné čerpání finančních prostředků z kreditních karet s vysokými úroky.
- 9) Získávání úvěrů na neoficiálním trhu s vysokými úrokovými měrami, především lidé s nízkými příjmy (lichva) a vznik lavinového efektu.
- 10) Získávání nových úvěrů na splacení těch dřívějších.
- 11) Využívání neznalosti potenciálních dlužníků a jejich následné vydírání agresivními věřiteli.
- 12) Neochota některých finančních institucí o znovu projednání dluhových podmínek či splátkových kalendářů s lidmi, kteří se ocitnou ve finančních potížích.

Na příčiny předlužení lze nahlížet z několika pohledů a lze je vysledovat jak na straně příjemců peněz, tak na straně jejich poskytovatelů. První tři příčiny, které vedou k předlužení českých domácností, se řadí k důvodům na straně příjemce, jedná se o problémy vyvolané vnějšími faktory, platební neschopnost není způsobena ve většině případů vlastním rozhodnutím. Mezi příčiny zadluženosti domácností, které jsou ovlivňovány z hlediska poskytovatelů peněz, patří důvody uvedené pod body 4) a 5). Masivní reklamy a marketingové kampaně přesvědčují spotřebitele k využívání služeb na finančním trhu a

²⁴ Opinion of the European Economic and Social Committee on ‘Credit and social exclusion in an affluent society’, Official Journal of European Union, C 44/76

nákupu zboží na splátky s často vysokými úrokovými sazbami. Na vzniku předlužené domácnosti se může rozhodující měrou podepsat i špatné a neuvážené hospodaření s rodinným rozpočtem (bod 6), nadměrné nákupy spotřebního zboží apod. A to jsou již příčiny ovlivněné vlastní vůlí, ale projevuje se zde i zřejmá nedostatečná finanční vzdělanost.

Příčiny vedoucí ke stavu předlužení domácností lze rovněž kategorizovat z hlediska příjmů a výdajů domácností do tří základních skupin: nedostačující příjmy, vysoké výdaje a nedostatečná právní ochrana spotřebitele včetně nízké finanční gramotnosti. Do poslední skupiny lze zařadit důvody pod body 6) až 12). Nevhodná kombinace uvedených stavů problém navíc prohlubuje, a pokud nedojde k rychlému navýšení příjmů či omezení výdajů, domácnost se dostává do začarovaného dlužnického kruhu neboli dluhové pasti. Tyto stavy umocňuje i množství dalších faktorů, které mají vliv na vznik a trvání zadluženosti případně předlužení.

Zajímavým zjištěním bylo srovnání příčin předlužení identifikovaných sociologickým výzkumem v oblasti působnosti Evropského ekonomického a sociálního výboru (EESV) v roce 2007 a analýzou provedenou Veronikou Lovritš²⁵, členkou občanského sdružení IQ Roma servis. V prováděné analýze mapovala příčiny předluženosti domácností v sociálně vyloučených lokalitách Jihomoravského kraje, které jsou obývány především romskými komunitami. Ve své práci došla k závěru, že z dvanácti příčin uvedených ve zprávě EESV je jedenáct relevantních s příčinami předluženosti ve zkoumané lokalitě. Výrazněji se neprojevuje pouze jedna ze dvanácti příčin zjištěných na evropské úrovni, a to neúspěšné podnikání, což vyplývá z podstaty charakteru oblasti uskutečněného výzkumu. Výrazně se projevuje především nízká úroveň vzdělanosti a absence finanční gramotnosti.

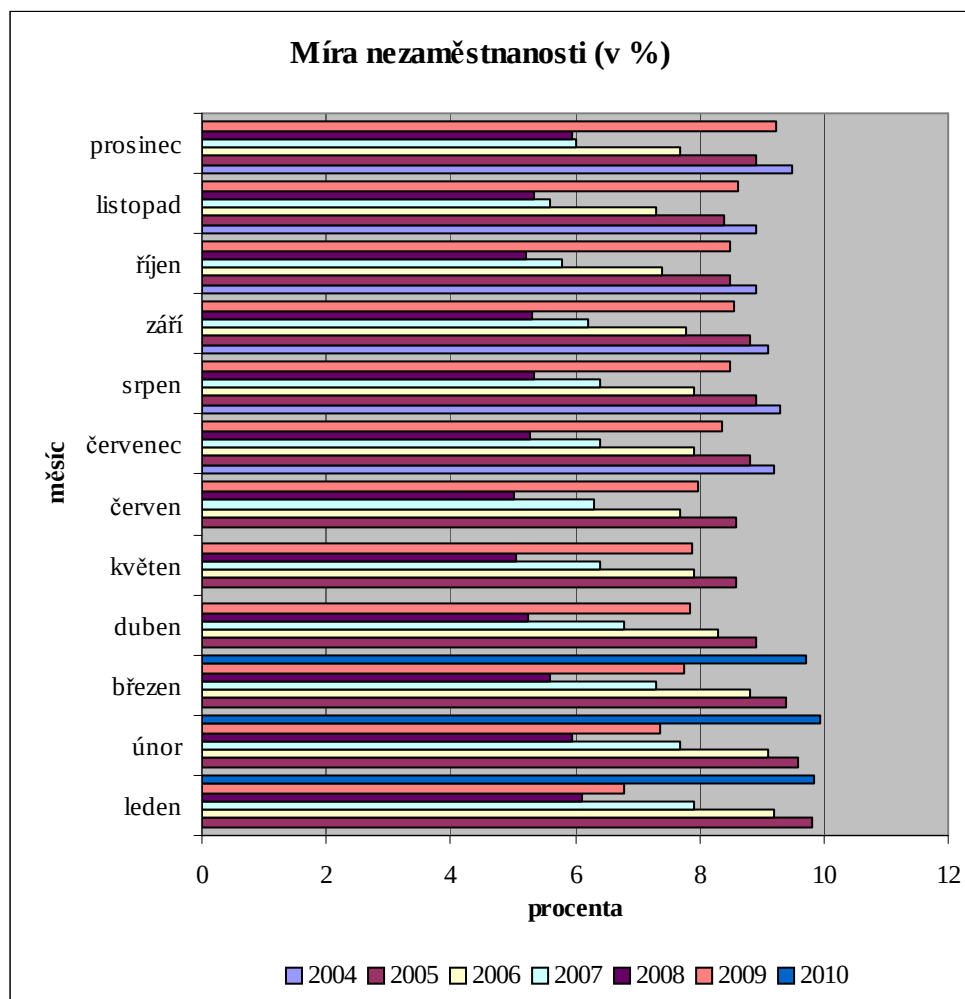
5.1.1 Nezaměstnanost

Jak již bylo uvedeno v předcházející kapitole, nezaměstnanost představuje jednu z nejvýznamnějších a zároveň jednu z nejobávanějších příčin vedoucích do stavu předluženosti. Na pozadí současného vývoje ekonomiky lze vysledovat zjevnou souvislost mezi nezaměstnaností a předlužením. A právě na začátku roku 2010, kdy vyšla aktuální data o nezaměstnanosti, byl zaznamenán další skok – počet registrovaných uchazečů o zaměstnání se přibližuje magické hranici 10 %, o jedno volné místo se uchází 18 lidí. Na druhou stranu údaj

²⁵ Lovritš, Veronika: Dluhy a předlužení, str. 23

o nezaměstnanosti se stává indikátorem, který může signalizovat např. i vývoj v procesu dalšího zadlužování českých domácností.

Graf 8: Míra registrované nezaměstnanosti v ČR v letech 2004 - 2010

Zdroj: MPSV, <http://portal.mpsv.cz/sz/stat>.

Na konci 1. kvartálu 2010 bylo zaznamenáno mírné oživení na trhu práce v podobě poklesu registrované nezaměstnanosti v hodnotě 0,2 %, což s sebou přineslo nastartování sezónních prací ve sféře zemědělství, stavebnictví, případně některých služeb. Analytici však této situaci moc optimismu nepřisuzují, neboť lze očekávat s ukončením školního roku nárůst nových absolventů. Přesto každá pozitivní zpráva s sebou přináší náznak toho, že se v hospodaření země snad už začíná „blýskat na lepší časy“.

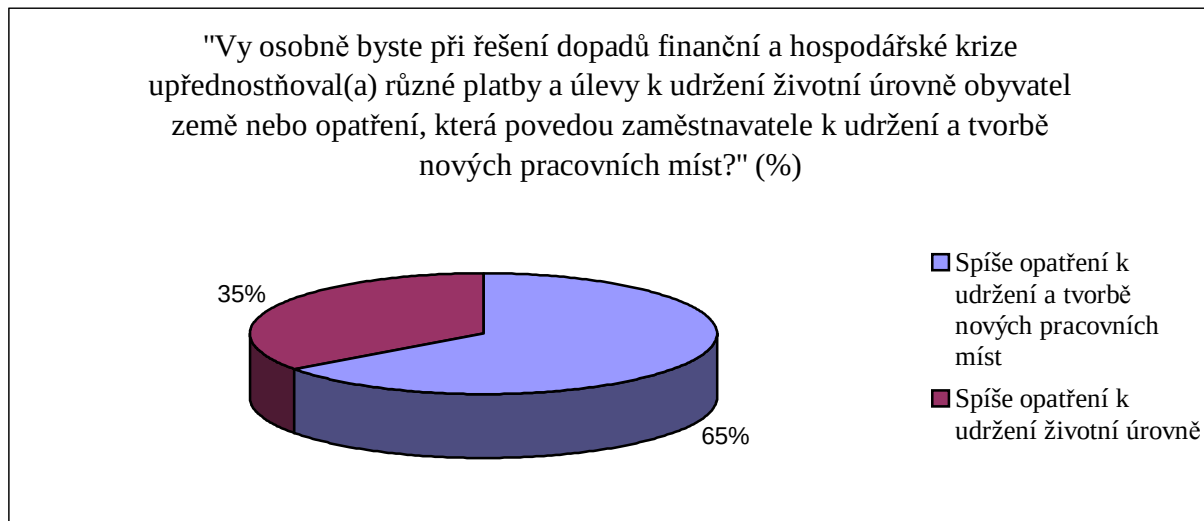
Jaký vývoj lze tedy čekat pro následující rok či léta? Odhadování není snadné. Stále existuje až příliš mnoho determinantů, které budoucí ekonomický trend ovlivní, s ním i nezaměstnanost a vše co s ní souvisí. Jak důležitou úlohu v životě většiny lidí sehrává jistota

trvalého pracovního místa, dokládá výzkum STEM - Středisko empirických výzkumů, provedený na rozsáhlém reprezentativním souboru 1 297 respondentů ve dnech 2. – 11. 1. 2010²⁶.

Dvě třetiny občanů by při řešení dopadů finanční a hospodářské krize preferovaly opatření vedoucí k udržení a tvorbě nových pracovních míst. Třetina občanů by spíše uvítala opatření k udržení životní úrovně obyvatel naší země. Zajímavé je i zjištění, že podpora opatření vedoucích k udržení a rozvoji zaměstnanosti zaznívá častěji od vysokoškolsky vzdělaných a majetkově zajištěných lidí, od lidí politicky orientovaných „napravo“. Toto řešení navrhuji též lidé preferující tržní ekonomiku.

Na položenou otázku měli respondenti dvě varianty odpovědí: Dopady současné krize řešit platbami a úlevami k udržení životní úrovně obyvatel nebo přijmout opatření, která přimějí zaměstnavatele udržet, ale i vytvářet nová pracovní místa. Výsledek znázorňuje následující graf. Stejný poměr rozložení odpovědí 35% : 65% přinesly i tři průzkumy provedené v roce 2009.

Graf 9: Při řešení hospodářské krize by většina lidí preferovala opatření k udržení zaměstnanosti a tvorbě nových pracovních míst

Zdroj: STEM, Trendy 1/2010, 1 297 respondentů starších 18 let²⁷

Ztráta zaměstnání se řadí mezi nejnáročnější stresory životních událostí a záleží na každém jedinci, jak se s novou situací dokáže vyrovnat. Buď ji zvládne, nebo se z ní stane rizikový faktor následně vyvolávající i další sociálně patologické jevy.

²⁶ <http://www.stem.cz/clanek/1923>

²⁷ <http://www.stem.cz/clanek/1923>

5.1.2 Špatné hospodaření s rozpočtem domácností

Velkou zátěží a břemenem se pro zadlužené domácnosti mohou stát i na první pohled banálně vypadající závazky, poplatky, úhrady či sankce, jejichž neuhrazením se dlužník vystavuje riziku, že se záhy dostane do „bludného kruhu“, kdy uzavírá nové půjčky, aby mohl splatit ty předchozí. Důvody pro nedodržení závazků a neschopnosti je uhradit či splácet jsou různé. Mezi nejzávažnější patří špatné hospodaření s domácími rozpočty. Výsledkem pak je, že shodou okolností již často nezbude na zaplacení nájemného, energií a služeb spojených s bydlením. Narůstají mohou i dluhy, spolu s úroky z nedoplateků na zdravotní a sociální pojištění, na poplatcích za komunální odpad, z různých pokut a sankcí, z náhrad škod, neplacení výživného apod.

Nejvýraznější zbytečnou zátěží jsou výdaje vyplývající z tzv. komerční zadluženosti – dluhy a peněžité závazky plynoucí z uzavřených soukromoprávních vztahů na pořízení spotřebních předmětů a vybavení, či různé služby (telefon, internet, apod.). Pro chování spotřebitelů se velmi nebezpečnou v těchto situacích stává reklama, jejímž lákadlům snadno a často podléhají.

Do finanční tísně se dostává i domácnost, která nedokáže ve svém rozpočtu vytvořit patřičnou rezervu pro nepředvídané jednorázové výdaje spojené s nečekanými okolnostmi. Tím se může stát ztráta zaměstnání spojená s omezením příjmu z výdělečné činnosti, ale také pohřeb, svatba, narození dítěte a v neposlední řadě i sociálně-patologické jevy vznikající důsledkem tohoto stavu. Nebezpečným se stává závislost člena domácnosti na návykových látkách (alkohol, drogy), případně gamblerství v jakékoliv podobě.

Domácnosti, které se dostanou do stavu, že již nejsou schopny dostát svým závazkům, jsou ohroženy propadem do chudoby a vytěsněním na okraj společnosti. A právě to je stav, kterému by se mělo předcházet, nenechat ho dojít až do stádia, kdy již hrozí bankrot, ale včas se zaměřit na účinnou prevenci, která by následky předlužení dokázala minimalizovat.

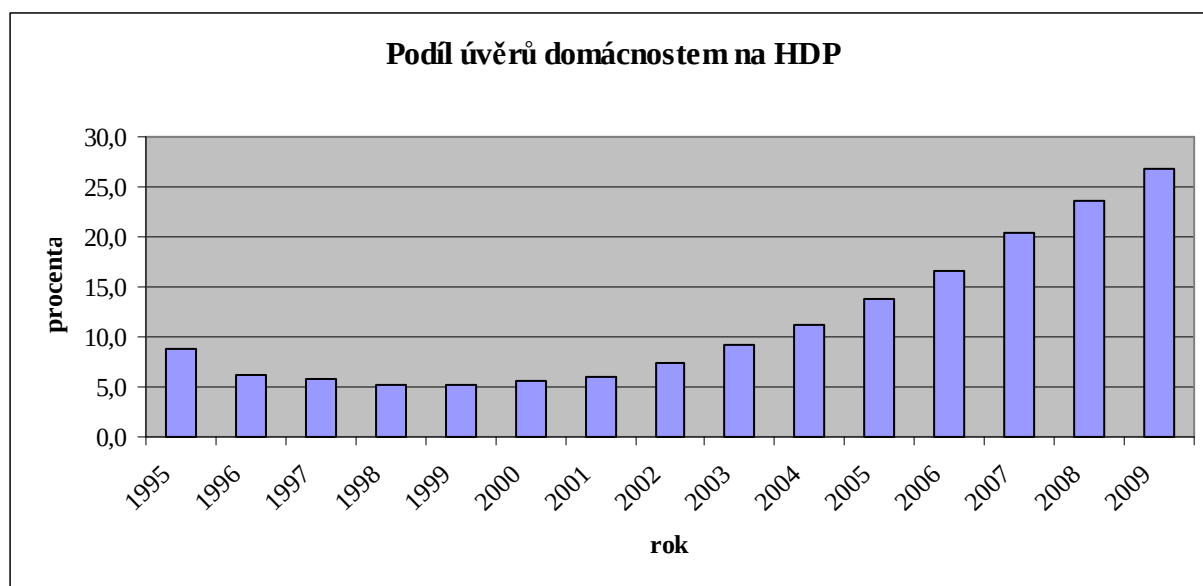
5.1.3 Zadluženost domácností ve finančních institucích

Stěžejní podíl na dluzích českých domácností sehrávají různé půjčky a úvěry u finančních institucí. Jak již bylo uvedeno výše, k rozsáhlému zadlužování českých domácností dochází až v posledních deseti letech, kdežto 90. léta minulého století se vyznačovala tradičně konzervativním postojem k přijímání jakýchkoliv půjček. Charakteristickým rysem i varovným signálem procesu zadlužování českých domácností v uplynulé dekádě se stala právě jeho rychlost, tempo růstu. České domácnosti dlužily na konci roku 2009 bankám téměř

bilion Kč (973,5 mld. Kč)²⁸. Dalších více než 100 mld. Kč dluží ostatním finančním zprostředkovatelům. Skok mezi rokem 2000 a 2009 je vskutku výrazný. Celková zadluženost sektoru domácností se v průběhu těchto let zvýšila ze 121,5 mld. Kč na 973,5 mld. Kč. Největší průměrné roční tempo v růstu poskytnutých úvěrů domácnostem bylo zaznamenáno v pětiletém období 2003 - 2007 a činilo 31,7 %. Svou rychlostí tak předstihlo tempo růstu HDP (8,0 %), a tím došlo ke značnému navýšení podílu objemu úvěrů domácností na HDP²⁹. Bez zajímavosti nejsou ani údaje měnové statistiky ČNB³⁰, které dokumentují vzájemné přibližování poskytnutých úvěrů domácnostem a českým podnikům.

Rychlost, s níž se každoročně zvyšovaly dluhy českých domácností je patrná z tabulky 2 a grafu 3 (viz kapitola 4.3) a neméně vypovídající je i pohled na následující graf zachycující vývoj podílu úvěrů domácnostem na HDP.

Graf 10: podíl úvěrů domácnostem na HDP

Zdroj: ČSÚ, Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Od konce roku 2008 je patrné oslabení tempa růstu poskytnutých úvěrů z důvodu projevující se ekonomické krize, nejistého budoucího vývoje, poklesu ekonomické výkonnosti a s tím spojeného nárůstu nezaměstnanosti.

Celková struktura přijímaných úvěrů je ovlivněna i několika motivačními stimuly, které růst zadluženosti z velké části podmiňují. Patří mezi ně: preference spotřeby, růst

²⁸ Dubská Drahomíra: <http://notes2.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>

²⁹ Dubská Drahomíra: <http://notes2.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/1151-08>

³⁰ www.cnb.cz

životního standardu a zvyšování reálné mzdy, priorita vlastního bydlení, účinný marketing zprostředkovatelů, snadná dostupnost peněz.

Dominantní postavení ve skladbě úvěrů patří úvěrům na bydlení, což se stalo po rychlosti druhým výrazným rysem v procesu zadlužování českých domácností. Od roku 2002 se podíl úvěrů poskytnutých na bydlení udržuje nepřetržitě nad hranicí 70 % celkového objemu úvěrů obyvatelstvu. Ještě rychleji rostly ve sledovaném období sumy hypotečních úvěrů na bydlení. V období 2003 – 2007 byl každoročně zaznamenán vyšší stav téměř o polovinu. Úvěry na bydlení, stejně jako ostatní úvěry, byly během roku 2008 postiženy poklesem dynamiky růstu ze stejného důvodu - ekonomického propadu. Byla to reakce na obavy ze ztráty práce, snížení příjmů a neschopnosti tak splácet dlouhodobé závazky. Převažující podíl úvěrů na bydlení ve struktuře úvěrů poskytnutých domácnostem do jisté míry plní funkci protirizikové pojistky, neboť jsou kryty zástavami nemovitostí a chování dlužníků, kteří pomocí úvěrů řeší základní potřebu bydlení, je většinou zodpovědnější. Přesto vypovídací hodnota těchto ukazatelů nemá takovou váhu, důležitější je schopnost domácností splácet.

Podstatně větší riziko pro rodinné rozpočty představují spotřebitelské úvěry, které jsou kromě bank poskytovány i ostatními finančními institucemi (leasingové společnosti, společnosti splátkového prodeje apod.). Nebankovní zprostředkovatelé jsou zastoupeni na spotřebním úvěrovém trhu cca jednou polovinou z jejich celkového objemu. Úvěry na spotřebu jsou nejdražší, jsou poskytovány na kratší dobu splatnosti při nižších poskytnutých částkách a na bonitu klienta jsou kladeny nižší nároky. A právě neuvážené nákupy realizované pomocí spotřebitelských úvěrů se stávají pro rozpočet domácností velmi rizikové a mohou je destabilizovat. Velkou hrozbou se stávají především nebankovní společnosti lákající na „levné“ a rychlé půjčky právě osoby s nejnižšími příjmy, u kterých ve skutečnosti není ani možné očekávat, že by půjčku s nastaveným příslušenstvím byly schopny z aktuálních příjmů splatit. „Napichují“ se tak na systém sociálních dávek a důchodového pojištění a po malých dávkách, zato systematicky, vysávají státní rozpočet. Lidé s vidinou doživotního zadlužení pak nemají jediný racionální důvod, proč si zvyšovat příjem legální cestou a stávají se „vhodnými kandidáty“ pro šedou ekonomiku, která způsobuje státu další finanční úniky.

Důsledek této situace se projevuje a je prokázán rostoucím počtem nařízených exekucí, který poprvé v historii začátkem roku 2010 přesáhl hranici 1 miliónu³¹.

³¹ <http://www.novinky.cz/domaci/189639>

6. Rizika dluhové pasti

Termín „dluhová past“ v sobě zahrnuje více významů. Stát se do tohoto stavu propadá v případě, že úrokový růst převyšuje růst ekonomický. Na úrovni domácností se jedná o situaci, kdy dochází k výraznému omezení schopnosti splácet úvěry či jiné závazky. Jedinec či domácnost se tak dostává do „bludného kruhu“, kdy uzavírá nové půjčky, aby zaplatil ty předchozí.

Základní pravidlo zní³²: příjmy by měly být v rovnováze s výdaji, aby se domácnost nedostala do pasti neustálého zadlužování (dluhové pasti). Dluhová past definuje problémový stav, kdy dlužník řeší splátku jednoho dluhu dalším dluhem, protože nemá dostatek jiných prostředků. Zadlužit se bez dostatečných rezerv v příjmech nebo majetku využitelných pro splácení dluhu je nezodpovědné a často i velmi rizikové.

Dluhová past však může nastat i v případě, pokud se objeví nepředvídaně nezbytné výdaje a dojde k porušení rovnováhy mezi příjmy a výdaji a domácnost pak k řešení situace využije nabídek rychlých půjček bez ohledu na jejich nákladnost i rizikovost. Této situace i relativně nového jevu v české ekonomice, kterým je zadluženost domácností, dokázali velmi rychle využít vedle bankovních subjektů i ostatní finanční zprostředkovatelé. Došlo k expanzivnímu rozvoji finančního trhu, který přinesl řadu nových produktů. To vše umocněno cílenou a masivní reklamou na snadno dostupné půjčky mělo za následek změnu ve spotřebitelském chování české populace, která tomuto vábení podlehla. Toto chování bylo navíc evokováno a doprovázeno „ruku v ruce“ v mnoha případech nízkou ekonomickou a finanční gramotností i nedostatečným právním povědomím.

6.1 Jsou české domácnosti schopny žít na dluh a přitom si udržet rovnováhu rodinných rozpočtů?

Přestože se jedná o otázku s podtextem ekonomického problému, nezanedbatelnou roli hraje i její aspekt sociologický či sociálně psychologický. K serióznímu nalezení odpovědi je zapotřebí vědět, zda české domácnosti dvacet let po změně hospodářských poměrů umějí racionálně a seriózně pracovat s dluhovou službou, ovládají základní finanční poučky, nakolik jsou schopny zhodnotit vlastní finanční situaci a chovat se adekvátně k ní s ohledem na výši svých výdajů a obecně v řízení cash flow. Anebo je jim doposud toto umění cizí a nedokáží

³² Slabikář finanční gramotnosti, COFET, a.s., 2009, str. 343

vnímat správným způsobem signály a fakta o skutečné aktuální situaci vlastních financí? Bohužel tento problém nelze opřít ani dokumentovat na údajích nějakého vědecko-ekonomického zkoumání, nejsou známy makro ani mikroekonomické potencionální příznaky krize. Tvrzení, že zadlužení českých domácností může v budoucnosti přerůst až do stavu krize, lze předpokládat jako reálné, i když zároveň nelze definovat jevy charakteristické pro tuto vzniklou krizi. Jako velmi podstatné se proto jeví vyřešení otázky, zda se české domácnosti zadlužují na základě pouhé intuice či na základě opravdu racionální finanční rozvahy i s ohledem na budoucí život na splátky.

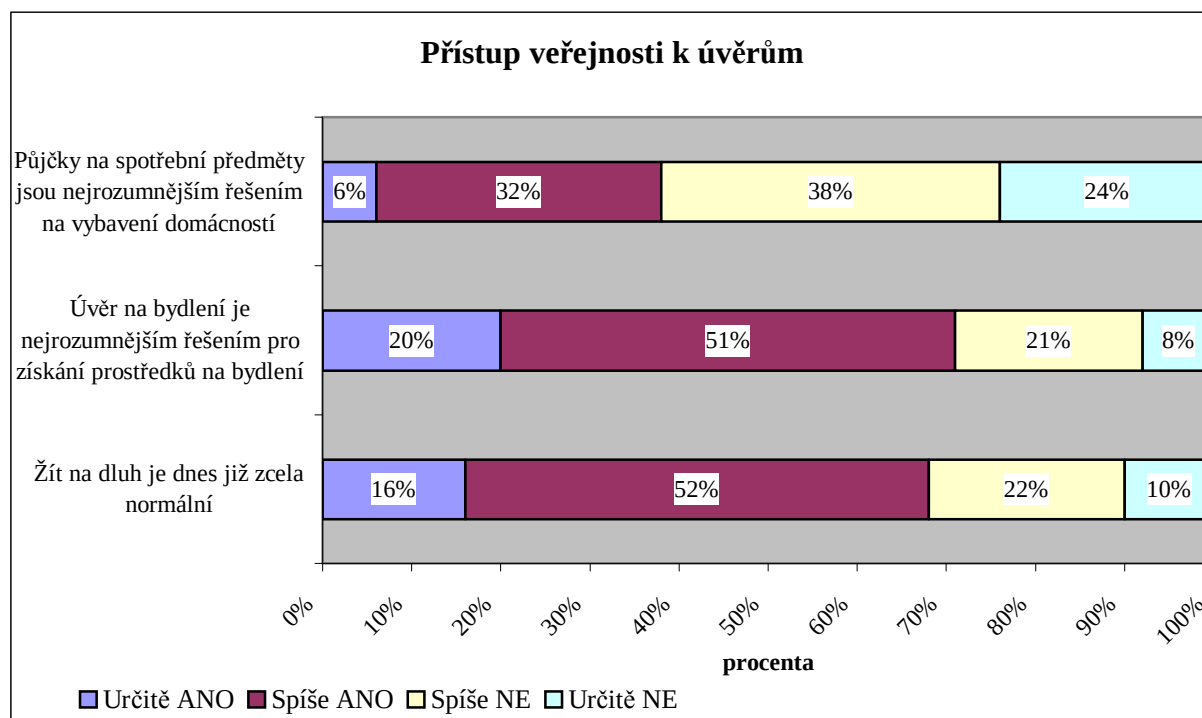
Varovným signálem se stávají údaje ČSÚ i výsledky průzkumů o úvěrové expanzi, kterou nezvládá nemalá část českých domácností. Smutným koncem nezvládnutých dluhů jsou exekuce. Svědčí o tom nepříznivý trend v počtu a charakteru nařízených exekucí v posledních letech. Počet lidí, kteří figurují v Centrální evidenci exekucí se poprvé v historii (leden / 2010) přehoupl přes 1 mil.³³. Zdaleka ne všechny jsou již evidovány. Ze zákona jsou v něm zaneseny všechny exekuce, které jsou pravomocně určeny soudem. Skutečný počet tak může být ještě vyšší. Dlužníky jsou nejčastěji lidé ve věku 20 – 35 let a důchodci, často lidé se základním vzděláním a nižším sociálním postavením, převážná část klientely má pramalé povědomí o finanční gramotnosti. Je nutné vzít v úvahu, že cca za 1/3 exekucí v Česku stojí drobné dluhy související s pokutami, závazky spojenými s neplacením výživného, poplatky obcím apod. Důležitým indikátorem pro zadluženost domácností je dynamický růst registrovaných úvěrových smluv a s tím spojený nárůst počtu rodin, které mají vážné potíže se zvládáním svých závazků.

Podstatný je i fakt, že stále více lidí již není schopno vstoupit znovu na úvěrový trh a řešit na něm své existenční problémy. Zajímavým zjištěním se stává skutečnost, že přes varovné argumenty doprovázející zadluženost, přistupují domácnosti k otázce dalšího úvěrování velmi vstřícně, přijetí cizích zdrojů nepovažují za problematické. Ochotu veřejnosti se zadlužovat potvrzuje i výzkum provedený v roce 2007 společností STEM³⁴ a zobrazený v následujícím grafu.

³³ <http://www.novinky.cz/domaci/189639>

³⁴ STEM, Trendy 1/2008, www.stem.cz

Graf 11: Ochota českých domácností se zadlužovat

Zdroj: STEM, Trendy 1/2008, www.stem.cz

V něm se vyslovilo přes 70 % dotázaných pro úvěr jako standardní a rozumné řešení bytové situace, stejný přístup k řešení potřeby v oblasti spotřebního zboží má téměř 40 % respondentů. Ochota českých domácností řešit bytovou situaci úvěry a nakupovat zboží na dluh představovala pro finanční instituce v průběhu tohoto desetiletí získání významného dlužníka na úvěrovém trhu. Domácnosti se tak pro peněžní ústavy staly stejně důležitou klientelou jako firmy, neboť se objemy jejich zapůjčených prostředků začínají vyrovnávat. Pro domácnosti, jako subjekty s omezenými rozpočtovými možnostmi, jsou však rizika spojená se zadlužením mnohem vyšší z důvodu absence finanční gramotnosti. Domácnostem chybí schopnost orientovat se v současném světě bankovních úvěrů a řídit v tomto směru i svá rizika. Klient finančně ngramotný je rizikový klient. Je ohrožen neschopností splácet své dluhy a ze stavu zadlužení se propadá do stavu předlužení a to se může dále prohlubovat.

Výše popsané argumenty a signály varující před domácnostmi žijícími na dluh by neměly být podceňovány, ale je nezbytné jim věnovat pozornost, brát je vážně a hledat východiska řešení dříve, než přerostou do stavu krize. Jak vážná by krizová situace nastala, nelze odhadovat, neboť se kombinuje mnoho neznámých skutečností, a tím se zvyšuje její nepřehlednost. Obtížnost odhadu vývoje i odpovědi na stanovenou otázku komplikuje individuální vnímání rizika dluhů. Závisí na věku dlužníka, jeho rodinném statutu a dalších

okolnostech ekonomického i sociálního rázu. Klíč k řešení problémů se zadlužeností lze však s jistotou hledat v preventivních opatřeních. V mnohých případech se dá takovým situacím vyhnout či předcházet. S odbornou pomocí při plánování příjmů a výdajů rodinného rozpočtu lze stav předlužení mnohdy i zvládnout. Základem obrany před předlužeností byl a stále zůstává zdravý rozum. Je jen na uvážení každého jedince, zda vše, co si lze jednoduše pořídit na dluh, opravdu ke svému životu potřebuje.

6.2 Propadají se české domácnosti do dluhové pasti?

Jak velká hrozba visí nad českými domácnostmi, že se propadnou do dluhové pasti? Východiskem úvah při hledání odpovědí na položené otázky se stala studie ČSÚ³⁵, která shrnuje údaje o půjčkách a vkladech českých domácností a na změnách proporcí mezi úvěry a úsporami analyzuje rizika dalšího vývoje. Měla by potvrdit či vyvrátit hypotézu, zda zadluženost českých domácností je spojena s rizikem „projídání“ půjčených peněz a hrozbou pádu do dluhové pasti z důvodu platební neschopnosti a zda za klesajícím objemem úspor stojí růst spotřeby.

Příčiny rostoucího trendu úvěrové expanze českých domácností lze vysledovat jak na straně příjemců peněz, tak na straně jejich poskytovatelů. Došlo ke změně pohledu na zadluženost, projevila se orientace směrem ke konzumu, roste životní úroveň, zvyšování reálné mzdy logicky vyústí v touhu po vyšším standardu bydlení včetně bydlení vlastnického, což se projevuje realizací rostoucích investic do nových nemovitostí i jejich rekonstrukcí. Významným faktorem na straně poskytovatelů jsou dostupné půjčky nabízené bankami i dalšími finančními společnostmi promyšleným marketingem.

Typickým, ale zároveň nebezpečným rysem zadluženosti českých domácností se stala v uplynulé dekádě právě jeho rychlost. Proti roku 2000 se zadluženost domácností zvýšila ke konci roku 2009 osmkrát (viz tabulka 2). Na konci roku 2009 české domácnosti dlužily bankám téměř bilión Kč (973,5 mld. – viz tabulka 2) a ostatním poskytovatelům dalších více než 100 mld. Kč (viz tabulka 5). Na tato závratná čísla se zadluženost segmentu domácností vyšplhala během deseti let z hodnoty 121,5 mld. Kč v roce 2000. HDP přitom ve stejném období vzrostl pouze o 1,65krát (viz tabulka 1). A právě z tohoto srovnání vyniká rychlé tempo zadlužování domácností v kontextu s ekonomickým růstem ČR.

³⁵ Dubská Drahomíra: <http://notes2.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/1151-08>

Dluhy českých domácností zaznamenaly nejvyšší meziroční přírůstky v pětiletém období let 2003 – 2007, kdy neklesly pod hranici 30 % (viz tabulka 2), což znamená i výrazný předstih tempa růstu úvěrů domácností před silným růstem nominálního HDP v tomto období ekonomické konjunktury (průměrný přírůstek + 8 %) a prudký nárůst objemového podílu úvěrů na HDP (viz graf 11).

Číselné vyjádření struktury úvěrů domácnostem dokládá následující tabulka 4. V tabulkách 5 a 6 jsou provedeny výpočty, které vypovídají o meziročním vývoji zadluženosti českých domácností napříč úvěrovým trhem.

Tabulka 4: Vývoj úvěrů českých domácností podle druhového hlediska

Poskytnuté úvěry domácnostem v mil. Kč (za bankovní sektor)						
		Úvěry na bydlení obyvatelstvu celkem				
Rok	Spotřební úvěry obyvatelstvu	Hypoteční úvěry na bydlení obyvatelstvu	Standardní úvěry ze stavebního spoření	Překlenovací úvěry ze stavebního spoření	Spotřebitelské úvěry na nemovitosti	Ostatní úvěry obyvatelstvu
1997	6 779,9	6 150,8	-	-	-	6 271,8
1998	18 956,1	10 225,7	-	-	-	325,9
1999	24 419,4	15 024,8	-	-	-	155,5
2000	23 135,7	23 241,6	-	-	-	8 209,2
2001	29 930,3	34 730,9	-	-	-	2 898,2
2002	43 814,9	50 753,3	21 737,2	24 100,1	15 094,5	985,0
2003	53 926,0	78 407,4	25 004,8	37 927,4	13 524,0	1 251,7
2004	67 948,3	115 202,4	28 672,6	54 598,3	10 037,6	6 335,8
2005	88 882,9	166 657,5	27 821,0	67 139,3	18 284,1	10 143,7
2006	109 198,9	238 239,9	31 220,0	83 247,1	18 416,0	14 112,7
2007	137 650,1	333 551,6	34 864,9	115 840,5	26 295,6	19 967,7
2008	169 009,3	397 111,4	35 566,5	151 124,1	29 499,3	25 515,2
2009	185 499,9	554 165,0	36 850,3	66 777,3	26 241,5	27 822,6

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Tabulka 5: Vývoj meziročních stavů úvěrů českých domácností

Meziroční změny stavů (za bankovní sektor)						
Rok	Úvěry celkem (v mil. Kč)	Úvěry celkem (v %)	Spotřební úvěry obyvatelstvu (v mil. Kč)	Spotřební úvěry obyvatelstvu (v %)	Ostatní úvěry obyvatelstvu (v mil. Kč)	Ostatní úvěry obyvatelstvu (v %)
1998	10 305,2	53,7%	12 176,2	179,6%	-5 945,9	-94,8%
1999	10 092,0	34,2%	5 463,3	28,8%	-170,4	-52,3%
2000	14 986,8	37,8%	-1 283,7	-5,3%	8 053,7	5179,2%
2001	12 972,9	23,8%	6 794,6	29,4%	-5 311,0	-64,7%
2002	27 993,8	41,4%	13 884,6	46,4%	-1 913,2	-66,0%
2003	53 556,3	34,2%	10 111,1	23,1%	266,7	27,1%
2004	72 753,7	34,6%	14 022,3	26,0%	5 084,1	406,2%
2005	96 133,5	34,0%	20 934,6	30,8%	3 807,9	60,1%
2006	115 506,1	30,5%	20 316,0	22,9%	3 969,0	39,1%
2007	173 735,8	35,1%	28 451,2	26,1%	5 855,0	41,5%
2008	139 655,4	20,9%	31 359,2	22,8%	5 547,5	27,8%
2009	89 530,8	11,1%	16 490,6	9,8%	2 307,4	9,0%

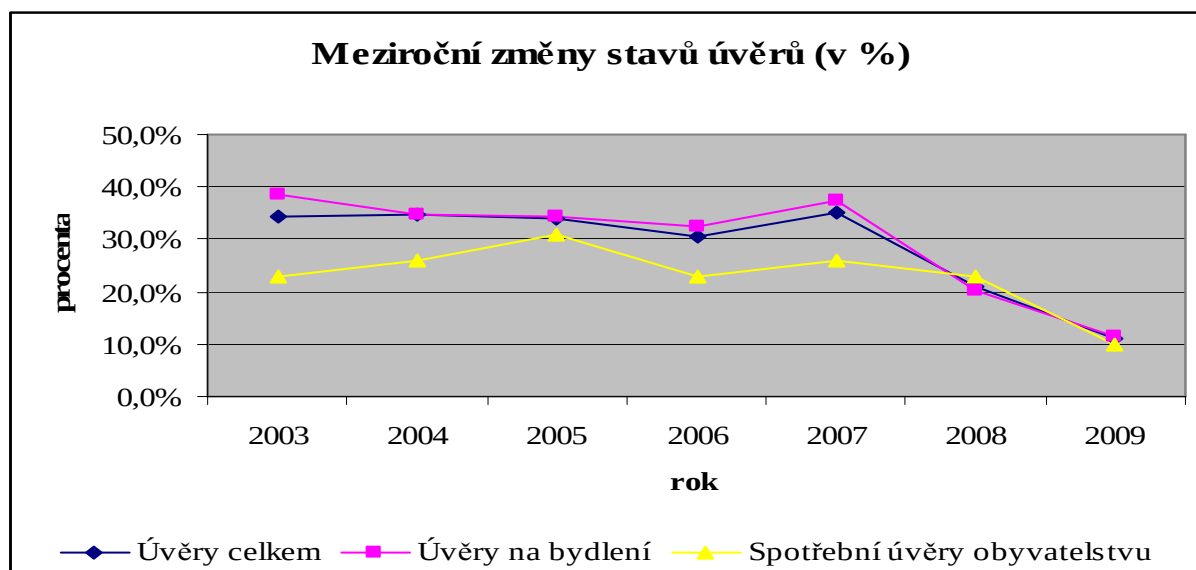
Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Tabulka 6: Vývoj meziročních stavů úvěrů českých domácností

Meziroční změny stavů (za bankovní sektor)								
Úvěry na bydlení obyvatelstvu celkem								
Rok	Hypoteční úvěry na bydlení obyvatelstvu (v mil. Kč)	Hypoteční úvěry na bydlení obyvatelstvu (v %)	Standardní úvěry ze stavebního spoření (v mil. Kč)	Standardní úvěry ze stavebního spoření (v %)	Překlenovací úvěry ze stavebního spoření (v mil. Kč)	Překlenovací úvěry ze stavebního spoření (v %)	Spotřebitelské úvěry na nemovitosti (v mil. Kč)	Spotřebitelské úvěry na nemovitosti (v %)
1998	4 074,9	66,2%	-	-	-	-	-	-
1999	4 799,1	46,9%	-	-	-	-	-	-
2000	8 216,8	54,7%	-	-	-	-	-	-
2001	11 489,3	49,4%	-	-	-	-	-	-
2002	16 022,4	46,1%	-	-	-	-	-	-
2003	27 654,1	54,5%	3 267,6	15,0%	13 827,3	57,4%	-1 570,5	-10,4%
2004	36 795,0	46,9%	3 667,8	14,7%	16 670,9	44,0%	-3 486,4	-25,8%
2005	51 455,1	44,7%	-851,6	-3,0%	12 541,0	23,0%	8 246,5	82,2%
2006	71 582,4	43,0%	3 399,0	12,2%	16 107,8	24,0%	131,9	0,7%
2007	95 311,7	40,0%	3 644,9	11,7%	32 593,4	39,2%	7 879,6	42,8%
2008	63 559,8	19,1%	701,6	2,0%	35 283,6	30,5%	3 203,7	12,2%
2009	157 053,6	39,5%	1 283,8	3,6%	-84 346,8	-55,8%	-3 257,8	-11,0%

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Graf 12: Vývoj meziročních stavů úvěrů českých domácností

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Z tabulek i grafu je patrné zpomalení dynamiky růstu objemu úvěrů poskytnutých bankami obyvatelstvu v letech 2008 a 2009, kdy se začíná projevovat ekonomická krize (procentuální přírůstek v roce 2008 činí necelých 21 % a v roce 2009 již poklesl na 11,1 %). S ní přichází i zhoršující se ekonomické očekávání obyvatel a obavy z dalšího vývoje, které jsou vyvolány rostoucí inflací, vyššími úrokovými sazbami i extrémním růstem cen nemovitostí. Spolu s nárůstem nezaměstnanosti je potlačen i sklon utrácet.

Dalším výrazným motivačním stimulem vedoucím k zadlužování českých domácností v poslední dekádě byla preference vlastního bydlení, čímž se projevuje silná dominance úvěrů na bydlení. Jsou poskytovány především bankami a stavebními spořitelny. Jedná se o hypoteční úvěry, úvěry ze stavebního spoření – standardní i překlenovací, z malé části jsou zastoupeny i spotřebitelské úvěry na nemovitosti – ty tvořily v roce 2009 pouze 26,2 mld. Kč z celkových 684 mld. Kč bankovních úvěrů poskytnutých obyvatelstvu na bydlení (viz tabulka 4). Půjčky od nebankovních finančních zprostředkovatelů participovaly na úvěrech domácností na bydlení pouze částkou necelých 1,4 mld. Kč v roce 2009 (viz tabulka 7).

Tabulka 7: Celkové zadlužení českých domácností

	Celkové zadlužení domácností (v mil. Kč)		
Rok	Na spotřebu	Na bydlení	Ostatní
2005	182 036,4	282 662,2	58 149,7
2006	210 367,5	375 077,3	69 991,4
2007	267 204,5	515 881,8	92 245,3
2008	307 528,2	619 938,2	107 031,7
2009	298 411,9	691 692,9	119 686,1

	Zadlužení domácností - banky a družstevní záložny (v mil. Kč)			Zadlužení domácností - ostatní finanční instituce (v mil. Kč)		
Rok	Na spotřebu	Na bydlení	Ostatní	Na spotřebu	Na bydlení	Ostatní
2005	89 548,5	282 132,1	46 118,4	92 487,8	530,1	12 031,3
2006	110 087,8	374 310,5	56 240,1	100 279,7	766,9	13 751,3
2007	138 706,8	514 763,8	72 801,8	128 497,7	1 118,1	19 443,5
2008	170 397,9	618 438,0	91 384,9	137 130,3	1 500,2	15 646,8
2009	187 211,4	690 330,7	105 769,6	111 200,5	1 362,3	13 916,5

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD

Od roku 2002 převyšují úvěry na bydlení u bankovního sektoru 70 % celkového objemu úvěrů obyvatelstvu. Nejvyšší podíl – přes 76 % byl dosahován v letech 2007, 2008 a na více než ¾ celkových úvěrů obyvatelstvu se půjčky na bydlení udržely i v roce 2009 (76,2 %). Ještě výraznější tempo růstu ve srovnání s celkovými úvěry na bydlení zaznamenaly ve sledovaném období úvěry hypoteční. Od roku 2003 stoupaly jejich stavy téměř o polovinu. Nejvyšší meziroční růst zaznamenaly v roce 2003 (54,5 %), nejnižší v roce 2007 (růst činil + 40 %) viz tabulka 6. Hospodářská recese v ČR a následný ekonomický propad během roku 2008 se odrazily na zvolnění tempa růstu úvěrů na bydlení. S oslabováním reálné ekonomiky začalo docházet k poklesu meziročních přírůstků na necelých 20 % v roce 2008 a 39,5 %³⁶ v roce 2009. Tento stav byl reakcí na obavy z rostoucí nezaměstnanosti i celkově nepříznivé hospodářské situace v zemi.

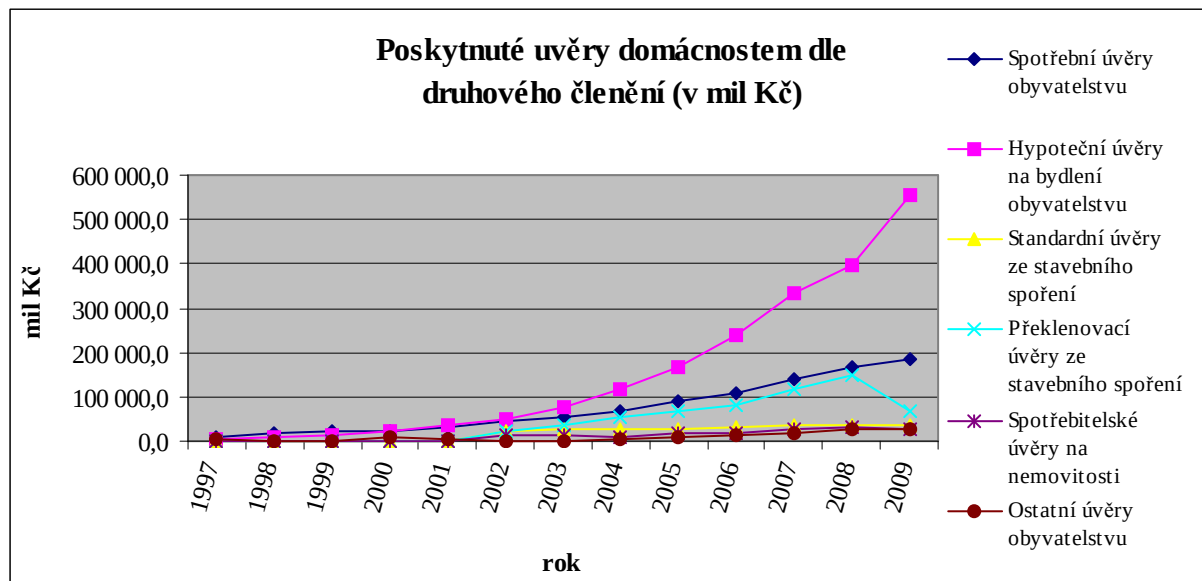
Vedle zpomalení tempa růstu jsou vypovídajícími parametry o ochlazení trhu s úvěry na bydlení i meziroční změny jejich stavů (viz tabulka 6). Jestliže za rok 2008 povýšily úvěry na bydlení o 102,7 mld. Kč, pak v roce 2009 pouze o 70,7 mld. Kč. Důvodem

³⁶ Údaj není vypovídající, rok 2009 nelze zhodnotit z důvodu metodické změny: do kategorie hypotečních úvěrů byla od ledna převedena část překlenovacích úvěrů stavebního spoření. Operace výrazně jednorázově zvýšila podíl hypotečních úvěrů na celkových úvěrech bydlení

byla i reakce na vývoj a citelné zdražení úrokových sazeb a s tím spojené racionální chování žadatelů o úvěr na bydlení. Výjimečný byl přírůstek stavu půjček na bydlení v roce 2007, který činil téměř 140 mld. Kč.

Vývoj objemů jednotlivých druhů úvěrů na bydlení obyvatelstvu ve srovnání s dalšími typy půjček zobrazuje následující graf.

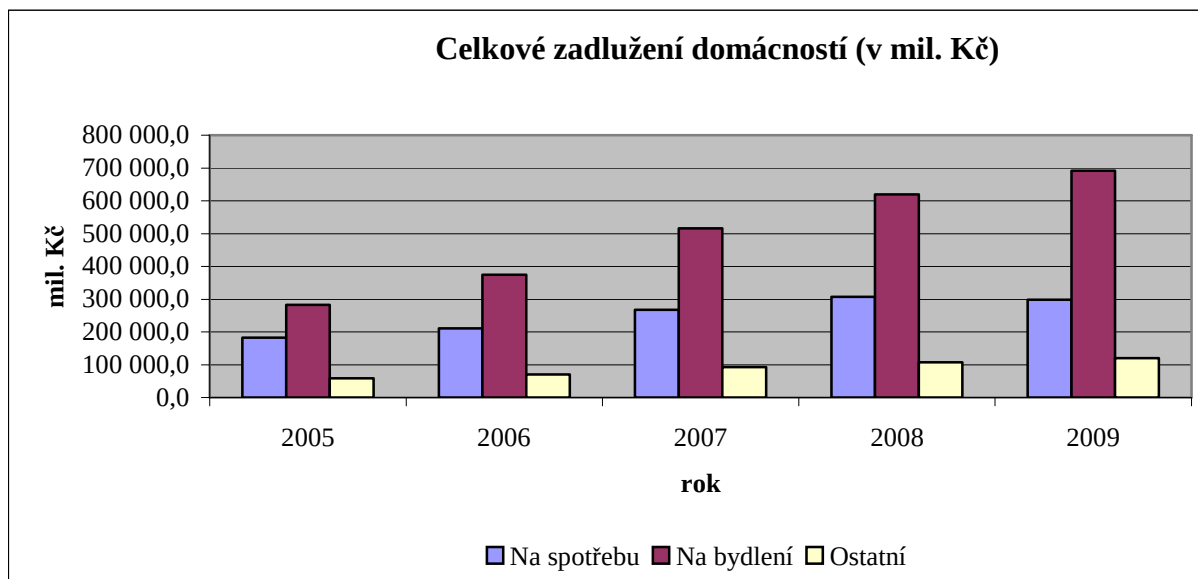
Graf 13: Poskytnuté úvěry českým domácnostem dle druhového členění

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Mezi další typ úvěrů participujících na zadluženosti českých domácností patří úvěry spotřebitelské. Podíl těchto úvěrů na celkových úvěrech domácností poskytnutých od všech finančních zprostředkovatelů klesá, neboť jsou „vytlačovány“ silně rostoucími úvěry na bydlení. Jejich vývoj je zřejmý z číselných údajů tabulky 7 i následného grafického vyjádření.

Graf 14: Podíl úvěrů českým domácnostem dle druhového zastoupení – banky + ostatní finanční instituce

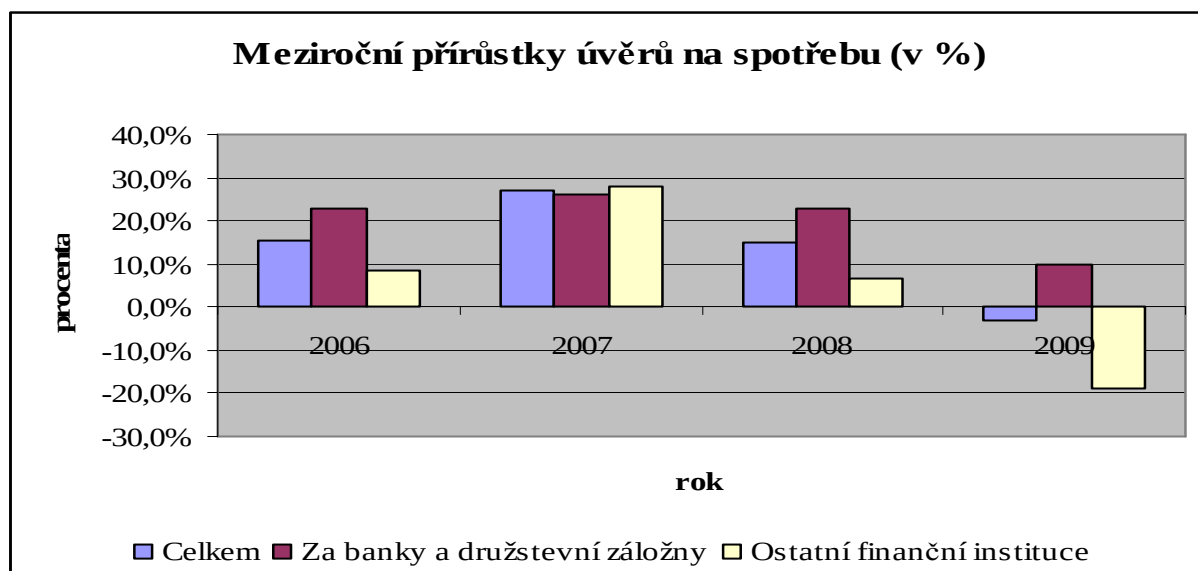
Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD

Jestliže ke konci roku 2005 byl podíl spotřebitelských úvěrů na celkových úvěrech domácností poskytnutých od všech finančních zprostředkovatelů více než třetinový (34,8 %), pak v roce 2009 zaznamenal pokles už o téměř 8 procentních bodů (26,9 %). Spotřebitelské úvěry od všech finančních zprostředkovatelů dosáhly roku 2007 výše 267,2 mld. Kč, což bylo o 85,2 mld. Kč více než v roce 2005. Za pouhé dva roky finanční zprostředkovatelé tak poskytli domácnostem na spotřebu o 47 % vyšší objem peněz. Tato sféra je téměř z poloviny obsazena jinými finančními zprostředkovateli, tj. leasingovými společnostmi a společnostmi splátkového prodeje. Ty poskytly v roce 2007 úvěry ve výši 128,5 mld. Kč, což činí 48 % celkových úvěrů na spotřebu. Ve srovnání s úvěry na bydlení a ostatními úvěry, patří spotřebitelské úvěry k nejméně rostoucím segmentům trhu úvěrů pro domácnosti. Při pohledu na vývoj spotřebních úvěrů od bank a družstevních záložen i ostatních finančních institucí u segmentu domácnosti – obyvatelstvo, lze zaznamenat obdobný trend.

Dynamika úvěrů na spotřebu byla opět nižší než tempo růstu úvěrů na bydlení. Extrémní meziroční přírůstky ve výši cca 30 % byly dosahovány kolem roku 2005, poté se stabilizovaly na čtvrtinových až pětinových přírůstkových stavech. Nejvyšší nárůst lze vysledovat v roce 2007 – navýšení půjček o dalších 28,5 mld. a v roce 2008 pak o 31,4 mld. K výraznému poklesu bankovních úvěrů na spotřebu však došlo v roce 2009, kdy byl jejich přírůstek v porovnání s rokem 2008 pouze poloviční (16,5 mld. Kč).

Charakter spotřebních úvěrů je zařazuje mezi nejdražší úvěry, na nichž banky dosahují nejvyšších marží. České domácnosti získávají půjčky na spotřebu též od nebankovních finančních institucí, kterými jsou tzv. společnosti ostatního úvěrování (splátkový prodej, leasingové společnosti). Od nich si domácnosti v roce 2009 vypůjčily 111,2 mld. Kč. Oproti roku 2008 je zde patrný markantní pokles stavů. U bankovních poskytovatelů se projevuje pouze zpomalení tempa růstu poskytnutých úvěrů v posledních dvou letech, kdežto u nebankovních institucí jsou zaznamenány skutečné absolutní úbytky stavů - za rok 2009 klesly spotřební úvěry téměř o pětinu, což ilustruje následující graf.

Graf 15: Vývoj meziročních stavů spotřebitelských úvěrů českých domácností

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty

Pokles úvěrování u nebankovních obchodníků ve srovnání se spotřebními úvěry od bank lze hledat v odlišné úrovni obchodních strategií zohledňování možných rizik, jako jsou ztráta zaměstnání, pokles příjmů apod. Proto z pohledu sociálně slabších domácností mohou spotřební úvěry představovat problém, což v reálu potvrzuje i stoupající počet nařízených exekucí.

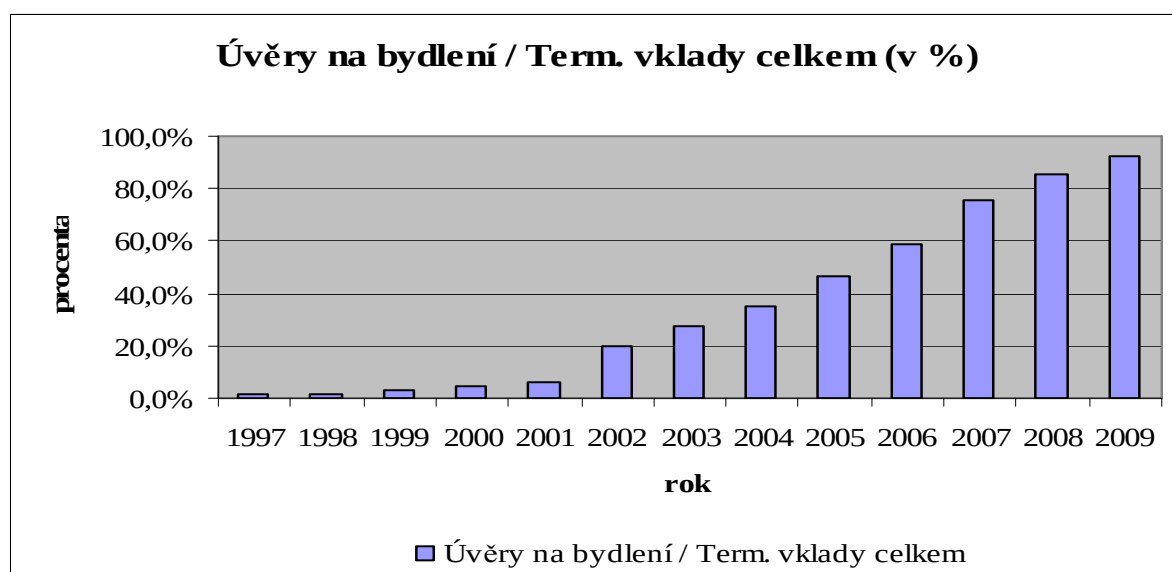
Jak velké riziko hrozí domácnostem v souvislosti s objemy dluhů i tempem růstu zadlužování, lze vysledovat i z některých ukazatelů, které zobrazují poměry úvěrových objemů peněz a k nim na opačné straně objemy vkladů obyvatelstva relevantní splatnosti, což názorně ilustruje tabulka 8 a graf 16.

Tabulka 8: Vývoj vkladů a přijatých úvěrů od domácností

Vklady a přijaté úvěry od domácností (v mil. Kč)				
Rok	Netermínované vklady	Termínované vklady		
		Term. vklady krátkodobé	Term. vklady střednědobé	Term. vklady dlouhodobé
1993	109 265,4	104 704,3	96 784,9	3 293,5
1994	131 429,5	119 624,8	119 457,1	5 417,0
1995	148 712,2	157 863,0	148 230,4	144,0
1996	155 548,2	197 960,6	167 504,1	160,4
1997	152 951,7	285 421,0	177 676,4	10 824,7
1998	143 798,0	353 898,6	185 880,7	9 966,3
1999	162 290,9	347 968,7	181 208,3	7 756,7
2000	194 422,6	354 571,0	163 363,7	31 218,4
2001	229 822,6	385 899,7	176 132,5	33 938,8
2002	270 460,1	352 149,6	211 289,2	3 897,0
2003	326 803,8	302 868,8	251 821,2	3 336,2
2004	363 478,0	313 779,1	268 263,0	5 522,8
2005	411 758,5	327 757,2	261 866,3	9 553,9
2006	482 560,7	353 928,8	253 498,2	23 214,8
2007	552 902,6	438 414,8	197 741,9	42 021,4
2008	657 622,1	578 154,9	74 303,7	63 749,4
2009	743 186,9	550 879,2	89 540,7	100 548,5

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD

Graf 16: Poměr úvěrů a vkladů českých domácností

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty

Z grafu je zřejmé, že enormní růst úvěrů na bydlení signalizuje výrazné zvýšení rizika jejich krytí termínovanými vklady. K obrovskému skoku došlo mezi roky 2000 až 2009 – z hodnoty 4,2 % se za deset let přiblížily téměř k objemům bankovních termínovaných vkladů obyvatelstva (92,3 %).

Toto riziko je teoreticky snižováno hodnotou zastavených nemovitostí, které z velké části kryjí poskytnuté úvěry na bydlení. Vypovídací hodnota tohoto ukazatele nemá až takovou váhu, významnější je schopnost domácností splácet své závazky. Skóre tohoto poměru vylepšuje skutečnost, že objem úspor českých domácností je v úhrnu ve vztahu k dluhům vyšší, než zobrazuje analýza s „klasickými“ poměrovými veličinami za bankovní sektor, neboť se neuvažuje s dalšími finančními rezervami domácností.

Vypovídající obraz o riziku plynoucího z vývoje zadlužení českých domácností poskytuje i vývoj stavů úvěrů a vkladů domácností v bankovním sektoru za poslední čtyři roky (období 2006 – 2009).

Tabulka 9: Změna stavů vybraných typů úvěrů sektoru domácností od bank

Rok	Úvěry domácnostem celkem (v mil. Kč)	Spotřební úvěry obyvatelstvu (v mil. Kč)	Úvěry na bydlení obyvatelstvu (v mil. Kč)	Ostatní úvěry obyvatelstvu (v mil. Kč)
2006	121 470,9	20 316,0	91 221,1	3 969,0
2007	184 600,8	28 451,2	139 429,6	5 855,0
2008	152 475,4	31 359,2	102 748,7	5 547,5
2009	101 241,3	16 490,6	70 732,8	2 307,4

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

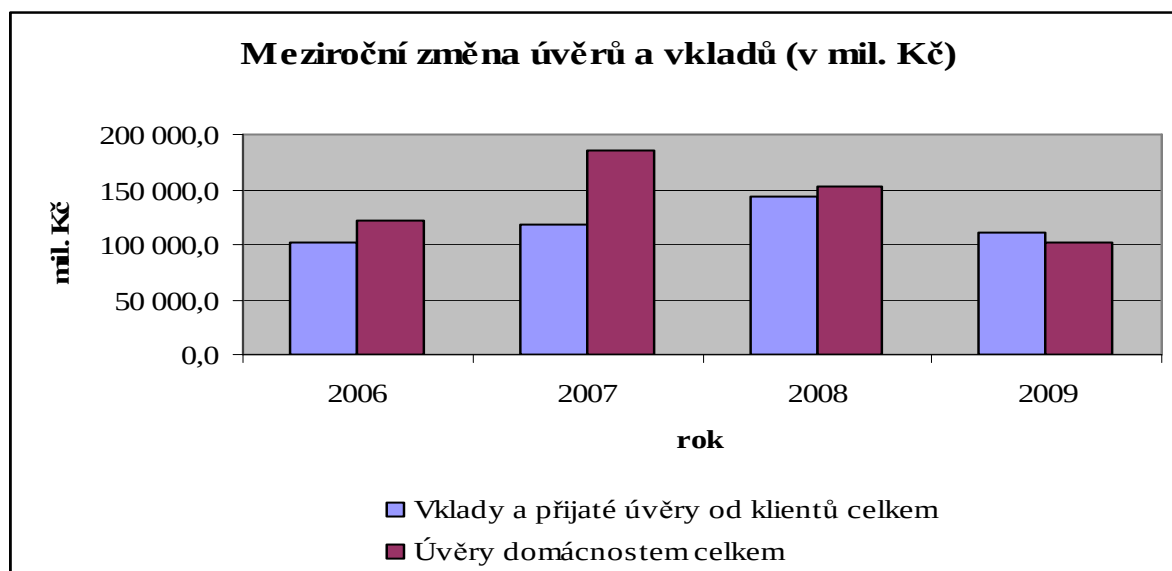
Tabulka 10: Změna stavů vybraných typů vkladů sektoru domácností od bank

Rok	Vklady a přijaté úvěry od klientů celkem (v mil. Kč)	Netermínované vklady klientů (v mil. Kč)	Termínované vklady klientů (v mil. Kč)
2006	102 266,6	70 802,2	31 464,4
2007	117 878,2	70 341,9	47 536,3
2008	142 749,4	104 719,5	38 029,9
2009	110 325,2	85 564,8	24 760,4

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Z číselných hodnot tabulek je zřejmé, že ve všech kategoriích úvěrů i vkladů se zřetelně projevuje krizový rok 2009, v němž jsou zaznamenány poměrně hluboké poklesy nárůstů oproti rokům předchozím. V roce 2009 došlo též k těsnému přiblížení vkladů domácností, které se zvýšily pouze o 110,3 mld. Kč, s poskytnutými úvěry domácnostem od bankovního sektoru. Ty se zvýšily o 101,2 mld. Kč. Ještě v letech 2006 – 2008 meziroční přírůstky úvěrů převyšovaly přírůstky vkladů (viz tabulky a graf). K obratu dochází v roce 2009, kdy poprvé meziroční změna stavu vkladů převyšuje meziroční změnu stavu úvěrů – názorně ilustruje následující graf.

Graf 17: Vývoj změn stavů úvěrů a vkladů českých domácností

Zdroj: Česká národní banka, časové řady ARAD, vlastní výpočty, údaje jsou pouze za bankovní sektor

Z uvedeného srovnání vyplývá, že krizový rok citelně zasáhl i do sektoru domácností a logicky se odrazil i do jejich nakládání s penězi. Zhoršená finanční situace zapříčinila pokles přírůstků vkladů oproti roku 2008 téměř o $\frac{1}{4}$, i ve srovnání s rokem 2007 byly nižší o 6 %. U netermínovaných vkladů představoval meziroční rozdíl částku o 19,2 mld. Kč nižší, tj. 18,3 %, avšak překračoval přírůstek v letech 2006 a 2007. Pokles přírůstku u termínovaných vkladů zaznamenal hodnotu o více než $\frac{1}{3}$ nižší ve vztahu přírůstku k roku 2008.

Výrazně nižší byly v roce 2009 i přírůstky na straně zadluženosti. Proti roku 2008 byl přírůstek nižší o $\frac{1}{3}$ (- 33,6 %). České domácnosti si tedy loni půjčily o více než 51 mld. Kč méně než v roce 2008. Snížení přírůstku ovlivnily především úvěry na spotřebu (propad – 47 %), tj. relativně hlubší propad než u úvěrů na bydlení (- 31 %).

Daný vývoj odráží strach lidí za ztráty práce, a proto se více omezují v přijímání půjček, než tomu bylo dříve. Na trhu s úvěry zafungovala jistě i zpřísněná pravidla – komu a za jakých podmínek banky a zejména splátkové společnosti půjčí, rostou i úrokové marže u nových úvěrů. Lidé také o svých investicích mnohem více přemýšlejí a velké nákupy odkládají.

Výše provedená analýza mapuje problematiku vývoje zadluženosti českých domácností z pohledu rizikovosti růstu dluhů a jejich krytí vklady, což se týká bankovního sektoru. Dalším ukazatelem vývoje zadluženosti českých domácností se může stát počet dotazů v dluhovém poradenství, který specifikuje údaje Asociace občanských poraden (AOP)³⁷. Přestože jejich vypovídací schopnost pro stanovení rizik v souvislosti se splácením půjček je velmi nízká, lze z vývoje počtu dotazů usuzovat na vážnost problému. Narůstající počet dotazů v posledních třech letech, kulminující ve II/Q 2009 a následný pokles na konci roku 2009 by mělo signalizovat snížení rizika vnímaného dlužníky. S ohledem na množství dalších proměnných, je nutné tyto údaje pokládat za orientační a doplňkové.

Další dokreslující informace o problémech zadluženosti obyvatelstva a rizicích spojených s dluhy poskytuje i registr fyzických osob (SOLUS), kde jsou evidovány dlužníci, kteří mají či v uplynulých třech letech měli potíže se splácením svých závazků. Jejich počet též narůstá – v roce 2009 o 16 %, na 868 tis. osob.³⁸ Jedná se o problémové dlužníky, kteří se však na celkové zadluženosti českých domácností podílí jen malým podílem. SOLUS je nejpoužívanějším systémem pro řízení rizik u poskytovaných služeb.

Začíná se však projevovat ztráta schopnosti splácet úvěrové závazky, a tak narůstá počet lidí v Centrální evidenci exekucí. Začátkem roku 2010 přesáhl jejich počet milion.³⁹ Nařízené exekuce řešící problémy se splácením úvěrů patří mezi jevy indikující riziko.

Pro vývoj zadluženosti českých domácností je typické, že představuje rysy indikující vyšší riziko a na straně druhé rysy, které riziko redukuje. Na základě empirických výsledků provedené analýzy vývoje zadluženosti českých domácností lze odpovědět na otázku této kapitoly a potvrdit nastolenou hypotézu v úvodu.

Ze struktury dluhů obyvatelstva jako ekonomického segmentu vyplývá, že obecně se české domácnosti do dluhové pasti zatím nepropadly, v současné době toto riziko zatím nehrozí. Úspory v bankách stále převažují nad dluhy. Za posledních deset let však míra úspor rychle klesá a objem poskytnutých úvěrů dohání objem vkladů českých domácností u bank.

³⁷ <http://dluhy.obcanskeporadny.cz>

³⁸ Dubská Drahomíra: <http://notes2.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>

³⁹ Exekutorská komora ČR, <http://www.novinky.cz/domaci/189639>

V roce 2009 tvořil tento podíl již 2/3 (viz tabulka 3). Sklon k úsporám již není považován a chápán jako ctnost, ale je výrazně potlačen sklonem ke spotřebě. Pokračování v nastoleném trendu však může představovat do budoucna hrozbu rizika, které povede k předlužení domácností a jejich neschopnosti dostát svým závazkům a následně vyústit do vážného makroekonomického problému. Lze tedy konstatovat, že za klesajícím objemem úspor stojí výrazný růst spotřeby. Pro poslední desetiletí je charakteristické, že růst příjmů (včetně úvěrových) je pohlcován vyšší spotřebou – závislost mezi oběma parametry je velmi těsná.

V souvislosti se zhoršováním proporce mezi úvěry a bankovními vklady u sektoru domácností je třeba vzít v úvahu i skutečnost, že závazky domácností jsou kryty hmotnými aktivy – nemovitostmi ve vlastnictví (domy a byty), které si lidé pořídili na půjčku. To představuje významnou protirizikovou pojistku, neboť dominantní převaha úvěrů na bydlení nad podílem spotřebních úvěrů je ve struktuře půjček sektoru domácností zatím vysoká. To potvrzuje další část hypotézy, že půjčky slouží více k investování než k „projídání“ a tlumí tak obavu z půjčovaných peněz. Tvzení je podpořeno i rostoucími objemy úvěrů na bydlení, především hypotečním boomem v roce 2007. Nezanedbatelnou roli hrají i úvěry včetně překlenovacích ze stavebního spoření. Domácnost s hypotečním úvěrem současně získává aktivum v podobě nemovitosti, což pozitivně modifikuje poměr mezi jejím finančním závazkem a majetkem.

Globální hodnocení struktury zadlužení domácností v ČR je možné zatím označit jako příznivé. Vývoj úvěrů sice neohrožuje finanční stabilitu země, přesto dynamika zadlužování ekonomy znepokojuje. Rizikovým jevem se stává skutečnost, že lidé ztrácejí schopnost své půjčky splácet. Existuje několik mimořádně podstatných ukazatelů, že úvěrovou expanzi nezvládá nemalá část české populace. Svědčí o tom údaje Exekutorské komory, která v posledních letech zaznamenává značný nárůst počtu exekucí, na nichž začínají mít výrazný podíl nesplácené úvěry bankám.

Znepokojivý je především trend ve struktuře nesplacených částek, který se výrazně projevuje od roku 2007, kdy ¾ přikázaných exekucí připadají na fyzické osoby, ¼ je vedena vůči osobám právnickým⁴⁰. Významnou měrou se na exekucích podílí i nesplácené spotřební úvěry.

Nad budoucím vývojem zadlužení českých domácností přetrvává riziko vyšších úrokových sazeb, snižování cen nemovitostí, růst nezaměstnanosti, stagnace reálných příjmů. S tím vzrůstá i nebezpečí sociálního vyloučení předlužených osob a domácností. Do dluhové

⁴⁰ <http://www.novinky.cz/domaci/189639>

pasti se dostávají především domácnosti s nízkými příjmy – tzv. sociálně slabé domácnosti, v důsledku nesplacení spotřebních úvěrů. Stěžejním problémem pro posouzení ekonomického chování a schopností domácností dostát svým závazkům je vývoj individuálního rizika každého dlužníka, které je ovlivňováno jeho sociálním statusem, věkem, stabilitou zaměstnání i dalšími faktory. Takováto „bonifikace“ domácností k dispozici není, neexistují ani dostupné údaje zachycující stav vzniklé situace v detailech.

Půjčování si peněz „nad své možnosti“ a nakupování spotřebního zboží je doprovázeno obecně nízkou úrovní vzdělávání a téměř nulovou finanční gramotností, což lze klasifikovat jako obrovský rizikový ukazatel a handicap pro další vývoj zadlužování českých domácností. V dosavadní praxi však převažuje náprava následků vzniklé situace, nikoli prevence, která je klíčová a bude se jí zabývat následující kapitola.

7. Preventivní opatření proti předluženosti

Brát si půjčky a žít na dluh je normální, hlásají reklamy. To se stalo krédem mnoha občanů, domácností i dalších ekonomických subjektů a potvrzují to i statistické údaje získané napříč úvěrovým trhem. Spolu s poklesem výkonnosti ekonomiky a nárůstem nezaměstnanosti, k čemuž došlo v Česku od druhé poloviny roku 2008, přibývá lidí, kteří se potýkají s finančními potížemi. Zadlužené rodiny jsou často uvězněny v koloběhu splácení a následného narůstání dluhů, ze kterého se většinou nejsou schopny vymanit. Na druhé straně se nežádoucím jevem stává neodpovědné chování řady lidí, kteří se plnění svých závazků snaží vyhýbat. Logicky lze proto očekávat, že počet předlužených domácností poroste. A v tomto momentě se nabízí otázka položená v úvodu diplomové práce: **„Lze nalézt cestu, která povede k prevenci předluženosti občanů?“**

Problém je třeba řešit hned v jeho počátku, a tím je vznik dluhů, zejména ze spotřebitelských úvěrů a nebankovních půjček, které se podbízejí lidem, bez ohledu na jejich reálné možnosti splácet. Řešení problému je jediné: v oblasti prevence, která je klíčová a představuje zavedení osvěty a systémových opatření na všech úrovních a nalezení možnosti jejich uplatnění v praxi.

Opatření lze kategorizovat do tří základních oblastí:

- 1) Finanční vzdělávání jako základní kámen prevence
- 2) Informovanost v oblasti finančních produktů
- 3) Ochrana spotřebitele

Ad1) Vytvoření uceleného systému finančního vzdělávání s cílem zvýšit finanční gramotnost obyvatelstva, a to za spolupráce všech rozhodujících subjektů, a současně odstranění nedostatků v právní úpravě související s poskytováním spotřebitelských úvěrů jsou těmi správnými cestami k nápravě. První kroky byly již učiněny.⁴¹

„Ministerstvo financí ČR vypracovalo „Strategii finančního vzdělávání“⁴² a spolu s dalšími subjekty zahájilo její naplňování. Strategie definuje nejen hlavní problémy a prioritní úkoly v této oblasti, ale také roli jednotlivých subjektů (MF, MŠMT, MPO, MPSV, MV, ČNB, obcí, profesních sdružení, sociálních partnerů, spotřebitelských sdružení, vzdělávacích institucí, médií, dalších subjektů). Proces finančního vzdělávání přitom vychází ze vzájemné spolupráce veřejného sektoru, spotřebitelů a finančního trhu.

⁴¹ Palíšková Marcela, PhDr., seminář „Finanční gramotnost jako prevence předlužení občana“ – VŠE Praha, leden 2010

⁴² www.mfcr.cz

Ad2) Finanční vzdělávání by měly následovat dostupné informace o finančních produktech přístupnou formou. Zanedbatelné není ani vytvoření a rozšíření sítě finančního poradenství, regulace reklamy, především pro oblast půjček a úvěrů, legislativní změny ve prospěch spotřebitelů při poskytování úvěrů i mnohá další opatření.

Ad3) V roce 2010 začala platit novela zákona č. 321/2001 Sb., o některých podmínkách sjednávání spotřebitelského úvěru, ve znění pozdějších předpisů. Těžiště nové právní úpravy spočívá ve výčtu informací, které je věřitel (popř. zprostředkovatel) povinen poskytnout, aby se spotřebitel mohl se znalostí věci rozhodnout, zda navrhovaná úvěrová smlouva odpovídá jeho potřebám a finančním možnostem. Novinkou je právní zakotvení povinnosti věřitele posoudit úvěruschopnost spotřebitele. Stanoveny jsou také podrobnější podmínky v případě předčasného splacení úvěru, kdy věřiteli je poskytováno právo na odškodnění objektivně odůvodněných nákladů, které mu v této souvislosti vzniknou. Ochrana spotřebitele je posílena zakotvením práva odstoupit od úvěrové smlouvy do čtrnácti kalendářních dnů od jejího uzavření, a to bez udání důvodu; přitom odstoupení nesmí vést k uplatnění sankcí vůči spotřebiteli. Novela je transpozicí směrnice Evropského parlamentu a Rady 2008/48/ES o smlouvách o spotřebitelském úvěru. Vytváří podmínky pro efektivnější fungování trhu spotřebitelských úvěrů v rámci harmonizovaného jednotného vnitřního trhu Evropského společenství.“

7.1 Finanční gramotnost⁴³

Motto: „Zajistit vzdělávání základů finanční gramotnosti minimálně pro 10 milionů občanů České republiky. Za jednoho každého občana České republiky, který se díky znalostem finanční gramotnosti nepředluží a nestane se tím nezaměstnatelným, ušetří státní rozpočet ČR cca 193 tisíc Kč.“ (průměrné náklady státního rozpočtu na 1 nezaměstnaného)⁴⁴

I tato kapitola bude hledat klíč k odpovědi na položenou otázku v předchozí kapitole, neboť právě finanční gramotnost je nejúčinnějším nástrojem proti předlužení a zatím neexistuje žádná účinnější ani jistější prevence před tímto stavem a všemi doprovodnými

⁴³ s přispěním přednášek a konferencí na téma finanční gramotnosti

⁴⁴ Noveský Ivan, Ing.

jevy, které s sebou přináší. Ať už se jedná o exekuce, sociální vyloučení, šedou ekonomiku či v krajním případě extremismus. Zároveň bude analyzovat odpověď na otázku, zda finanční gramotnost českých domácností je dostatečná a odpovídat na další otázky s uvedenou problematikou související.

Otázkou „Proč právě finanční gramotnost?“ se zabýval seminář, který se konal dne 5.1. 2010 v Senátu ČR

- Protože narůstá počet předlužených občanů.
- Protože narůstá počet občanů, kteří se stávají trvale udržitelnými dlužníky.
- Protože narůstá počet občanů, kteří jsou ohroženi či postiženi exekucí.
- Protože narůstá počet občanů s exekucí, kteří přicházejí o motivaci k práci a k zaměstnání.
- Protože narůstá počet občanů, kteří se stávají nezaměstnatelnými z důvodů předlužení.
- Protože narůstá počet občanů, kteří jsou ekonomicky přinuceni setrvávat na úřadu práce.
- Protože narůstá počet občanů, kteří jsou nuceni pracovat na černo a zvyšují mandatorní výdaje.
- Protože narůstá počet nespokojených a znepokojených zaměstnavatelů, které zdržují a kterým vadí stálé dotazy soudů, exekutorů, apod. na jejich zaměstnance a s tím i mnoho dalších negativ.

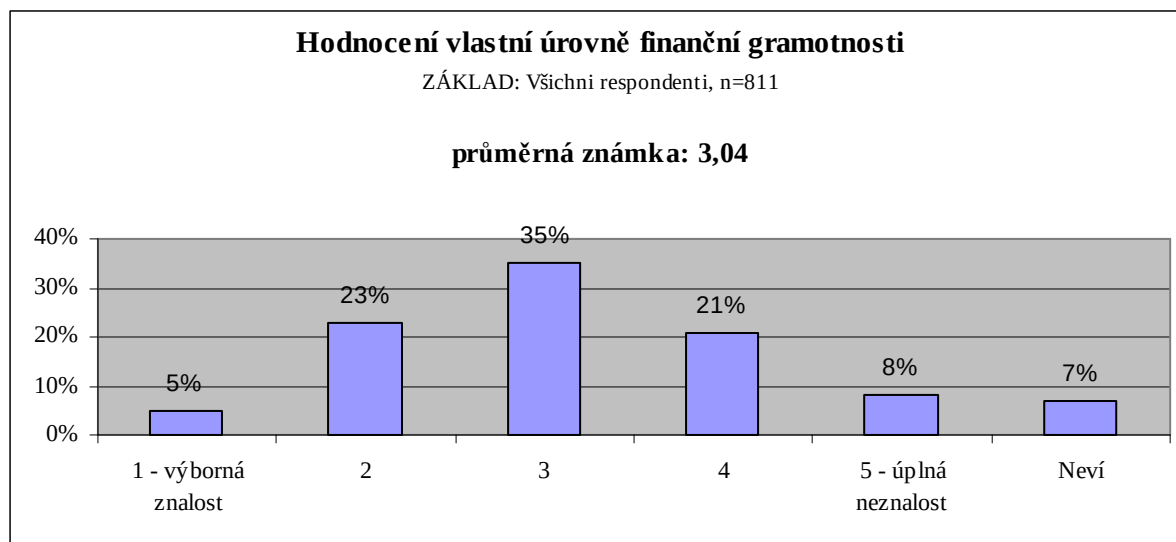
Co je vlastně finanční gramotnost? „Finanční gramotnost je soubor znalostí, dovedností a hodnotových postojů občana nezbytných k tomu, aby finančně zabezpečil sebe a svou rodinu v současné společnosti a aktivně vystupoval na trhu finančních produktů a služeb. Finančně gramotný občan se orientuje v problematice peněz a cen a je schopen odpovědně spravovat svůj osobní či rodinný rozpočet včetně správy finančních aktiv a finančních závazků s ohledem na měnící se životní situace.“⁴⁵

Důležité je, aby si lidé sami uvědomili vlastní odpovědnost za své dluhy, zadlužovali se přiměřeně, uvážene a zodpovědně a v případě problémů se splácením dluhů včas přistoupili k jednání s věřiteli. Finanční gramotnost, která se stala fenoménem posledních let, je v dnešním moderním světě, kde na lidi neustále číhají lákavé reklamy v oblasti finančnictví, vábení klientů na „výhodné“ půjčky a spotřební úvěry, nesmírně důležitá, patří k základním pilířům, na nichž lze stavět další preventivní opatření v boji se zadlužeností českých

⁴⁵ <http://www.msmt.cz/pro-novinare/nova-temata-ve-vzdelavani-eticka-vychova-a-financi>

domácností. Jak stabilní však tento pilíř je? **A je finanční gramotnost českých domácností dostatečná?** Vypovídající obraz této problematiky přinesly hlavní závěry výzkumu veřejného mínění provedeného společností STEM v roce 2007 na téma finanční gramotnost. Cílem výzkumu bylo zmapovat základní úroveň finanční gramotnosti občanů na základě subjektivního hodnocení a zjistit potřeby dalšího vzdělávání v oblasti finančních služeb mezi spotřebiteli.⁴⁶ Zajímavým výstupem bylo sebehodnocení finanční gramotnosti podle předložené definice. Největší část respondentů (35 %) se klasifikovala známkou 3 (známka 1 představuje výbornou znalost, 5 – úplnou neznalost). Celý soubor vybrané a dotázané populace dosáhl průměrné známky 3,04. Lépe svoje znalosti v oblasti finanční gramotnosti hodnotili vysokoškoláci, lidé a domácnosti s vyššími příjmy, soukromí podnikatelé.

Graf 18: Hodnocení vlastní úrovně finanční gramotnosti

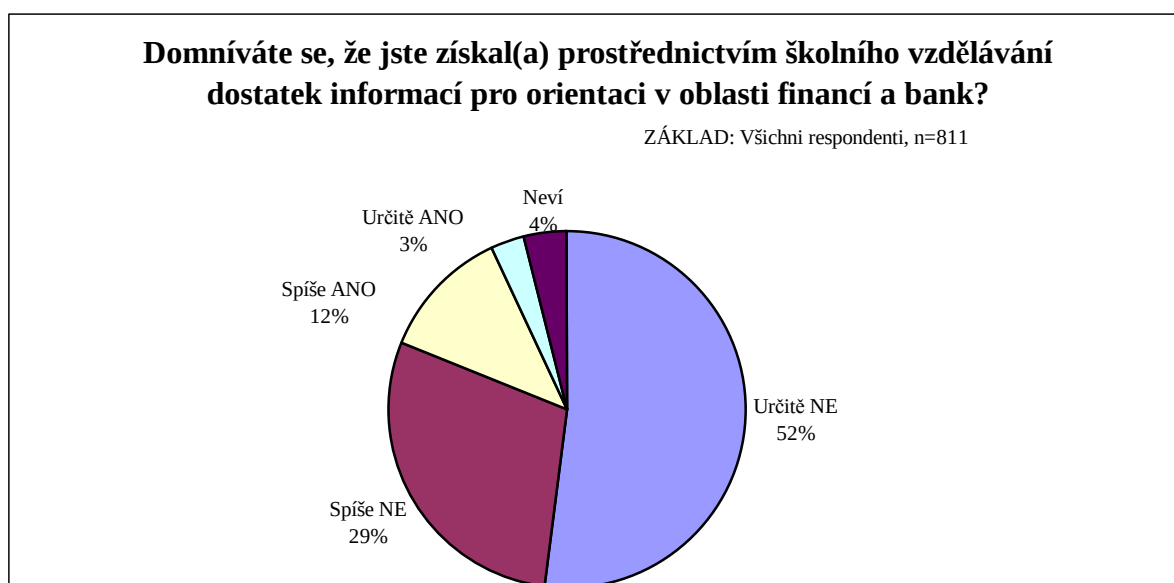
Zdroj: STEM/MARK, Finanční gramotnost, 7/2007

Cca 2/5 dospělých jsou dobře informovány v oblasti financí a s touto úrovní jsou spokojeny, další 2/5 jsou informovány průměrně nebo špatně a se znalostmi jsou nespokojeny. Zbývá pětina se o danou oblast nezajímá. Orientaci v nabídce konkrétních finančních produktů spíše neurčitě deklaruje necelá ½ dospělé populace. Téměř 30 % dotázaných přiznalo, že jim neznalost brání využívat nějaké finanční produkty (nejčastěji investiční, úvěrové a spořicí). Nejdůležitějším a nejdůvěryhodnějším zdrojem informací je přímý poskytovatel finančního produktu či služby. Na otázku, zda-li dotazovaní získali patřičné informace o finančním trhu prostřednictvím školního vzdělání, naprostá většina (81

⁴⁶ STEM/MARK, finanční gramotnost, 7/2007

%) konstatovala, že ze školy si žádné znalosti pro orientaci v oblasti financí a bankovníctví neodnesla. ¾ populace přisuzuje velkou důležitost znalostem a vzdělávání ve finanční oblasti a preferovali by výuku již od základních škol, shoda panuje ve směřování finančního vzdělávání do škol středních až po vysoké, neboť i vzdělávání dospělých je užitečné a zejména pro ty, kteří se v této oblasti již orientují. Zájem o organizované vzdělávání deklarují oslovení respondenti za podmínky bezplatnosti, nezávislosti a poskytovatelem by měl být stát nebo finanční instituce.

Graf 19: Domníváte se, že jste získal(a) prostřednictvím školního vzdělávání dostatek informací pro orientaci v oblasti financí a bank?

Zdroj: STEM/MARK, Finanční gramotnost, 7/2007

Co se týče rodinných rozpočtů, žádný potěšující výsledek nebyl též zaznamenán. 1/3 domácností si rozpočet vůbec nestavuje, 40 % pouze nárazově a jen ¼ domácností tvoří svůj rozpočet pravidelně. V oblasti investic se česká populace chová též zdrženlivě – pouze necelá desetina by přebytečnou částku rodinného rozpočtu použila na investování. Ani poslední otázky ankety nepřinesly příliš potěšující výsledky: správnou míru inflace za poslední rok dokáže odhadnout necelá ½ dospělé populace a nejdůležitější kritérium při uzavírání úvěrů – roční úrokovou sazbu RPSN dokáže zohlednit pouze 1/3 dotázaných.

Z průzkumu provedeného společností STEM před necelými 3 roky, který poměrně obsáhle zmapoval vzdělanost české populace v oblasti finančního trhu a služeb, a z výsledků jejich analýzy jasně vyplynulo, že občanům i domácnostem chybí základní znalosti pro racionální rozhodování v případech přijetí snadno dostupných půjček a úvěrů nebo k pořízení

nevhodných finančních produktů. Vědomosti mnoha lidí, a to často nesporně inteligentních a jinak široce vzdělaných, jsou v oblasti osobních financí nízké. Z tohoto pohledu je zřejmé, že osvěty je stále nedostatek, a proto by mělo docházet k realizaci aktivit na poli vzdělání pro široké vrstvy společnosti.

Lze namítnout, že průzkum je poplatný své době (rok 2007), kdy byla úroveň finanční gramotnosti občanů zkoumána, a že již byly některé kroky ke zlepšení situace učiněny. Zajímavé zjištění by mohl přinést „čerstvý“ výzkum zaměřený na stejnou problematiku, ve shodném rozsahu, aby mohly být učiněny závěry, zda nastartovaný systém finančního vzdělávání v posledních letech přinesl své „ovoce“, zda nastolená cesta vede správným směrem. Tyto údaje však nejsou zatím k dispozici (další výzkum by měl být realizován letos – v průběhu roku 2010).

Na základě mnoha ukazatelů indikujících stále rostoucí trend zadluženosti občanů a českých domácností lze usuzovat, že úroveň finanční gramotnosti českých domácností není stále dostatečná, obyvatelé nemají základní informace o každodenní ekonomice, o půjčkách, o předlužení, exekucích, atd. Proto kultivace občanů ČR v oblasti orientace na trhu finančních služeb je v boji proti zadlužování a následnému předlužování domácností nezbytností.

Absence finanční gramotnosti bývá nejčastější příčinou nesprávného hospodaření s penězi, s osobními i rodinnými rozpočty, která vyústí často do stavu předlužení. Finanční negramotnost hrozí i dalšími fatálními negativními dopady. Mezi ně patří: ztráta zaměstnání, exekuce, rozpad vztahů a nakonec i sociální vyloučení. Paradoxní je skutečnost, že nemusí rozhodovat ani věk, dokonce ani vzdělání občanů, pokud však finanční gramotnost chybí, dopady bývají vskutku fatální. Důsledky předlužení jsou dlouhodobé a mohou pronásledovat občany až do důchodového věku. I důchod je trvalý příjem od státu a z hlediska exekucí velmi zajímavý. Pro předlužené občany se jejich pozice stává i demotivujícím faktorem z hlediska zájmu o zaměstnání. Předlužení občané jsou prakticky nezaměstnatelní. Legální zaměstnání je pro ně ekonomicky nevýhodné, zaměstnavatel nechce problémově rizikového zaměstnance, navíc často s více náklady v souvislosti s exekucemi apod. Toto vše se stává velkým problémem lidským, ekonomickým i sociálním ve fungující ekonomice, natož v době, kdy se ekonomika propadá do světové krize. To se pak všechny negativní jevy vyplývající z nedostatečné finanční gramotnosti násobí, až umocňují. Velkým rizikem jsou ohrožení především propuštění zaměstnanci, zaměstnanci ve firmách s odstávkou apod.

I díky těmto jevům již finanční gramotnost není vnímána jako zbytečnost, ale její význam pro stát i občana roste, stává se i diskutovaným tématem.

7.1.1 Systém budování finančního vzdělávání jako cesta vedoucí k prevenci předluženosti občanů

„Dej spotřebiteli regulaci a ochrániš ho na jeden den, nauč ho finanční gramotnosti a ochrániš ho na celý život.“⁴⁷ Slova, která vystihují a podtrhují význam finančního vzdělávání pro člověka i ostatní ekonomické subjekty a její nezbytnost v moderní rozvinuté společnosti.

Je třeba si však uvědomit, že i finanční vzdělávání má svou historii, že počátky finančního vzdělávání jsou výrazně starší. První zmínky lze objevit již v době, kdy došlo k přechodu od výměnného obchodu k všeobecně uznávanému ekvivalentu, což dnes představují peníze. Při pohledu do historie lze vidět, jak se peníze vyvíjely v čase – od objemných předmětů ve formě komodit až do současné podoby peněz ve formě pouhých zápisů v počítačích bank. Obecně jsou peníze spojeny především s nakupováním a prodejem. Potřeba peněz roste v jakékoli ekonomice, jejíž ekonomické subjekty – podniky, domácnosti, začnou vzájemně obchodovat a pouhý výměnný obchod je pro další rozvoj nevyhovující. Na scénu proto přicházejí peníze. Potřeba finančního vzdělávání vzrostla s příchodem peněz, ale především s příchodem elektronických peněz spojených s rychlým rozvojem trhu s úvěry a jinými finančními produkty.⁴⁸

V současné době potřebu finančního vzdělávání vyvolává rychlé tempo růstu zadlužování obyvatelstva na jedné straně, „agresivní“ prodej nových finančních produktů na straně druhé a především alarmující zjištění velmi slabé úrovně finanční gramotnosti u populace. To platí pro většinu vyspělých zemí světa. Život na dluh se stal běžnou součástí života posledních let jak ve světě, tak i v ČR. Evropská unie proto doporučuje členským vládám zajistit růst povědomí domácností o jejich potřebě získávat řádné informace a finanční vzdělávání. Vytvoření strategie a systému finančního vzdělávání občanů je zakotveno ve zprávě o finančním vzdělávání z 18.12. 2007.⁴⁹ Program finančního vzdělávání je přizpůsoben požadavkům každého členského státu s ohledem na zlepšování finanční gramotnosti různých sociálních skupin.

Vláda ČR již v předstihu přijala usnesení č. 1594 ze 7.12. 2005⁵⁰ o zlepšení podmínek v bankovním sektoru, jehož součástí je zlepšení podmínek pro spotřebitele na finančním trhu, ale především úkol vybudování systému finanční gramotnosti. V návaznosti na usnesení

⁴⁷ Tůma Aleš – analytik společnosti Partners

⁴⁸ Slabikář finanční gramotnosti, COFET, a.s., 2009, str. 22

⁴⁹ Slabikář finanční gramotnosti, COFET, a.s., 2009, str. 23, http://ec.europa.eu/internal_market/finservices-retail/docs/capability/communication_cs.pdf.

⁵⁰ Historie finanční gramotnosti, <http://www.dostdobrasance.cz/cs/financni-gramotnost/historie.php>

vznikla mezirezortní skupina ministerstev financí, průmyslu a obchodu a školství, mládeže a tělovýchovy, která postupně vytvořila návrh systému finančního vzdělávání a definovala základní standardy finanční gramotnosti. V prosinci 2007 byl přijat společný dokument nazvaný „Systém budování gramotnosti na základních a středních školách“, který nastavuje základní standardy finanční gramotnosti (viz příloha č. 2). Z jednotlivých tabulek přílohy je zřejmé vymezení standardů finanční gramotnosti do tří cílových skupin:

- 1. standard finanční gramotnosti se týká žáků 1. stupně ZŠ
- 2. standard finanční gramotnosti je určen pro žáky 2. stupně ZŠ
- 3. standard finanční gramotnosti se zaměřuje na studenty středních škol a gymnázií

a rozsah určený k implementaci do rámcových vzdělávacích programů (dále „RVP“). Struktura standardů je členěna na jednotlivá témata zahrnující obsah výuky a předpokládané výsledky formou zodpovězení otázek týkajících se jednotlivých témat. Fáze implementace standardů do RVP je časově propojena s fází zařazení témat finančního vzdělávání do vzdělávacích programů v systému vzdělávání pedagogických pracovníků. Dokončení obou fází se předpokládá na rok 2013.

Do problému finanční gramotnosti se aktivně vložilo i MPSV, které se s problémy sociálně nejslabších skupin, jež jsou ohroženy předlužením nejvíce, setkává prakticky každý den.

Z důvodu rychlého nárůstu předlužených a na základě vlastních prognóz ohrožení nezaměstnaných, odborníci MPSV přichází v září roku 2007 s projektem „Pomoc dlouhodobě nezaměstnaným na Ostravsku a Mostecku.“ Tuto zakázku vyhrála ve výběrovém řízení společnost COFET, a.s.⁵¹ a pilotní projekt MPSV zrealizovala pod názvem „Dost dobrá šance“ jako pomoc pro 5 000 dlouhodobě nezaměstnaných. Hlavním cílem projektu byl návrat dlouhodobě nezaměstnaných na legální trh práce. Naplňovaný indikátor 1 000 klientů vyřazených z úřadů práce byl překročen. Dalších více než 1 000 klientů získalo přidanou hodnotu v motivačních či rekvalifikačních kurzech s velkou šancí na úspěšné získání pracovního poměru, čímž se potvrdila i trvalá udržitelnost tohoto pilotního projektu MPSV.

Praktické zkušenosti lektorů získané při realizaci projektu „Dost dobrá šance“ potvrdily velmi nízkou úroveň finanční gramotnosti právě u cílové skupiny dlouhodobě nezaměstnaných. Ta spolu s masivní reklamou začala způsobovat vysoký nárůst předluženosti vedoucí až k chudobě a sociálnímu vyloučení. Jedním z nejdůležitějších výstupů, který

⁵¹ Společnost COFET, a.s. svou činnost soustřeďuje zejména na poradenské, školící a vzdělávací aktivity. Jedná se především o realizaci projektů v oblasti sociální (pomoc nezaměstnaným) a vzdělávací. Spolupracuje s obecně prospěšnou společností Finanční gramotnost, o.p.s., která společnosti dle potřeby zajišťuje další odborníky – lektory i učební prostory.

projekt přinesl a v „terénu“ prověřil, bylo zjištění naléhavé potřeby výuky finanční gramotnosti nejen pro nezaměstnané, ale pro všechny občany. Začátky vzdělávání v oblasti finanční gramotnosti bez základních materiálů nebyly vůbec jednoduché. Přes všechny překážky, kterými se nebankovní poskytovatelé půjček snažili zabránit, omezit či jinak znemožnit rozjeté projekty v oblasti finančního vzdělávání z důvodu ohrožení jejich miliardových investic do reklam a mnoha miliardových zisků z toho plynoucích, se systém finančního vzdělávání nezastavil, ale pokračoval a dále pokračuje a plní své úkoly a vytyčené cíle. Obava půjčovatелů z ohrožení jejich investic rozvojem aktivit v oblasti finanční gramotnosti je patřičná, neboť finanční gramotnost občany nejen učí, ale i varuje před neuváženými úkony, podpisy nevýhodných a nebezpečných půjček apod.

S nastupující ekonomickou krizí v roce 2008 se ještě více začínají odhalovat mezery ve finanční gramotnosti, neboť byly akcelerovány problémy s předluženými obyvateli i domácnostmi, což se odrazilo v omezení útoků na finanční gramotnost. Naopak jsou podporovány všechny formy finančního vzdělávání a širší veřejnost, nejen odborná, si uvědomuje, že finanční gramotnost je nezbytnou součástí základního vzdělání všech věkových kategorií obyvatelstva a je první a základní prevencí v boji proti předlužení a tedy i sociálního vyloučení.

Je potěšující, že se v poslední době objevila celá řada aktivit s cílem přiblížit témata z oblasti finanční gramotnosti žákům na všech stupních škol. Této iniciativy se chopilo MŠMT i další veřejné instituce – MF, ČNB. Do těchto aktivit se zapojila i akademická a odborná obec či jednotlivé soukromé firmy a instituce. Finanční vzdělávání je v ČR realizováno formou lokálních projektů na základě soukromých iniciativ a aktivit neziskového sektoru.

Jednou z nejznámějších a nejdéle působících společností na poli finančního vzdělávání, řešení dlouhodobé nezaměstnanosti i dalších preventivních činností v oblasti sociální je vzdělávací instituce COFET, a.s. Její profil je nutné doplnit o akreditaci MŠMT ČR a MPSV ČR k provádění vzdělávacích a rekvalifikačních programů, vydavatelství odborné literatury k finanční gramotnosti a pořádání odborných konferencí a seminářů. Bohatá je její činnost ve spolupráci s nestátními neziskovými organizacemi (Finanční gramotnost, o.p.s, kterou v roce 2008 spoluzakládala), s orgány státní správy, v propagaci finanční gramotnosti prezentovaných přednáškami na mnoha seminářích a konferencích.

Progresivní myšlenky i aktivity společnosti COFET, a.s. a obrovská „zapálenost“ jejich zaměstnanců v oblasti finančního vzdělávání jsou hnacím motorem na cestě ke splnění cíle dosáhnout patřičné úrovně finanční gramotnosti všech obyvatel. Vždyť finanční

vzdělávání – nabytí určité finanční gramotnosti, sehrává nemalý pozitivní dopad na rozhodování občana v dalším životě s nakládáním finančních prostředků, a tím i na ekonomiku a společnost jako celek. Finanční gramotnost ovlivňuje i adekvátní hospodaření obyvatel s vlastními příjmy s ohledem na finanční zajištění ve stáří.

Přestože motto uvedené v úvodu kapitoly bylo Ing. I. Noveským vyřčeno s jistou nadsázkou, neboť skutečný problém je složitější, stává se velkou a naléhavou výzvou pro nastolení cesty vedoucí k prevenci předluženosti občanů. Jedná se o ekonomickou nutnost, nejen zbožné přání. Těsná a zřejmá souvislost mezi znalostmi finanční gramotnosti, předlužeností a nezaměstnaností potvrzuje, že každý, i jednotlivý občan vyřazený z registru úřadu práce se stává významnou devizou pro národní hospodářství v úsporách státního rozpočtu. Zbytečné mandatorní výdaje na dlouhodobě nezaměstnané a nezaměstnatelné představují nemalou část veřejných financí, kterou každoročně pohltní a samozřejmě zaplatí daňoví poplatníci.

Jedná se o daň za neznalost finanční gramotnosti. A právě zde se nabízí otázka: Kdo by měl platit vzdělávání finanční gramotnosti? Nastartovaná strategie finančního vzdělávání vyžaduje pravidelné systémové financování. Nahodilé finanční injekce, ač v řádech desítek miliónů Kč, investované do realizovaných projektů za poskytnuté prostředky od státních orgánů, akcionářů společností i získané od mnohých sponzorů, jsou stále nedostatečné. K zajištění vzdělávání finanční gramotnosti dospělých je nutné zapojit též finanční prostředky Evropského sociálního fondu jako velmi rychle návratnou investici k účelnému využití peněz na prevenci předluženosti a sociálního vyloučení formou finanční gramotnosti. Je to cesta podstatně snazší a lacinější než následné řešení následků finanční negramotnosti. Proč tedy podstupovat drahý a složitý, mnohdy i bolestivý proces oddlužení, který již pouze řeší důsledky předlužení.

K těmto aktivitám vybízí i Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení (viz samostatná kapitola), mezi jehož základní prioritu patří i finanční gramotnost jako prevence proti předlužení občanů i domácností realizovaná formou ekonomického, finančního i právního vzdělávání. Klíčovou úlohu zde se svou aktivní účastí sehrává i MPSV ČR předkládáním a realizací projektů řešících problematiku finančního vzdělávání. S dalšími významnými projekty přicházejí i ostatní instituce. Ať se již jedná o státní – ministerstva, banky,...či neziskové organizace a společnosti. To vše potvrzuje potěšující zjištění, že i na poli vzdělanosti – v oblasti finanční gramotnosti, se blýská na lepší časy. Začaly se objevovat i kvalitní materiály pro děti na školách např. od Národního ústavu odborného vzdělávání (NÚOV), ČNB a dalších. S výukou finanční gramotnosti je nutné začít již na základních

školách. Aktivita MŠMT ČR za podpory MF ČR k tomuto cíli směřují. Dobrým příkladem jsou materiály z dílny NÚOV (organizace přímo zřízená MŠMT): v roce 2008 vydání publikace pro učitele „Finanční gramotnost – obsah a příklady z praxe škol“, a v roce 2009 publikaci „Finanční gramotnost – úlohy a metodika“. Obě byly rozeslány středním školám a zveřejněny na webových stránkách Metodického portálu.⁵² ČNB též významně podpořila rozvoj vzdělávání finanční gramotnosti investicí do publikace „Ekonomická a finanční gramotnost“ pro ZŠ a víceletá gymnázia a zdarma ji rozeslala školám. V letech 2007 – 2009 byly realizovány také projekty neziskových organizací a dalších soukromých subjektů, jejichž výstupy se zaměřují na podporu finanční gramotnosti ve školách. Další aktivity v oblasti finanční gramotnosti vyvíjí i Národní institut pro další vzdělávání (NIDV) – organizuje vzdělávání pedagogických pracovníků, lektorsky ho zajišťuje ČNB.

Nezanedbatelný význam v boji s finanční negramotností představuje publikační i vydavatelská činnost společnosti COFET, a.s., která sehrává důležitou a průkopnickou roli v šíření finanční gramotnosti mezi českou populací. Stěžejním dílem se stává Slabikář finanční gramotnosti.⁵³ Jedná se o jedinečný komplexní materiál v ČR zpracovávající danou problematiku do všech podrobností, zahrnuje a naplňuje všechny moduly standardů finanční gramotnosti schválených MŠMT ČR pro všechny skupiny dospělých občanů i další potřebné informace pro lektory finanční gramotnosti. Slabikář finanční gramotnosti představuje další významný kvalitativní posun ve výuce finanční gramotnosti, neboť čerpá i z praxe ověřených témat při přípravě národního projektu v roce 2008 – celorepublikového systému vzdělávání finanční gramotnosti pro dospělé pod názvem „Velká finanční gramotnost“. Postihuje i zkušenosti a potřeby výuky finanční gramotnosti tak, jak se s nimi v praxi autoři a tvůrci tohoto Slabikáře v průběhu téměř tří let měli možnost setkat a ověřit si je. To se stává velkou přidanou hodnotou této unikátní publikace určené pro všechny, kteří se chtějí naučit rozumně nakládat a hospodařit s penězi a ještě mnohem více.

Mezi další strategické dokumenty podílející se na budování systému vzdělávání finanční gramotnosti lze zařadit tři publikace pod názvem „Prevence předlužení a jak z předlužení“ v podobě: Učebnice, Příručky lektora a Pracovních listů určených pro konkrétní cílovou skupinu včetně závěrečných testů.⁵⁴

⁵² Zveřejněno na www.rvp.cz

⁵³ Noveský Ivan, Ing. + kolektiv autorů, odbor. Spolupráce: Finanční gramotnost, o.p.s., COFET, a.s., Praha, 2009, v nákladu 5 000 ks.

⁵⁴ Vydal COFET, a.s. Praha, 2008

Úspěšná kniha „Už nikdy dlužníkem“⁵⁵ by se měla stát mementem pro všechny, kteří si půjčili, půjčují a hodlají si půjčit peníze. Autobiografická kniha je vyprávěním životního příběhu prvního dlužníka, který využil insolvenčního zákona. Příběh je prokládán odkazy na zákony, doplněn o rady jak postupovat ve finanční tísní, obsahuje též průvodce insolvenčním řízením. Velkým přínosem knihy je vlastní zkušenost autorky. „Pravdivá nahota“ tohoto příběhu zachycuje tvrdou realitu života, jež často způsobují právě chybějící základy finanční gramotnosti. To pak mnohdy končí osobními, pracovními i rodinnými tragédiemi vedoucími často k sociálnímu vyloučení. Opět se potvrzuje nezbytnost a naléhavost finančního vzdělávání jako preventivního nástroje proti předlužení.

Záslužná činnost a angažovanost společnosti COFET, a.s. ve spolupráci s organizacemi neziskového sektoru, ale i s orgány a institucemi státní správy (ministerstva: MF, MŠMT, MV, MPO, MPSV, úřady práce, krajské a obecní úřady, školy, apod.), se projevuje i průkopnickými aktivitami propagace finanční gramotnosti formou přednášek, pořádáním konferencí, seminářů, případně setkání na aktuální témata. Jejich stěžejním obsahem byla a je samozřejmě prezentace finanční gramotnosti jako prevence předlužení a sociálních dopadů na občany včetně problematiky nezaměstnanosti, negativních dopadů na mandatorní výdaje státního rozpočtu ČR.⁵⁶

Výše popsané aktivity a iniciativy vykonané pro rozjezd celého systému vzdělávání jsou vítěznými kroky na cestě k finanční gramotnosti pro všechny. Je velmi pozitivní, že i

⁵⁵ Vrbková Lucie, 1. a 2. vydání 2008 – 5 000 výtisků + 10 000, 3. vydání 2009 – 35 000 výtisků

⁵⁶ URBES 2007, I. Noveský: „Odstraňování dlouhodobé nezaměstnanosti jako součást procesu revitalizace měst a regionů – pilotní projekt ESF“, Praha, ČVUT ve dnech 21. – 22.11. 2007

Konference „Dost dobrá šance – Řešení dlouhodobé nezaměstnanosti a projekty ESF“, Praha, Emauzy dne 25.4. 2008

„Dost dobrá šance – významná perspektiva politiky vývoje zaměstnanosti v ČR“, Praha, Emauzy dne 17.9. 2008

„První mezinárodní konference k finanční gramotnosti“, Praha, Emauzy dne 31.10. 2008

Konference MŠMT – Středisko volného času, I. Noveský „Finanční gramotnost jako nezbytná součást základního i celoživotního vzdělávání“, Kroměříž ve dnech 20. – 22.11. 2008

VIII. Mezinárodní konference „TZ Praha 2008“, I. Noveský „Bez finanční gramotnosti mají OSVČ menší šanci na úspěch“, Praha, Parkhotel ve dnech 23. – 24.11. 2008

Seminář „Finanční gramotnost jako nejlepší prevence předlužení občanů“, Praha, Senát Parlamentu ČR dne 31.3. 2009

Seminář „Finanční gramotností proti předlužení a krizi“, Praha, Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR dne 11.6. 2009

Workshop Finanční gramotnost, I. Noveský „Zkušenosti s finanční gramotností v praxi – pomoc občanům i ekonomice“, Brno, Masarykova univerzita dne 18.6. 2009

Konference „Finanční gramotností proti sociálnímu vyloučení jako jednomu ze zdrojů extremismu“ (Prevence kriminality a terorizmu), Karlovy Vary, Krajský úřad dne 28.8. 2009

„Druhá mezinárodní konference k finanční gramotnosti“, Praha, Emauzy dne 27.11. 2009

„Finanční gramotnost – zahájení Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení“, Praha, Senát Parlamentu ČR dne 5.1. 2010

ministryně školství, mládeže a tělovýchovy⁵⁷ vnímá témata finanční gramotnosti ve spojení s výchovou etickou, v současném společenském kontextu jako velmi naléhavá a považuje jejich výuku za mimořádně důležitou: „Jedná se o oblasti, které patří z hlediska budoucího života našich dětí v současné době k těm vůbec nejdůležitějším. Etická výchova má zásadní vliv na hodnotový žebříček a morálku, finanční gramotnost je zase nepostradatelná v praktickém životě. Její souvislost s životní úrovní a prosperitou společnosti je zřejmá. Hospodářská krize a její příčiny ještě více akcentovaly význam finanční gramotnosti pro všechny dnešní děti.“

Předpokladem úspěšného rozvoje a zvyšování úrovně finanční gramotnosti žáků na všech stupních škol v ČR je komplexní podchycení celé problematiky a zapojení všech zmiňovaných institucí, ale též nejrozličnějších sdružení a nadací do tohoto procesu. Ty rovněž mohou a v praxi již vytváří a realizují vzdělávací projekty⁵⁸, které vhodným způsobem přibližují problematiku finančního trhu nejmladším skupinám obyvatel. Snahou je, aby aktivity soukromých i státních subjektů na poli počátečního vzdělávání byly ve vzájemném souladu, podporovaly, a tím i prohlubovaly systém plošného zvyšování finanční gramotnosti na ZŠ a SŠ.

V systému celoživotního vzdělávání má finanční gramotnost již dnes také své místo, jehož význam pro občany i stát v průběhu nejbližších let dramaticky vzroste. Finanční gramotnost jako jeden z pilířů základní gramotnosti v rozvinuté společnosti je zcela nezbytná. A nezáleží, zda se odehrává období ekonomického růstu či období ekonomické krize. V každém období bude mít nezaměstnatelnost občanů, předlužení i další jevy s tím spojené, zákonitě negativní dopady na systém sociálního zabezpečení a jeho zbytečným zatěžováním i na celou ekonomiku. Pokud se však podaří udržet nastavenou kvalitu vzdělávání finanční gramotnosti, realizovat vypracovaný systém budování finanční gramotnosti na všech školách i jednotný systém vzdělávání lektorů finanční gramotnosti, mohla by mít ČR mnohem méně starostí s předluženými občany. Naplnilo by se tvrzení, že nastavená cesta k prevenci předluženosti vede správným směrem.

Vztah preventivního působení formou finančního vzdělávání obyvatelstva a skutečného snížení předlužení občanů či domácností lze vysledovat a zjistit jen velice těžko. Proto se vychází z předpokladu, že člověk bez znalostí problematiky nebude schopný přijímat racionální rozhodnutí. Konkrétní statistické údaje, které by tento stav dokázaly vyčíslit, však

⁵⁷ Kopicová Miroslava, <http://www.obecniportal.cz/1/8/nova-temata-ve-vzdelavani-eticka-vychova-a-financi-gramotnost>

⁵⁸ Přehled vybraných projektů finančního vzdělávání je přístupný na webových stránkách MF v sekci Finanční trh/Finanční vzdělávání

neexistují. Mnoho zajímavých a cenných výstupů a zjištění by určitě přinesla analýza propočtu ročních dopadů předlužení, nezaměstnanosti a dalších negativních jevů způsobených neznalostí finanční gramotnosti na státní rozpočet, potažmo na daňové poplatníky ČR, jako srovnávací rovina pro výpočet efektivnosti projektů vzdělávání finanční gramotnosti. Program MPSV umí přesně vyčíslit a zkalkulovat vynaložené náklady na jednoho nezaměstnaného, které dosahují několika stovek tisíc ročně. Výrazně tak zatěžují celé hospodářství země a stávají se vážným makroekonomickým problémem. I náklady vynaložené na finanční vzdělávání se dají spočítat. Proto studie řešící a analyzující tuto problematiku oblast by se mohla stát zajímavým námětem pro zpracování odborné studie případně diplomové práce apod. Analýzy a průzkumy by současně vyhodnotily a monitorovaly přínosy či nedostatky realizovaných vzdělávacích programů i dalších aktivit. Objektívni výpočty těchto porovnání spolu se zmapováním úrovně finanční gramotnosti občanů by se mohly stát základem i výchozím krokem pro nasměrování dalších aktivit finanční gramotnosti vedoucí k vytyčeným cílům.

8. Již existující stav předlužení českých domácností

Předchozí kapitola dokazuje a potvrzuje prevenci jako jeden z nejdůležitějších nástrojů v boji proti předlužení jedinců i českých domácností. Kvantitativní i kvalitativní zvyšování úrovně finanční gramotnosti ukazuje jednu z cest, jak vést obyvatele k zodpovědnému hospodaření. Přes všechno úsilí, které se v posledních letech odehrává na poli finančního vzdělávání, existuje stále řada lidí, jež se nechovají odpovědně, snaží se vyhýbat svým závazkům. Chybí jim povědomí o tom, že dluhy se mají splácet, že k pohledávkám se připočítávají i úroky. Zcela nedostatečně chápou, že vymahatelnost práva se u nás v posledních letech radikálně zlepšila. Stejně nesmyslná rizika na sebe často berou i úvěrové společnosti ochotou půjčovat lidem, u nichž je zřejmé, že nebudou mít svoje dluhy z čeho splácet. Že se nejedná o zanedbatelný problém, dokazuje i rychle rostoucí počet neplatičů, nařízených exekucí i osobních bankrotů. Ještě závažnější situace nastává v případech, kdy dlužník není schopen řešit úpadek oddlužením, pak je na něho vyhlášen konkurz. Dle statistických údajů za poslední roky je opět zřejmý jejich razantní nárůst. Uvedená fakta v číselném vyjádření dokumentují tabulky v příloze č. 3.

Dle ekonomických prognóz se dá očekávat jejich další zvyšování. Tomu odpovídají i údaje o počtu osobních bankrotů. O ty u soudu žádají předlužení lidé, kteří nejsou schopni splácet úvěry a do svých dluhů stále více zabředávají. Problém je třeba řešit v jeho příčině – a tou je organizovaný systém vzniku dluhu, zejména ze spotřebitelských úvěrů a nebankovních půjček, které se lidem doslova podbízejí, bez ohledu na jejich reálné možnosti splácet. Řešení je jediné: osvěta a systematické vzdělávání občanů, jak již bylo zdůrazňováno několikrát.

Mnohému se dá předejít prostou opatrností a nepřehlížením rizik při finančním plánování. Něco lze vyřešit pojištěním, nepřeceňováním svých možností, reálným odhadem budoucího vývoje situace a včasným vytvořením finančních rezerv. Spoléhat ve finančních otázkách na štěstí se nemusí vyplatit. V případě, že problémy s financemi nastanou a reálná šance na vrácení peněz i s úroky selhala, je důležité začít s řešením co nejdříve. Tím se zvyšuje i šance na jejich vypořádání. Zásadní otázkou, která se v tak svízelné finanční situaci nabízí, je hledání možností a východisek z již existujícího předlužení.

Nutným předpokladem pro uspokojivé nalezení cesty a vyřešení finančních problémů je připustit si jejich existenci a uvědomit si jejich možné důsledky. Pro hodně dlužníků je to však obtížné, nejsou schopni si přiznat, že nad svými finančními závazky ztrácejí kontrolu. O to krutější a tvrdší pak je procitnutí, ke kterému je dovedou okolnosti, jež dále nemohou ignorovat.

I když se situace zdá být zoufalou, určitě existuje několik možností, jak se s problémem vypořádat, jak najít schůdný manévrovací prostor. Jednou z možností, která dává dlužníkům a předluženým domácnostem šanci na nový začátek a poskytuje alternativu k jinak neodvratnému přesunu do šedé ekonomiky, je řízení o oddlužení.

8.1 Osobní bankrot

Součástí problematiky zadluženosti domácností je bezesporu i úpadkové právo. V posledních letech mezi českými domácnostmi narůstá počet těch, které nejsou schopny svým finančním závazkům dostát, případně se jejich insolvence časem projeví. Dostanou-li se pak do situace předlužení a příjmy domácností nestačí ani na pokrytí splátek, nezbývá, než vyhlásit bankrot. Do roku 2007 česká legislativa v rámci svého úpadkového práva domácnostem velký prostor nedávala. Ke změně došlo od ledna 2008, kdy vstoupil v platnost nový insolvenční zákon⁵⁹. Ten nově zavádí možnost vypořádat se s dluhy procesem tzv. oddlužení, někdy se též nazývá osobním bankrotem. Do té doby platilo, že každý občan, který se dostal do situace předlužení, mohl požádat o vyhlášení konkurzu na sebe sama. Takový případ, kdy by tak někdo dobrovolně učinil, nebyl v české soudní praxi zaznamenán. Důvodem bylo, že věřitelé mohli žádat uspokojení svých pohledávek z jakéhokoliv budoucího příjmu dlužníka, a to trvale.

Institut oddlužení je významnou novinkou zaváděnou insolvenčním zákonem a obyčejným dlužníkům může přinést druhou šanci. Každý občan, který se dostal do dluhové pasti a nezvládá plnit své finanční závazky, má možnost řešit situaci oddlužením. Cílem insolvenčního zákona je nejen zrychlit úpadkové řízení, ale také poskytnout úpadci možnost obnovit svou ekonomickou soběstačnost. Účelem oddlužení je především poskytnout dlužníkům s poctivým úmyslem řešení v jejich tíživé finanční situaci, nabízí možnost oprostit se zcela od svých dluhů a začít znovu. Lze ho klasifikovat i jako určitý sociální prvek reagující na narůstající zadlužení českých domácností.

Insolvenční proces se řídí několika zásadami⁶⁰:

- je rychlý a hospodárný, s cílem co nejvyššího uspokojení věřitelů,
- žádný z účastníků řízení nesmí být zvýhodněn nebo nedobrovolně poškozen,
- věřitelé ve stejném či obdobném postavení mají rovné možnosti,

⁵⁹ Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení, který nabyl účinnosti 1.1. 2008, nahradil dosavadní zákon č. 328/1991 Sb., o konkurzu a vyrovnání, v platném znění

⁶⁰ Vrbková Lucie, Už nikdy dlužníkem: Průvodce insolvenčním řízením, str. 71

- ochrana práv věřitelů nabytých před insolvenčním řízením,
- zákaz jednání směřujícího k uspokojení pohledávek mimo insolvenční řízení bez svolení zákona.

Insolvenční zákon doplňuje zejména zákon č. 312/2006 Sb., o insolvenčních správcích. Insolvenční zákon předpokládá jediné řízení, v němž se rozhoduje o úpadku dlužníka a způsobu, jak tento úpadek bude řešen:

- 1) v případě právnických osob – jedná se o řešení formou
 - a) konkurzu (prakticky znamená likvidaci podniku či firmy),
 - b) reorganizace (sanace podniku za účelem jeho dalšího působení).
- 2) v případě fyzických osob – nepodnikatelů – institut oddlužení, nazývaný též jako spotřebitelský konkurz (nabízí významně pozitivní dopad na trh se spotřebitelskými úvěry a obtížně vymahatelnými pohledávkami)

Oddlužení povoluje soud. Dlužníkem se stává každý občan, který není podnikatelem, má více věřitelů a není schopen splácet své závazky. K oddlužení může dojít dvěma způsoby:

- Zpeněžením majetkové podstaty – prodejem veškerého majetku dlužníka a rozdělení výnosu mezi věřitele. Postup je podobný jako u konkurzu, rozdíl je v tom, že věřitelé jsou uspokojeni jen majetkem, který spadl do majetkové podstaty před rozhodnutím o schválení oddlužení. V tomto případě se prodá dlužníkuv majetek, budoucí příjmy mu zůstávají (uspokojuje z minulosti).
- Oddlužení plněním splátkového kalendáře, nebo-li život po dobu 5 let na neexekovatelném životním minimu a zbytek příjmů odvádět na splácení dluhu. Dlužník uspokojuje nezajištěné věřitele s ohledem na výši pohledávky ze svých příjmů ve stejném rozsahu jako při výkonu rozhodnutí při přednostní pohledávce. Věřitelé jsou uspokojováni výlučně z příjmů, dlužník není omezen na dispozičních právech k majetku (kromě majetku sloužícího k zajištění pohledávky). Při splátkovém kalendáři je uspokojování realizováno z budoucích příjmů, majetek dlužníkovi zůstává. V obou případech ale musí předpokládaná splacená suma dosáhnout alespoň 30 % dlužné částky.

Proces oddlužení má svá přesná pravidla⁶¹. Návrh na oddlužení musí být podán písemně na insolvenční soud a musí obsahovat:

- Seznam majetku a seznam závazků.
- Listiny dokládající údaje o příjmech dlužníka za poslední 3 roky.

⁶¹ Osobní bankrot, <http://www.rmi-finance.cz/osobni-bankrot/>

- Písemný souhlas nezajištěného věřitele, který se s dlužníkem dohodl, že hodnota plnění bude nižší než 30 % jeho pohledávky.

Současně musí k návrhu na oddlužení připojit svůj podpis všichni spoludlužníci (tj. manžel/ka či ručitelé).

Soud však návrhu nemusí automaticky vyhovět. Ze zákona je odmítnut v těchto případech:

1. Jestliže dlužník sleduje nepoctivý záměr.
2. Jestliže byl návrh na oddlužení podán osobou, o jejímž návrhu na povolení oddlužení již bylo v minulosti rozhodnuto – formou oddlužení lze totiž „vynulovat“ své závazky pouze jedenkrát za život.
3. Pokud dosavadní výsledky dokládají lehkomyslný či nedbalý přístup dlužníka.
4. Pokud by formou oddlužení byli nezajištění věřitelé uspokojeni v částce nižší, než činí 30 % jejich celkové pohledávky, pokud s tím tito věřitelé nesouhlasí.

V mnoha případech však mohou věřitelé s částkou nižší než 30 % souhlasit. V současné době totiž nemají dobré zkušenosti a vědí, že formou exekuce by od dlužníka stejně nebyli uspokojeni vůbec.

Proces oddlužení podléhá přísné kontrole v celém jeho průběhu. Kromě samotného dlužníka, jeho nezajištěných věřitelů a soudu je dalším významným subjektem vystupujícím v procesu oddlužení insolvenční správce, kterého ustanovuje soud a musí splňovat zákonné požadavky. Je to osoba, s níž dlužník spolupracuje v případě schválení oddlužení splátkovým kalendářem celých 5 let v rámci jeho dohledu nad plněním zákonných kroků insolvenčního řízení. Klíčovým dnem a další fází insolvenčního řízení se stává přezkumné jednání a schůze věřitelů, kde se volí způsob oddlužení hlasováním. Samotné oddlužení pak schvaluje soud. V případě, že oddlužení odmítne, rozhodne současně o řešení dlužníkova úpadku konkurzem.

Mezi nejčastěji schvalované způsoby oddlužení patří forma splátkového režimu. Samotný splátkový kalendář se řídí stejnými pravidly jako exekuce, výrazný rozdíl je v naději dlužníka, že po 5ti letech bude od dluhů „očistěn“, samozřejmě za splnění dalších podmínek (povinnost pracovat, zpeněžit dary a dědictví ve prospěch věřitelů, důležité změny hlásit insolvenčnímu správci, nepřijímat další závazky, strpět kontrolu insolvenčního správce daňových přiznání). Proces oddlužení končí návrhem dlužníka na osvobození od placení pohledávek zahrnutých do oddlužení. A to v rozsahu, v němž dosud nebyly uspokojeny. V případě, že věřitelům uhradí méně než 30 % jejich pohledávek, musí dlužník prokázat, že se tak nestalo v důsledku jeho úmyslného zavinění, a že případný konkurz, který by na něho mohl být vyhlášen, by věřitelům nezajistil vyšší plnění.

V průběhu oddlužení jsou údaje o dlužníkovi vedeny v insolvenčním rejstříku, který spadá pod Ministerstvo spravedlnosti ČR. Údaje jsou v průběhu procesu oddlužení veřejně přístupné a z rejstříku zmizí až po skončení procesu oddlužení.

8.1.1 Život v osobním bankrotu – těžce vykoupená úleva pro dlužníky

Osobní bankrot je pětiletá cesta z dluhů. A přesto osvobození dlužníka od zátěže neuhrazených dluhů představuje základní cíl a motivaci dlužníka k podstoupení procesu oddlužení i za těchto tvrdých podmínek.

Osobní bankrot je i obrovská psychická úleva, i když na první pohled to zní asi paradoxně. Situace, do níž se může dostat předlužený člověk, to ovšem potvrzuje: „Pokud mohu porovnat kvalitu svého života s exekucí a insolvencí, je to neporovnatelný rozdíl – nebojím se chodit domů kvůli překvapení se žlutými nálepkami, nebojím se otevírat schránku a nebojím se zvedat telefon. Nikdo na mne nekouká skrz prsty, opticky navenek není poznat, že je proti vám vedeno insolvenční řízení – při exekuci to kromě vaší mzdové účetní ví většinou váš šéf, kolegové, pracovník banky, kde máte veden účet, zprostředkovatel na úřadě práce, pošťačka, sousedi a mohla bych pokračovat. Hodně z těchto lidí neví, jak s vámi mluvit, je to podobné, jako byste řekli: jsem postižen infekční chorobou. Žije se mi lépe a jsem za to vděčná. Dostala jsem druhou šanci a hodlám ji využít beze zbytku.“⁶² Důkazem toho, že insolvenční zákon se stal obrovskou nadějí pro všechny dlužníky, ať už se mezi ně řadí občané či domácnosti, byla a je okamžitá reakce předlužených spotřebitelů. Ti začali institut oddlužení využívat neprodleně po datu účinnosti nového insolvenčního zákona. Potvrzuje to i růst insolvenčních návrhů u fyzických osob, který předčil očekávání. Číselnými údaji to dokládá následující tabulka, z níž je zřejmé, že podané insolvenční návrhy v letošním roce už šplhají do tisíců.

⁶² Vrbková Lucie, Už nikdy dlužníkem, str. 83

Tabulka 11: Vývoj počtu insolvenčních návrhů

	2008			2009			2010		
	CELKEM	PO	FO	CELKEM	PO	FO	CELKEM	PO	FO
leden	273	106	167	441	296	145	819	348	471
únor	495	205	290	594	368	226	1 084	424	660
březen	487	265	222	678	427	251	1 436	523	913
duben	497	285	212	723	465	258			
květen	390	261	129	694	402	292			
červen	409	271	138	891	507	384			
červenec	418	285	133	863	490	373			
srpen	436	328	108	824	426	398			
září	471	343	128	883	444	439			
říjen	465	322	143	867	465	402			
listopad	488	341	147	994	464	530			
prosinec	525	406	119	1 040	501	539			
CELKEM	5 354	3 418	1 936	9 492	5 255	4 237	3 339	1 295	2 044

Zdroj: Creditreform

Prudký růst návrhů na insolvenční řízení způsobil právě dynamický růst návrhů na osobní bankrot. Ten byl ve srovnání s loňským prvním čtvrtletím více než trojnásobný. Za 1. čtvrtletí letošního roku bylo podáno 3 339 insolvenčních návrhů, což je 95 % navýšení proti stejnému období v r. 2009. Nejvyšší historické počty insolvenčních návrhů byly zaznamenány v březnu 2010.⁶³

Dalším faktem patrným z dostupných statistik je klesající trend počtu zamítnutých a odmítnutých návrhů v roce 2009. To ukazuje na rostoucí připravenost spotřebitelů na zvládnutí procesu oddlužení. Pozitivní úlohu zřejmě sehrávají neziskové poradny, které se zaměřují na pomoc předluženým občanům i domácnostem a pomáhají také s přípravou návrhů na oddlužení. V dalších měsících letošního roku Creditreform očekává, že počet podávaných návrhů na oddlužení bude dále narůstat. Důsledkem jsou:

1. rostoucí zkušenosti s insolvenčním řízením (jak bylo uvedeno výše) a snižující se stigma spojeného s přiznáním úpadku,
2. ekonomická recese s negativním dopadem a výrazným zásahem na sektor českých domácností,
3. ovlivňujícím faktorem by mohla být i navrhovaná novela insolvenčního zákona, která by měla zpřístupnit institut oddlužení i dalším příjmovým skupinám (kromě

⁶³ Poznámka: ČTK o tom informovala společnost Creditreform (mezinárodní skupina poskytující svým zákazníkům hospodářské a kreditní informace), dostupné z <http://www.ceskenoviny.cz>

nejnižších) – při splacení 50 % závazků, může soud stanovit výši měsíčních splátek jinak než podle velmi nízkého neexekutovaného minima.

8.1.2 Pohled na institut oddlužení z druhé strany

Nabytím účinnosti insolvenčního zákona (o úpadku a způsobech jeho řešení) stát získal nový nástroj a možnost, jak realizovat oddlužování domácností. Stát tak může oddlužit kohokoliv. Na první pohled se tento nástroj chová jako bezbolestný a jeho dopad je téměř okamžitý. Aby se však oddlužování nestalo hrozbou pro finanční stabilitu systému, jeho fungování by nemělo přesáhnout určitou mez. Pokud by stát umožnil oddlužit se každému, kdo se dostaví k soudu, budou všichni bez dluhů. V takovém systému se přestanou půjčovat peníze. Jinou variantou, jež vede ke stejnému cíli, může být zmírnění a rozšíření podmínek, za kterých se lidé mohou nechat oddlužit, např. formou novelizace stávajícího insolvenčního zákona.

Dnes je možné oddlužení pouze pro nepodnikatele, ale zítra mohou stejná pravidla platit i pro podnikatele. Dnes je nutno doložit návratnost alespoň 30 %, zítra bude stačit pouze 10 %. Dnes se lze oddlužit jen jednou, zítra to bude bez omezení. Stát udělá pro lidi „něco dobrého“.

To, co je však dobré a výhodné pro jednoho, může být zlem pro druhého. Čím více se rozšíří nebo změkčí podmínky pro oddlužení, tím častěji lidé nebudou splácet své dluhy. Čím více lidé nesplácí dluhy, tím více se zvýší kreditní riziko. Čím vyšší je kreditní riziko, tím vyšší jsou úroky z úvěrů. Čím vyšší jsou úroky, tím více lidí není schopno splácet své dluhy... Zvýšené úrokové sazby jako první pocítí opět ti nejchudší, kteří se zadlužili přiměřeně a institut oddlužení by ani nemuseli využít. Naproti tomu měkčí oddlužovací podmínky přilákají lidi, jenž proces oddlužení začnou zneužívat, což se projeví zvýšením četnosti nesplácených dluhů. Vysoké úroky odradí domácnosti od rozumné spotřeby financované dluhem. Co byl původně pouze sociální problém, může přerůst do problému ekonomického... a zpětně do sociálního, ale s vážnějším dopadem.

Mnozí politici mluví o změkčování podmínek oddlužení s odůvodněním, že pouze malý počet domácností dosáhne na podmínky osobního bankrotu. Skutečná čísla o insolvenčních návrzích však tomu nenasvědčují (viz tabulka 11), oddlužení považují za jakousi sociální dávku a čím více lidí ji dostane, tím lépe. Neuvědomují si, že oddlužení může systémově fungovat pouze tehdy, když se dotýká velmi omezeného počtu domácností. Čím více domácností bude nalákáno do systému oddlužení, tím větší hrozbu pro finanční systém

budou představovat. Stát by měl tuto situaci monitorovat a cíleně se zaměřit na budoucí dlužníky, zejména mladé lidi. Je důležité vysvětlovat úskalí kreditních karet a spotřebitelských úvěrů, kdy je výhodný nájem a kdy hypotéka, jak stanovit hranici únosného zadlužení. Stát by měl vychovávat dlužníky rozumné a odpovědné, nikoliv pohodlné.⁶⁴

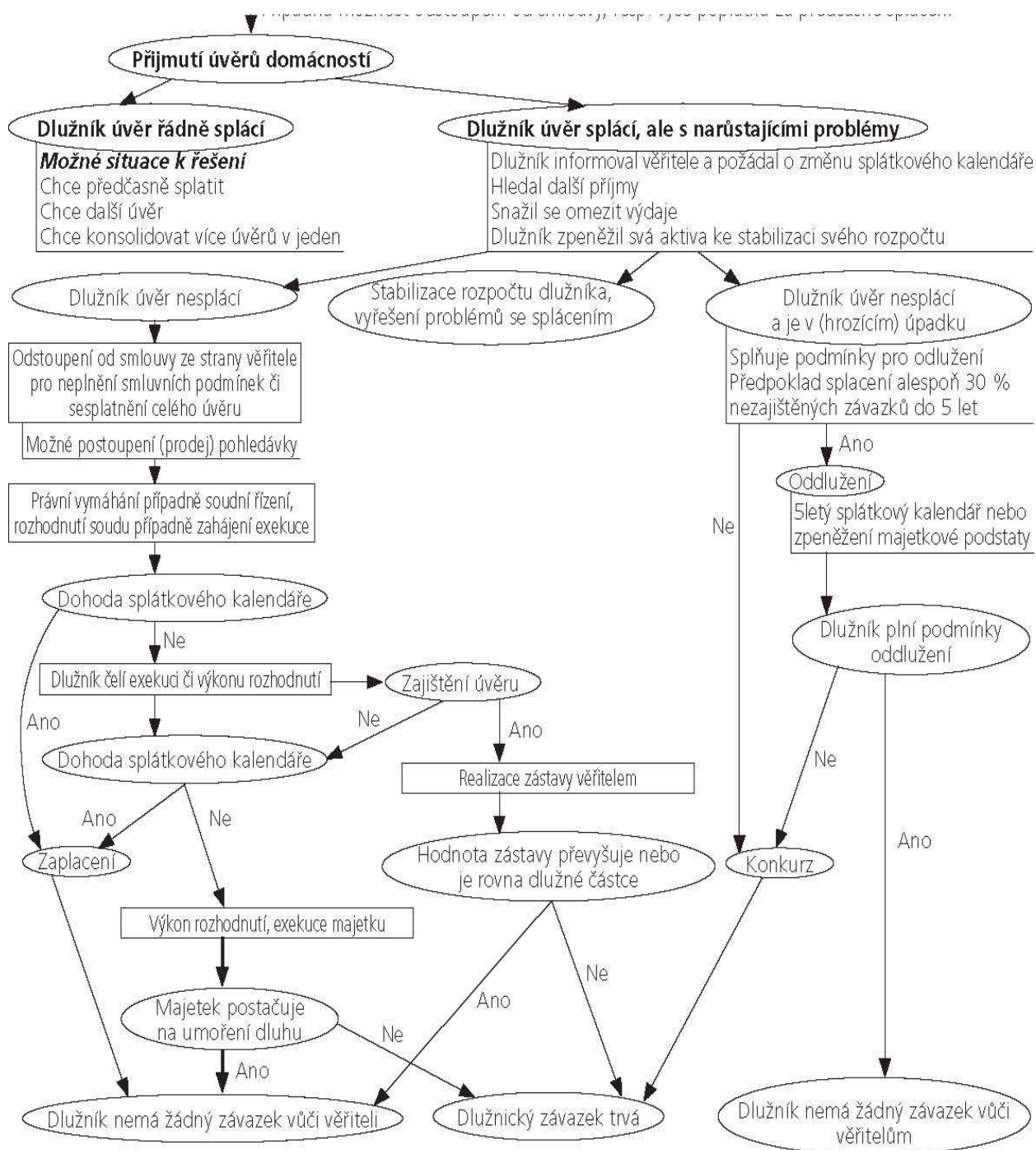
Opět se prosazuje tvrzení o důležitosti finanční vzdělanosti občanů všech věkových kategorií.

8.2 Možné perspektivy domácností s dluhovým zatížením

Na níže uvedeném schématu bych chtěla v této poslední kapitole shrnout a zmapovat možnosti a východiska zadlužených, respektive předlužených domácností, životní situace ovlivňované přijetím úvěrů, z toho vyplývající potenciální dopady problémů se splácením dluhů a jejich možná řešení. Schéma zobrazuje základní situace domácností v souvislosti s dluhovým zatížením od prvotního kroku, kdy se domácnost rozhodne pro úvěrové financování (na začátku je nutné řešit: jaký nejvhodnější typ úvěrového produktu využít, kterého poskytovatele vybrat, podrobně se seznámit s úvěrovou smlouvou a ověřit, zda splňuje všechny náležitosti, jaká je možnost případného odstoupení od smlouvy, resp. výše poplatku za předčasné splacení), přes možné situace k řešení v případě řádného splácení či naopak, kdy je úvěr splácen s narůstajícími problémy, až po konečnou fázi, která prokáže, zda se dlužník se svými závazky vůči věřitelům dokáže vypořádat nebo úvěrové zatížení nezvládne a skončí v konkurzu.

⁶⁴ S přispěním článku Petra Kuhna: Proč je nutné nechat předlužené domácnosti padnout?

Graf 20: Možnosti a východiska předlužené domácnosti

Zdroj: ČNB⁶⁵

Z uvedeného schématu je zřejmé, že řadě problémů na straně dlužníka lze předejít správným výběrem a podrobným seznámením se s úvěrovou smlouvou. V případě problémů

⁶⁵ Zpráva o finanční stabilitě, ČNB, http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/financni_stabilita/zpravy_fs/fs_2008-2009/FS_2008-2009.pdf

domácností se splácením, je důležitá komunikace s věřiteli a nalezení společného řešení. Včasné jednání dlužníka může negativní dopady na jeho budoucí situaci výrazně zmírnit. Ze schématu je vidět, že v některých případech je možné začít tzv. od nuly (dlužník splní podmínky pro oddlužení), v jiných situacích dlužnický závazek stále trvá a v řadě případů představuje pro domácnosti doživotní zátěž. Všem nepříjemným a dramatickým scénářům lze předejít, zodpovědným a racionálním uvažováním o svém vlastním nebo rodinném rozpočtu. Důležitým předpokladem je i respektovat, ctít a naplňovat „příkázání“ desatera dlužníka⁶⁶:

1. Žádné půjčky na zbytečnosti.
2. Nepřeplácet životnost věcí na úvěr (týdenní dovolenou nesplácet rok).
3. Nepůjčovat si víc, než mohu splácet.
4. Nepůjčovat si od neznámých firem.
5. Nebrat první nabídku, ale počítat.
6. Porovnávat nejen úroky, ale i další platby za úvěr.
7. Pokud smlouvě není rozumět, nepodepisovat ji.
8. Pojištění splácení může pomoci.
9. Nepůjčovat si na staré půjčky, raději se domluvit s věřitelem.
10. Nevěřit na zázraky.

Všem nepříjemným a dramatickým scénářům lze předejít zodpovědným a racionálním uvažováním o svém vlastním nebo rodinném rozpočtu. Důležitým předpokladem je i respektovat, ctít a naplňovat „příkázání“ desatera dlužníka.

⁶⁶ Bankovní a nebankovní registr, <http://ekonomika.idnes.cz/>

9. Závěr

Poznatky prezentované v teoretické části diplomové práce potvrzují obecné zákonitosti problematiky chudoby. Chudoba představuje z hlediska sociální politiky jeden z nejobtížněji řešitelných problémů, na straně druhé – jeden z nejvýraznějších motivačních prvků. Vývoj chudoby v dějinách lze vysledovat ve spojitosti s rozšiřováním ekonomické prosperity. Dnes žije pod hranicí bídy necelá ½ světové populace, existují hluboké rozdíly v úrovni mezi zeměmi i jednotlivci, před pouhými dvě stě lety byla chudoba všeobecným jevem.

Boj s chudobou je velmi obtížný, jeho velkým problémem je vznik závislosti na sociálních dávkách a nedostatek peněz. Cílem je, aby pomoc umožnila člověku důstojný život, ale aby ho zároveň motivovala k vymanění se z této pomoci. Nastavení takovýchto podmínek je však velmi nesnadné. Lze ho dosáhnout jednak pomocí klesajících dávek s dobou jejich pobírání a také motivačními programy směřujícími k rozšíření kvalifikace. Snahy o dosažení tohoto cíle a učinění potřebných kroků k jeho řešení dokazuje i tzv. Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení v ČR, který byl vyhlášen pro rok 2010. Sociální vyloučení (exkluze) je považována za nejzávažnější důsledek chudoby v moderní společnosti. Přestože chudoba v ČR nedosahuje tak závrtných rozměrů, je stát nucen vynakládat na boj s chudobou nemalé finanční prostředky.

Neméně důležitým zjištěním je i fakt, že na chudobě se nepodílí jen nízká příjmová stránka, ale často i špatné a neuvážené hospodaření s rozpočtem jedince či domácnosti. Nerozumné hospodaření s příjmy se stává jedním z klíčových důvodů, který vede k předlužení českých domácností.

Výsledky provedené analýzy, kterou se zabývá stěžejní část diplomové práce, prokázaly a potvrdily ekonomickou realitu v oblasti vývoje zadluženosti sektoru českých domácností, ale i na straně státu. Riziko ohroženosti těchto subjektů narůstá se zvyšujícím se tempem objemu přijatých úvěrů a úpadkem do stavu předlužení. Poznatky a fakta vysledované ze zpracované analýzy vývoje státního dluhu i zadluženosti českých domácností je možné zařadit a shrnout do několika rovin:

- Státní dluh i dluhy domácností jsou provázány mnoha vzájemně se ovlivňujícími faktory. Zadluženost veřejného sektoru a jeho dlouhodobé fungování na bázi schodkového financování se stalo klíčovým problémem a jedním z důvodů změny přístupu domácností k úvěrům po roce 2000.
- Zadlužení rodin se stalo běžným společensky přijímaným jevem, jemuž paralelně předcházelo obdobné chování státu.

- Ke zlomu zadlužení českých domácností došlo na počátku nového tisíciletí, nakumulováním několika motivačních prvků, které boom zadlužování nastartovaly. Patří mezi ně: optimistická ekonomická očekávání, pokles inflace, stabilizace ekonomiky, snižování úroků z úvěrů, bohatá nabídka produktů peněžních ústavů, rostoucí konkurence na úvěrovém trhu, zjednodušení procesu poskytování půjček domácnostem, změna spotřebitelského chování – příklon ke konzumnímu životnímu stylu – výrazná orientace na spotřebu, preference vlastnického bydlení, růst životního standardu, zvyšování reálné mzdy. Na straně poskytovatelů půjček pak silný marketing.
- Nejcharakterističtější rysem zadlužených českých domácností byla v uplynulé dekádě jeho rychlost. Druhým výrazným rysem se stala přetrvávající silná dominance úvěrů na bydlení, jejichž podstatnou část tvoří hypotéky a stavební půjčky. To potvrzuje fakt, že půjčky slouží více k investování než k „projídání“.
- Sféra spotřebitelských úvěrů je obsazena převážně nebankovními zprostředkovateli. Z pohledu sociálně slabších domácností mohou znamenat problém.
- Struktura dluhů obyvatelstva jako ekonomického segmentu, v současné době nezakládá riziko dluhové pasti. Dluhová past českým domácnostem zatím nehrozí. Úspory u bank stále převyšují dluhy, i když za posledních deset let míra úspor rychle klesá a objem poskytnutých úvěrů dohání objem vkladů českých domácností u bank.
- Roky 2008 a 2009 potvrdily a zaznamenaly zvolnění dynamiky zadluženosti českých domácností, zvláště pokud se týká spotřebitelských úvěrů, což bylo odrazem ztráty tempa vývoje české ekonomiky a jejího poklesu. Tento stav byl zapříčiněn vnímáním vyšších rizik ze strany bank a ostatních zprostředkovatelů a obezřetnějšího hodnocení klientů, tak i ze strany samotných domácností, zvažujících udržitelnost svých finančních závazků.

S rostoucím trendem zadlužování českých domácností se do popředí dostávají jevy a skutečnosti spojené s riziky dalšího budoucího vývoje. Mezi závažná přetrvávající rizika lze zařadit: neschopnost dostát svým závazkům, ztráta pracovních míst s rostoucí nezaměstnaností, stagnace reálných mezd, vyšší úrokové sazby i cenová hladina realitního trhu. Stěžejním problémem se však stává vývoj individuálního rizika dlužníků, pramenících z jejich sociálního statusu, věku, stability zaměstnání apod.

Zadlužení českých domácností dosahuje výše, s jakou nemá česká společnost žádné zkušenosti. Prvenstvím v dějinách této společnosti se stává fakt, že objem úvěrů přijatých českými domácnostmi velmi rychle dohání objem zadlužení podnikatelských subjektů. Firmy

a podniky však zaměstnávají erudované odborníky, kteří zpracovávají a připravují analýzy finančního hospodaření, tvoří komplexní rozpočty těchto právnických subjektů. Kdežto většina českých domácností přistupuje ke svému zadlužování převážně bez jakýchkoliv znalostí a mnohdy i bez dostatečného vědomí toho, že spotřeba současná znamená omezení spotřeby budoucí.

Na základě analyzovaných příčin vedoucích k předluženosti českých domácností se další část diplomové práce zabývá možným řešením a nalezením preventivních opatření proti tomuto novému fenoménu, jemuž musí česká společnost čelit. Dokazuje a potvrzuje systém finančního vzdělávání jako cestu vedoucí k prevenci předluženosti občanů.

- Finanční gramotnost řadí k základním pilířům, na nichž lze stavět další preventivní opatření v boji se zadluženými českými domácnostmi.
- Potěšujícím se stává zjištění, že stále širší veřejnost si uvědomuje, že finanční gramotnost je nezbytnou součástí základního vzdělání všech věkových kategorií obyvatelstva.

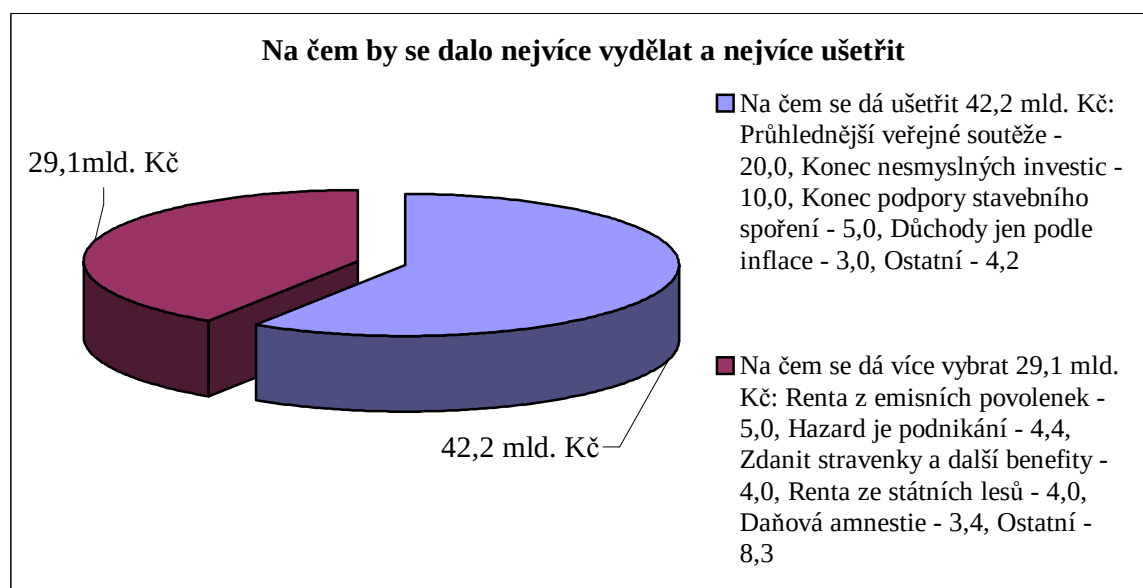
Součástí problematiky zadluženosti domácností je i úpadkové právo. K legislativní změně v této oblasti došlo od 1.1. 2008, kdy byl uveden v platnost nový insolvenční zákon. Jednotlivými kroky insolvenčního řízení provází poslední kapitola diplomové práce. Institut oddlužení je právě ta věc, která přichází s pomocí pro dlužníky a přináší druhou šanci. I ta však s sebou nese svá negativa.

Osobně zastávám názor, že žádná rada ani pomoc však nebude účinná, pokud si lidé neuvědomí svou vlastní odpovědnost za své dluhy, nebudou se zadlužovat přiměřeně, uváženě a zodpovědně, pokud nebudou usilovat o dosažení a zvýšení svého příjmu svým vlastním přičiněním, a to především vlastní prací a uplatněním se na trhu práce.

Příloha č. 1

V tomto momentě se nabízí zmínit zajímavý návrh ekonomických redaktorů MF Dnes⁶⁷, kteří bez ohledu na politiky a politickou konstelaci připravili řešení, jak ušetřit peníze pro stát, najít rezervy ve výdajích, případně na čem navýšit příjmy. Jako první krok k ozdravení rozpočtu preferují přistoupit k omezení stále nákladnějšího aparátu státní správy a k regulaci stále štedřejšího systému dávek. Tíživé jsou především povinné tzv. mandatorní výdaje tvořící více než 50 % podílu celkových výdajů státního rozpočtu. Největší část připadá na výdaje sociálního systému a rok od roku se automaticky zvyšují. Po připočtení dalších výdajů, které stát musí hradit (platy ve státní sféře, náklady na obranu) se blíží jejich podíl ke ¾ všech výdajů. A to už je alarmující číslo! O to méně pak zbývá na potřebné investice do silnic a dopravní infrastruktury, životního prostředí či kvalitnější veřejné služby. MF Dnes vytvořila vlastní soubor dvaceti opatření, která by Česku v příštím roce mohla snížit deficit o celých 71 mld. Kč. Na výdajích tyto návrhy šetří 42 mld., příjmy se navyšují o 29 mld. Kč. Mezi hlavní recepty patří zprůhlednění veřejných soutěží, kde se rozhoduje o obrovských zakázkách, a tak eliminovat prostor pro možnou korupci, důkladně hodnotit smysl některých projektů a šetřit jejich investiční výdaje (armáda, obrana apod.), zvýšit dohled nad hazardem. Rozložení úspor ve výdajích státního rozpočtu na jedné straně a navýšení příjmů na straně druhé v některých oblastech veřejných financí zobrazuje následující graf.

Graf 21: „Balíček MF Dnes“

Zdroj: MF Dnes, Byznys speciál, 8.2. 2010

⁶⁷ MF Dnes, Byznys speciál, 8.2. 2010

Redakce MF Dnes si návrhy nechala okomentovat ekonomickým expertem – ministrem financí Eduardem Janotou a dostalo se jí ujištění, že s mnohými recepty se plně ztotožňuje, zamlouvají se i jemu, jsou logickým řešením vzniklé situace. V řadě případů se však Janota obává, že by je stejně neprosadil. „Kdyby byla politická vůle, šlo by to. Pokusů už bylo několik, nevidím to jako reálné.“⁶⁸ S těmito slovy nelze než souhlasit. Problém schodkových rozpočtů nevyřeší politické spory v parlamentu před objektivou televizních kamer. Změnit se bude muset celkový přístup k rozpočtovým výdajům. „Vyžádá si to řadu drsných opatření kombinací zvyšování příjmů a současně výdajových škrtů. Kdyby byla vůle a na všech úřadech došlo ke snížení výdajů – počtu lidí i agendy (o 15 – 20 %), mnohdy naprosto zbytečných, na kvalitě státní správy by se nic nezměnilo. Možná by se i zlepšila. Rozpočet funguje jako rodinná firma, která si v dobách krize může půjčit, ale v dobách růstu musí vytvářet zdroje na splácení. Je to o uvědomění si odpovědnosti a toho, že se nedá žít věčně na dluh,“ odpověděl na dotaz: Co by pomohlo nastolení rozpočtové disciplíny ministr Eduard Janota.⁶⁹

⁶⁸ MF Dnes, Byznys speciál, 8.2. 2010, Eduard Janota – ministr financí

⁶⁹ MF Dnes, Byznys speciál, 15.3. 2010, Eduard Janota – ministr financí

Příloha č. 2⁷⁰

I.1. Standard finanční gramotnosti pro základní vzdělávání

Peníze	
1. stupeň ZŠ	2. stupeň ZŠ
Obsah	Obsah
- hotovostní a bezhotovostní forma peněz	- nakládání s penězi
- způsoby placení	- tvorba ceny
- banka jako správce peněz	- inflace
Výsledky	Výsledky
- používá peníze v běžných situacích	- na příkladech ukáže vhodné využití různých nástrojů hotovostního a bezhotovostního placení
- odhadne a zkontroluje cenu nákupu a vrácené peníze	- na příkladu ukáže tvorbu ceny jako součet nákladů, zisku a DPH
	- objasní vliv nabídky a poptávky na tvorbu ceny a její změny
	- popíše vliv inflace na hodnotu peněz

Hospodaření domácnosti	
1. stupeň ZŠ	2. stupeň ZŠ
Obsah	Obsah
- rozpočet, příjmy a výdaje domácnosti	- rozpočet domácnosti, typy rozpočtu, jejich odlišnosti
- nárok na reklamaci	- základní práva spotřebitelů
Výsledky	Výsledky
- na příkladu ukáže, proč není možné realizovat všechny chtěné výdaje	- sestaví jednoduchý rozpočet domácnosti, uvede hlavní příjmy a výdaje domácnosti, rozliší pravidelné a jednorázové příjmy a výdaje, zváží nezbytnost jednotlivých výdajů
	- objasní princip vyrovnaného, schodkového a přebytkového rozpočtu
	- vysvětlí, jak se bránit v případě porušení práv spotřebitele

⁷⁰ zdroj Ministerstvo financí ČR -

http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/fintrh_fin_vzdelavani_37168.html?year=2008

Finanční produkty	
1. stupeň ZŠ	2. stupeň ZŠ
Obsah	Obsah
- úspory	- služby bank, aktivní a pasivní operace
- půjčky	- produkty finančního trhu pro investování a pro získání prostředků
	- pojištění
	- úročení
Výsledky	Výsledky
- vysvětlí, proč spořit, kdy si půjčovat a jak vracet dluhy	- uvede příklady použití debetní a kreditní platební karty, vysvětlí jejich omezení
	- uvede a porovná nejobvyklejší způsoby nakládání s volnými prostředky (spotřeba, úspory, investice)
	- uvede a porovná nejčastější způsoby krytí deficitu (úvěry, splátkový prodej, leasing)
	- vysvětlí význam úroku placeného a přijatého
	- uvede nejčastější druhy pojištění a navrhne, kdy je využít

I.2. Standard finanční gramotnosti pro střední vzdělávání

Peníze	
Obsah	Výsledky
- placení (v tuzemské i zahraniční měně)	- používá nejběžnější platební nástroje, smění peníze za použití kursovní lístku
- tvorba ceny	- stanoví cenu jako součet nákladů, zisku a DPH
	- vysvětlí, jak se cena liší podle zákazníků, místa, období...
	- rozpozná běžné cenové triky (cena bez DPH...) a klamavé nabídky
- inflace	- vysvětlí podstatu inflace a její důsledky na příjmy obyvatelstva, vklady a úvěry, dlouhodobé finanční plánování a uvede příklady, jak se důsledkům inflace bránit

Hospodaření domácností	
Obsah	Výsledky
- rozpočet domácnosti	- rozliší pravidelné a nepravidelné příjmy a výdaje a na základě toho sestaví rozpočet domácnosti
	- navrhne jak řešit schodkový rozpočet a jak naložit s přebytkovým rozpočtem domácnosti

Finanční produkty	
Obsah	Výsledky
- přebytek finančních prostředků	- navrhne způsoby, jak využít volné finanční prostředky (spoření, produkty se státním příspěvkem, cenné papíry, nemovitosti...)
	- vybere nejvýhodnější produkt pro investování volných finančních prostředků a vysvětlí proč
- nedostatek finančních prostředků	- vybere nejvýhodnější úvěrový produkt s ohledem na své potřeby a zdůvodní svou volbu
	- posoudí způsoby zajištění úvěru a vysvětlí, jak se vyvarovat předlužení
	- vysvětlí způsoby stanovení úrokových sazeb a rozdíl mezi úrokovou sazbou a RPSN
- pojištění	- vybere nejvýhodnější pojistný produkt s ohledem na své potřeby

Práva spotřebitele	
Obsah	Výsledky
- předpisy na ochranu spotřebitele	- na příkladu vysvětlí jak uplatňovat práva spotřebitele (při nákupu zboží a služeb včetně produktů finančního trhu)
- obsah smluv	- na příkladu ukáže možné důsledky neznalosti smlouvy včetně jejích všeobecných podmínek

Příloha č. 3

Tabulka 12: Počet nařízených exekucí v letech 2001 - 2008 (v tis. Kč)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Počet nařízených exekucí	4,3	57,9	132,4	177,0	270,5	309,5	427,8	554,1	781,0
Meziroční vývoj (%)	.	1246,5%	128,7%	33,7%	52,8%	14,4%	38,2%	29,5%	40,9%
Meziroční vývoj v absolutních číslech (v tis. Kč)	.	53,6	74,5	44,6	93,5	39,0	118,3	126,3	226,9

Zdroj: Exekutorská komora, časové statistické řady, vlastní výpočty

Tabulka 13: Dlužníci v konkurzu - fyzické osoby

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	CELKEM
2008	.	.	1	5	9	15	12	17	21	18	26	22	146
2009	20	27	32	31	35	49	39	35	38	54	49	68	477
2010	52	58	58	71	60								299

Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti, pozn. Statistiky udávají počty vyhlášených konkursů a podaných návrhů na konkurs v jednotlivých měsících

Literatura a zdroje

- o JENÍČEK, V.: Globalizace světové ekonomiky, 1. vydání, Praha, VŠE, 2001, ISBN 80-245-0198-8
- o KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika, 3. přepracované vydání, Praha, ASPI, a.s., 2005, str. 107, ISBN 80-7357-050-5
- o KUBÍČEK, Jan a kolektiv: Hospodářská politika, Plzeň, Aleš Čeněk, 2006, str. 57, ISBN 80-86898-99-7
- o NOVESKÝ, Ivan: Finanční gramotnost jako nejlepší prevence předlužení občanů – příspěvek prezentovaný v Senátu Parlamentu ČR, v Praze 31.3. 2009, citace 20.3. 2010
- o NOVESKÝ, Ivan: Finanční gramotností proti nezaměstnanosti, chudobě a sociálnímu vyloučení jako zdrojům šedé ekonomiky – příspěvek prezentovaný při zahájení Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení (seminář), Senát Parlamentu ČR 5.1. 2010, citace 20.3. 2010
- o PALÍŠKOVÁ, Marcela: Jak předejít dluhové pasti? – příspěvek prezentovaný v rámci semináře „Finanční gramotnost jako prevence předlužení občana“, VŠE Praha, leden 2010, citace 23.2. 2010
- o Slabikář finanční gramotnosti, kolektiv autorů, učebnice základních 7 modulů finanční gramotnosti, COFET, a.s., 2009, 1. vydání, str. 22, 23, 343, ISBN: 80-254-4207-4
- o SMRČKA, Luboš: Problém s finanční osvětou z mírně politického úhlu – článek je zpracován jako jeden z výstupů výzkumného projektu Fakulty podnikohospodářské *Nová teorie ekonomiky a managementu organizací a jejich adaptační procesy* registrovaného pod evidenčním číslem MSM 6138439905

- o VRBKOVÁ, Lucie: Už nikdy dlužníkem - pro všechny, kteří si půjčili, půjčují a hodlají si půjčit peníze, 3. vydání, Praha 2009, COFET, a.s., str. 71, 83, ISBN: 978-80-904396-0-3
- o Internetové stránky AOP (Asociace občanských poraden): Projekt dluhové poradenství proti dluhové pasti, tento projekt je podpořen laskavým přispěním ČSOB a Poštovní spořitelny a.s., přístup z internetu: <http://dluhy.obcanskeporadny.cz/>
- o Internetové stránky blog.aktuálně.cz: Proč je nutné nechat předlužené domácnosti padnout?, Petr Kuhn, vydáno dne 23.7. 2008, citace 17.5. 2010, přístup z internetu: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/petr-kuhn.php?itemid=4076>
- o Internetové stránky České noviny.cz (zpravodajský server ČTK): Růst insolvenčních návrhů u fyzických osob předčil očekávání, vydáno dne 1.4. 2010, citace 17.5. 2010, přístup z internetu: http://www.ceskenoviny.cz/tema/zpravy/rust-insolvencnich-navrhu-u-fyzickych-osob-predcil-ocekavani/457465&id_seznam=9345
- o Internetové stránky ČNB, přístup z internetu: <http://www.cnb.cz>
- o Internetové stránky ČNB: Zpráva o finanční stabilitě 2008/2009, citace 17.5. 2010, ISBN 978-80-87225-15-8, přístup z internetu: http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/financni_stabilita/zpravy_fs/fs_2008-2009/FS_2008-2009.pdf
- o Internetové stránky ČSÚ: České domácnosti dluží bilion, krátká tematická analýza, Dubská Drahomíra, vydáno 2010, přístup z internetu: <http://notes2.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>
- o Internetové stránky ČSÚ: Úspory a zadluženost: ocitly se české domácnosti v dluhové pasti?, Dubská Drahomíra, vydáno dne 30.7. 2008, citace 23.2. 2010, přístup z internetu: <http://notes2.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/1151-08>
- o Internetové stránky European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities: 2010 European Year for Combating Poverty and Social Exclusion,

převzato dne 8.3. 2010, přístup z internetu:
<http://www.2010againstpoverty.eu/?langid=en>

- o Internetové stránky EAPN European Anti Poverty Network: EAPN ČR, občanské sdružení, člen Evropské sítě proti chudobě a sociálnímu vyloučení, převzato dne 8.3. 2010, přístup z internetu: <http://eapncr.org/>
- o Internetové stránky EAPN European Anti Poverty Network: Rok 2010 je Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení, vydáno dne 15.1. 2010, citace 9.3. 2010, přístup z internetu: <http://eapncr.org/search.php?rsvelikost=sab&rstext=all-phpRS-all&rstema=76&stromhlmenu=7>
- o Internetové stránky EURLEX: Opinion of the European Economic and Social Committee on 'Credit and social exclusion in an affluent society', Official Journal of European Union, C 44/76, 16.2. 2008, přístup z internetu: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:044:0074:0083:EN:PDF>
- o Internetové stránky EUROEKONOM – ekonomický portál: 20. lekce – Rozpočtové schodky a státní dluh, Zemánek Josef, 2008, citace 16.2. 2010, přístup z internetu: <http://www.euroekonom.cz/ekonomie-clanky.php?type=lekce20>
- o Internetové stránky EXEKUTORSKÁ KOMORA České republiky: Statistiky, 2001-2008, citace 21.5. 2010 přístup z internetu: <http://www.ekcr.cz/1/statistiky/87-statistiky?w=>
- o Internetové stránky Finanční gramotnost: Historie finanční gramotnosti, vydáno 2008, Cofet, a.s., citace 29.4. 2010, přístup z internetu: <http://www.dostdobrasance.cz/cs/financni-gramotnost/historie.php>
- o Internetové stránky FINMAG: Finanční gramotnost vs. RPSN pod zákonem, reakce na přijetí vládního návrhu zákona regulujícího poskytování spotřebitelských úvěrů, Tůma Aleš – analytik společnosti Partners, vydáno dne 17.3. 2010, citace 23.3. 2010, přístup z internetu: <http://www.finmag.cz/clanek/17456/nova-polozka/>

- o Internetové stránky HN: Klaus Václav: Zapomeňte na zvyšování daní, vydáno dne 17.3. 2010, citace 17.3. 2010, přístup z internetu: <http://hn.ihned.cz/c1-41414760-zapomenme-na-zvysovani-dani>
- o Internetové stránky iDNES.cz/Ekonomika: Desatero dlužníka, pramen: Bankovní a nebankovní registr, vydáno dne 24.2. 2010, citace 24.2. 2010, přístup z internetu: http://ekonomika.idnes.cz/ceske-banky-trapi-narust-neplaticu-opakovani-recese-by-ale-ustaly-1cd-/ekonomika.asp?c=A100223_201728_ekonomika_vel
- o Internetové stránky IQ Roma servis, o.s.: LOVRITŠ Veronika: Dluhy a předlužení, str. 23, 2008, přístup z internetu: http://www.iqrs.cz/storage/1240410805_sb_iqrs_kz_dluhy.pdf
- o Internetové stránky Metodického portálu RVP (Rámcové vzdělávací programy): Finanční gramotnost – obsah a příklady z praxe škol, v roce 2008 vydaná publikace ke stažení na: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/3280/k-financni-gramotnosti.html/>, Finanční gramotnost – úlohy a metodika, v roce 2009 vydaná publikace ke stažení na: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/O/7625/financni-gramotnost-ulohy-a-metodika.html/>
- o Internetové stránky MF (Ministerstva financí): Hlavní závěry výzkumu veřejného mínění na téma finanční gramotnost provedené společností STEM/MARK, a.s., v roce 2007 pro Ministerstvo financí ČR, vydáno v červenci 2007, přístup z internetu: http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Zavery_vyzkum_Fin_gramotnost_2007_pdf.pdf
- o Internetové stránky MF (Ministerstva financí): Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách, vydáno v prosinci 2007, přístup z internetu: http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/SBFG_25_326-07_.pdf
- o Internetové stránky MF (Ministerstva financí): Přehled vybraných projektů finančního vzdělávání, přístup z internetu: http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/fintrh_fin_vzdelavani.html
- o Internetové stránky MPSV (Ministerstva práce a sociálních věcí): Národní program Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení, vydáno dne 16.2. 2010,

citace 8.3. 2010, přístup z internetu: <http://www.mpsv.cz/cs/7455>,
<http://www.ey2010.cz>

- o Internetové stránky MPSV (Ministerstva práce a sociálních věcí): Češi a chudoba – představení aktivit Evropského roku 2010 v České republice, Tisková zpráva, vydáno dne 22.1. 2010, citace 8.3. 2010, přístup z internetu: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/8136/22012010.pdf>
- o Internetové stránky MŠMT (Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy): Nová témata ve vzdělávání – etická výchova a finanční gramotnost, prezentace Etická výchova a finanční gramotnost, tisková konference, MŠMT, 20.1. 2010 citace 8.3. 2010, přístup z internetu: <http://www.msmt.cz/pro-novinare/nova-temata-ve-vzdelavani-eticka-vychova-a-financni>
- o Internetové stránky NOVINKY: Počet exekucí v ČR poprvé přesáhl jeden milión, vydáno dne 19.1. 2010, citace 20.1. 2010, přístup z internetu: <http://www.novinky.cz/domaci/189639-pocet-exekuci-v-cr-poprve-presahl-jeden-milion.html>
- o Internetové stránky Obecní portál: Nová témata ve vzdělávání – etická výchova a finanční gramotnost, MŠMT, Kopicová Miroslava, vydáno dne 25.1. 2010, citace 22.2. 2010, přístup z internetu: <http://www.obecniportal.cz/1/8/nova-temata-ve-vzdelavani-eticka-vychova-a-financni-gramotnost-cid229061/>
- o Internetové stránky Podnikatelé České republiky vyzývají: Nenechme naši zemi zbankrotovat! Dluhy se týkají každého z nás!: Text výzvy „Stop zadlužování“, citace 1.4. 2010, přístup z internetu: <http://www.stop-zadluzovani.cz/>
- o Internetové stránky RMI-Finance Consulting s.r.o.: Osobní bankrot, Oddlužení povoluje soud, citace 20.5 2010, přístup z internetu: <http://www.rmi-finance.cz/osobn%C3%AD-bankrot/>
- o Internetové stránky statnisprava.cz: Dlužníci v konkursu – Fyzické osoby, citace 21.5. 2010, přístup z internetu: <http://i.statnisprava.cz/?pg=statistics&folg=1002&folt=1>

- o Internetové stránky Středisko empirických výzkumů: Informace z výzkumu STEM TRENDY 1/2008, Brát si úvěr nebo hypotéku na dům? Normální, rozumná věc, vydáno leden 2008, citace 20.3. 2010, přístup z internetu: <http://www.stem.cz/clanek/1424>
- o Internetové stránky Středisko empirických výzkumů: Tisková informace z výzkumu STEM/TRENDY 01/2010, Při řešení hospodářské krize by většina lidí preferovala opatření k udržení zaměstnanosti a tvorbě nových pracovních míst, vydáno dne 28.1.2010, citace 20.3. 2010, přístup z internetu: <http://stem.cz/clanek/1923>
- o MF Dnes, Byznys speciál, FARGHALI Hany, s přispěním Novotného Pavla P., Nejhorší máme za sebou, ale... - Předpověď 2010: Česká ekonomika poroste, ale lidé budou přicházet o práci, 4.1. 2010
- o MF Dnes, Byznys speciál, ŠTICKÝ Jiří, Dvacet kroků ke zdravému rozpočtu – Balíček MF Dnes: Průhledné státní zakázky by mohly snížit výdaje, zdanění hazardu by zase pomohlo příjmům, 8.2. 2010
- o MF Dnes, Byznys speciál, VLKOVÁ Jitka, Recept je nedávat úředníkům peníze – Balíček MF Dnes: Příští vláda bude muset zvednout daně o 20 miliard a najít úspory za 10 miliard korun, 8.2. 2010
- o MF Dnes, Byznys speciál, VLKOVÁ Jitka, Šanci úřednické vlády jsme nevyužili – Nejlepší ministr: Mně se to nepovedlo, ale můj nástupce bude muset prosadit vyšší daně i škrt, říká Eduard Janota, 15.3. 2010
- o Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení, který nabyl účinnosti 1.1. 2008, nahradil dosavadní zákon č. 328/1991 Sb., o konkurzu a vyrovnání, v platném znění